

4. Βιβλ.

**ΤΟ ΔΙΑΖΥΓΙΟ
ΚΑΙ ΟΙ ΨΥΧΟΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΤΟΥ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ
ΣΤΟ ΖΕΥΓΑΡΙ**

ΜΕΤΕΧΟΥΣΕΣ ΣΠΟΥΔΑΣΤΡΙΕΣ

Κεφάλαια: Παναγιώτα

Μαρούλη Ελένη

Παπαχρήστου Κατερίνα

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ

Γεωργοπούλου Λίλιαν

Καθηγήτρια Εφαρμογών

Πτυχιακή για την λήψη του πτυχίου στην Κοινωνική Εργασία
από το Τμήμα της Κοινωνικής Εργασίας
της Σχολής Επαγγελματιών Υγείας και Πρόνοιας
του Τεχνολογικού Εκπαιδευτικού Ιδρύματος (Τ.Ε.Ι. Πάτρας).

ΠΑΤΡΑ, Μάρτιος 1995

ΑΡΙΘΜΟΣ
ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ

1554

ΤΟ ΔΙΑΖΥΓΙΟ
ΚΑΙ ΟΙ ΨΥΧΟΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΤΟΥ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ
ΣΤΟ ΖΕΥΓΑΡΙ

ΜΕΤΕΧΟΥΣΕΣ ΣΠΟΥΔΑΣΤΡΙΕΣ

Κεφάλια Παναγιώτα

Μαρούλη Ελένη

Παπαχρήστου Κατερίνα

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ

Γεωργοπούλου Λίλιαν

Καθηγήτρια Εφαρμογών

Πτυχιακή για την λήψη του πτυχίου στην Κοινωνική Εργασία
από το Τμήμα της Κοινωνικής Εργασίας
της Σχολής Επαγγελματιών Υγείας και Πρόνοιας
του Τεχνολογικού Εκπαιδευτικού Ιδρύματος (Τ.Ε.Ι. Πάτρας).

ΠΑΤΡΑ, Μάρτιος 1995

Η Επιτροπή για την έγκριση της πτυχιακής εργασίας

Υπογραφή

Υπογραφή

Υπογραφή

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

	Σελ.
	VIII
	IX
ΚΕΦΑΛΑΙΟ I	
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	1
ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ	2
ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ	3
ΟΡΙΣΜΟΙ ΟΡΩΝ	4
ΚΕΦΑΛΑΙΟ II	
ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ	6
ΚΕΦΑΛΑΙΟ III	
ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟΝ ΓΑΜΟ ΚΑΙ ΣΤΟ ΔΙΑΖΥΓΙΟ ΣΤΟΥΣ ΑΡΧΑΙΟΥΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥΣ	8
Γενικά	8
1. Η νομοθεσία του γάμου και του διαζυγίου στην αρχαία Ρώμη.	9
2. Ο γάμος και το διαζύγιο στην αρχαία Αίγυπτο.	13
3. Ο θεσμός του γάμου στην αρχαία Κίνα.	16
4. Τα γαμήλια ήθη στην αρχαία Ινδία.	18
5. Ο γάμος, το οικογενειακό δίκαιο και το διαζύγιο στην αρχαία Ελλάδα.	22

		Σελ.
ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV	Ο ΓΑΜΟΣ ΚΑΙ Η ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΟΥ ΖΕΥΓΑΡΙΟΥ	29
A' ΜΕΡΟΣ	1. Ο Γάμος - Τύποι γάμου.	29
	2. Οι στάσεις που παίρνει ο άνθρωπος απέναντι στον γάμο.	35
	3. Βασικές προϋποθέσεις του γάμου.	39
	4. Ψυχολογικές ιδιότητες ώριμου ατόμου.	43
B' ΜΕΡΟΣ	Η ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΟΥ ΖΕΥΓΑΡΙΟΥ	48
	A. Ανοιχτή και ειλικρινής επικοινωνία	48
	B. Μορφές επικοινωνίας	48
	β ₁ . Επικοινωνία χωρίς τον λόγο	50
	β ₂ . Λεκτική επικοινωνία	53
Γ' ΜΕΡΟΣ	Η ΠΟΡΕΙΑ ΤΟΥ ΖΕΥΓΑΡΙΟΥ	55
	A. Η ψυχολογία των συζύγων.	55
	B. Οι διαφορές των δύο φύλων.	57
	Γ. Κρίσεις και στάδια εξέλιξης των ζευγαριών.	62
	Δ. Παράγοντες που βοηθούν στην ευμενή εξέλιξη των ζευγαριών.	64
Δ' ΜΕΡΟΣ	Η ΚΡΙΣΗ ΤΟΥ ΓΑΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ	67

	Σελ.
ΚΕΦΑΛΑΙΟ V	
ΤΟ ΔΙΑΖΥΓΙΟ ΚΑΙ ΟΙ ΑΙΤΙΕΣ ΠΟΥ ΤΟ ΠΡΟΚΑΛΟΥΝ	78
A' ΜΕΡΟΣ	
Το διαζύγιο	78
Α. Στάδια διαζυγίου	80
Β. Στάδια στην οικογενειακή διάσπαση.	82
B' ΜΕΡΟΣ	
ΟΙ ΑΙΤΙΟΛΟΓΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΠΟΥ ΟΔΗΓΟΥΝ ΣΤΟ ΔΙΑΖΥΓΙΟ	85
Α. Διαπροσωπικοί παράγοντες.	85
1. Η γέννηση παιδιών σε ακατάλληλη χρονική περίοδο.	85
2. Οι διαφωνίες και η ασυμμετοχή περι γεννητήσιου βίου καθώς και η ανικανότητα για τεκνοποίηση.	85
3. Η επίδραση των συγγενών.	86
4. Το γεγονός ότι βαριέται ο ένας τον άλλον.	88
5. Η εξωγαμιαία σχέση.	88
Β. Κοινωνικοί παράγοντες.	89
1. Οι οικονομικές δυσκολίες.	89
2. Οι νέες συνθήκες ζωής και η χειραφέτηση της γυναίκας.	90
3. Οι λόγοι διεθνούς ανασφάλειας.	91
4. Η μείωση των ηθικών και θρησκευτικών αρχών.	91

5.	Η επίδραση της τεχνολογικής εξέλιξης στην καθημερινή ζωή της οικογένειας.	92
6.	Η γενική δοκιμασία των θεσμών.	92
Γ.	Ψυχολογικοί παράγοντες.	93
1.	Ψυχολογική ανωριμότητα.	93
2.	Η επίδραση των διαφόρων μορφών συνδιαλέξεων που χρησιμοποιεί ο καθένας.	93
3.	Η ψυχολογική ψυχρότητα.	94

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VI	ΟΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΔΙΑΖΥΓΙΟΥ ΣΤΟ ΖΕΥΓΑΡΙ ΚΑΙ ΣΤΑ ΠΑΙΔΙΑ	95
-------------	--	----

A' ΜΕΡΟΣ	Η εξελικτική πορεία των φάσεων από ψυχολογικής πλευράς που περνούν τα άτομα που χωρίζουν.	95
1.	Φάσεις μοναδικές για κείνον που φεύγει.	95
2.	Φάσεις μοναδικές για κείνον που τον εγκαταλείπουν.	104
3.	Φάσεις κοινές για όσους χωρίζουν και μένουν μόνοι.	112

B' ΜΕΡΟΣ	ΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΔΙΑΖΥΓΙΟΥ ΣΤΑ ΖΕΥΓΑΡΙΑ	117
1.	Οικονομικές επιπτώσεις.	117
2.	Επαγγελματικές επιπτώσεις.	120
3.	Κοινωνικές επιπτώσεις.	123

	Σελ.
Γ' ΜΕΡΟΣ	
ΟΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΕΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΔΙΑΖΥΓΙΟΥ ΣΤΑ ΠΑΙΔΙΑ	131
1. Η απόφαση του χωρισμού	131
2. Οι αντιδράσεις των παιδιών κατά ηλικία και φύλο	138
3. Άλλοι παράγοντες που επηρεάζουν και διευκολύνουν την πορεία του διαζυγίου.	147
4. Οι κοινωνικές επιπτώσεις.	152
5. Επιμέλεια - Είδη επιμέλειας.	167
6. Η διακήρυξη των δικαιωμάτων του Παιδιού	174
ΚΕΦΑΛΑΙΟ VII	
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ - ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ	176
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	186

ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ

Εχοντας ολοκληρώσει την πτυχιακή μας εργασία, θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε, όλους εκείνου που συνέβαλαν στην ολοκλήρωσή της.

Αυτούς που συμμετείχαν ηθικά και υλικά και που συνεργάστηκαν μαζί μας, για την περάτωση του έργου μας.

Συγκεκριμένα, θέλουμε να ευχαριστήσουμε τους γονείς μας, που συμμετείχαν υλικά και ηθικά και την υπεύθυνη καθηγήτρια κα Λ. Γεωργοπούλου.

Επίσης, το προσωπικό της βιβλιοθήκης της Γενικής Γραμματείας Ισότητας, την ψυχολόγο κα Χάρη Κατάκη, και τον ψυχολόγο - παιδο-ψυχίατρο κ. Ι. Κούρο.

Κεφάλια Παναγιώτα

Μαρούλη Ελένη

Παπαχρήστου Κατερίνα

ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΜΕΛΕΤΗΣ

Οι μελέτες που έχουν πραγματοποιηθεί στην χώρα μας σχετικά με την αιτιολογία αλλά και τις ψυχολογικές - κοινωνικές επιπτώσεις του διαζυγίου στο ζευγάρι και στα παιδιά είναι περιορισμένες.

Στην μελέτη αυτή γίνεται μια προσπάθεια συγκέντρωσης στοιχείων με σκοπό την ανάλυση και αναφορά των προβλημάτων που δημιουργεί ένα διαζύγιο τόσο στο ζευγάρι όσο και στα παιδιά.

Αρχίζουμε την ανάλυση της μελέτης κάνοντας μια ιστορική αναδρομή για τις αντιλήψεις και στις στάσεις, σχετικά με τον γάμο και το διαζύγιο, διαφόρων αρχαίων κοινωνιών, ενδεικτικά των σημαντικότερων πολιτισμών.

Στο επόμενο κεφάλαιο αναφερόμαστε στο γάμο, στην κρίση του γάμου, τις ψυχολογικές ιδιότητες του ώριμου ατόμου και στις στάσεις των ανθρώπων απέναντι στο γάμο. Αναφερόμαστε επίσης στην επικοινωνία του ζευγαριού, στην ψυχολογική του ενότητα και στους αιτιολογικούς παράγοντες που οδηγούν στο διαζύγιο.

Στο κεφάλαιο που ακολουθεί γίνεται αναφορά στις επιπτώσεις του διαζυγίου στο ζευγάρι και στα παιδιά. Στην εξελικτική πορεία των φάσεων από ψυχολογικής πλευράς που περνούν τα άτομα χωρίζουν, καθώς και στις κοινωνικές - οικονομικές επιπτώσεις του διαζυγίου στο ζευγάρι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ I

Εισαγωγή

Σύμφωνα με την Χ. Κατάκη (1984) το σημαντικότερο ίσως πρόβλημα που αντιμετωπίζει ο σύγχρονος άνθρωπος στις αρχές της μεταβιομηχανικής εποχής, είναι να οργανώσει την πολυπλοκότητα που δημιούργησε ο ίδιος κατά την ανοδική του πορεία.

Η πολυπλοκότητα της ζωής έχει επεκταθεί σε τομείς όπως η οικογένεια, ο γάμος οι ανθρώπινες σχέσεις και γίνεται αντιληπτή με την μορφή κρίσης και σύγκρουσης.

Ο Ι. Τσιάντης (1990) αναφέρει τα διάφορα γεγονότα που συμβαίνουν στην ζωή της οικογένειας, επηρεάζουν τελικά τις εσωτερικές σχέσεις των ατόμων, με αποτέλεσμα να επηρεάζεται όλο το σύστημα της οικογένειας.

Σαν αποτέλεσμα της διαταραχής του συστήματος της οικογένειας φαίνεται τα τελευταία χρόνια να είναι, η ραγδαία αύξηση του αριθμού των διαζυγίων γεγονός που πρέπει να μας απασχολήσει και να ερευνηθεί.

Με την εργασία αυτή γίνεται μια προσπάθεια εντοπισμού και μελέτης των αιτιολογικών παραγόντων που οδηγούν στην διάλυση μιας οικογένειας και στην συνέχεια στις ψυχοκοινωνικές επιπτώσεις του διαζυγίου στα μέλη της.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ I

Εισαγωγή

Σύμφωνα με την Χ. Κατάκη (1984) το σημαντικότερο ίσως πρόβλημα που αντιμετωπίζει ο σύγχρονος άνθρωπος στις αρχές της μεταβιομηχανικής εποχής, είναι να οργανώσει την πολυπλοκότητα που δημιούργησε ο ίδιος κατά την ανοδική του πορεία.

Η πολυπλοκότητα της ζωής έχει επεκταθεί σε τομείς όπως η οικογένεια, ο γάμος οι ανθρώπινες σχέσεις και γίνεται αντιληπτή με την μορφή κρίσης και σύγκρουσης.

Ο Ι. Τσιάντης (1990) αναφέρει τα διάφορα γεγονότα που συμβαίνουν στην ζωή της οικογένειας, επηρεάζουν τελικά τις εσωτερικές σχέσεις των ατόμων, με αποτέλεσμα να επηρεάζεται όλο το σύστημα της οικογένειας.

Σαν αποτέλεσμα της διαταραχής του συστήματος της οικογένειας φαίνεται τα τελευταία χρόνια να είναι, η ραγδαία αύξηση του αριθμού των διαζυγίων γεγονός που πρέπει να μας απασχολήσει και να ερευνηθεί.

Με την εργασία αυτή γίνεται μια προσπάθεια εντοπισμού και μελέτης των αιτιολογικών παραγόντων που οδηγούν στην διάλυση μιας οικογένειας και στην συνέχεια στις ψυχοκοινωνικές επιπτώσεις του διαζυγίου στα μέλη της.

Το Πρόβλημα

Το διαζύγιο είναι η πλευρά του γάμου που δεν παρουσιάζει επιτυχία. Διακρίνεται στο νομικό διαζύγιο και το ψυχολογικό διαζύγιο.

Το νομικό διαζύγιο είναι η απόφαση του ζευγαριού να διαχωρήσει το δρόμο του και η θέληση να εμφανίσει αυτή την απόφαση στην κοινωνία. Να μάθει η κοινωνία πως δεν θέλει κοινή συμβίωση, δεν έχουν κοινό τρόπο ζωής, πως πρέπει να χωρίσουν.

Το ψυχολογικό διαζύγιο οργανώνεται από την στιγμή που δύο άτομα αρχίζουν ν' αισθάνονται πως ο ένας βρίσκεται μακριά από τον άλλο και διαμορφώνουν ο καθένας δρόμο χωριστό από εκείνο τον κοινό δρόμο, που είχαν ξεκινήσει μαζί πριν από λίγα ή πολλά χρόνια.

Είναι γεγονός πως συνεχώς αυξάνεται ο αριθμός των διαζυγίων που βιώνει ο σύγχρονος άνθρωπος, επίσης μεγάλος είναι ο αριθμός των οικογενειών με διαζύγιο που έχουν παιδιά μικρότερα των 18 χρονών.

Πολλά είναι τα προβλήματα που οδηγούν στο διαζύγιο. Πρόκειται για εσωτερικούς και εξωτερικούς παράγοντες, π.Χ. οι οικονομικές δυσκολίες, η γέννηση παιδιών σε ακατάλληλη χρονική περίοδο, οι διαφωνίες και η ασυνενοησία, η χειραφέτηση της γυναίκας, οι νέες συνθήκες, η γενική κρίση των θεσμών, η επίδραση των συγγενών, η μη προετοιμασία των νέων για το γάμο, οι λαθεμένοι τρόποι επικοινωνίας του ζευγαριού, η ανεπάρκεια κάλυψης γονεϊκών ρόλων, η απουσία της αυτογνωσίας και της ψυχολογικής ωριμότητας κ.α..

Σκοπός της Μελέτης

Ο σκοπός της μελέτης δεν είναι μόνο οι παράγοντες, που οδηγούν στο διαζύγιο αλλά κυρίως, πώς αντιμετωπίζεται όταν είναι πλέον πραγματικότητα.

1. Προσωπικό κόστος.
2. Κοινωνικό κόστος.
3. Επιπτώσεις στα παιδιά.

Ως επιμέρους στόχους της μελέτης έχουμε θέσει τους παρακάτω:

1. Ποιά μορφή επικοινωνίας αντιπροσωπεύει ο γάμος σήμερα και πως έχει περάσει από το μοντέλο του κλειστού γάμου στον ανοικτό γάμο.
2. Με ποιές απόψεις, αντιλήψεις και διαμορφωμένες στάσεις φτάνουν οι άνθρωποι στο γάμο.
3. Γιατί ο θεσμός του γάμου και της οικογένειας περνά κρίση.
4. Η εξελικτική πορεία των φάσεων από ψυχολογικής πλευράς που περνούν τα άτομα που καταλήγουν στο διαζύγιο.
 - α) Φάσεις μοναδικές για κείνον που φεύγει.
 - β) Φάσεις μοναδικές για κείνον που τον εγκαταλείπουν.
 - γ) Φάσεις κοινές για όσους χωρίζουν και μένουν μόνοι.
5. Η αντιμετώπιση των χωρισμένων από το συγγενικό περιβάλλον, τον επαγγελματικό χώρο και από το φιλικό τους περιβάλλον.
6. Οι κοινωνικοοικονομικές επιπτώσεις του διαζυγίου στο ζευγάρι (εισόδημα, εργασία, ελεύθερος χρόνος).
7. Επιπτώσεις στα παιδιά.
 - α) Πως τα παιδιά βιώνουν το διαζύγιο των γονιών τους κατά την διάρκεια του και όταν είναι πλέον γεγονός.

β) Ποιές συναισθηματικές και ψυχολογικές επιπτώσεις του διαζυγίου στα παιδιά.

γ) Ποιές οι κοινωνικές και οικονομικές επιπτώσεις του διαζυγίου στα παιδιά.

Ορισμοί Ορων

- Πατρίκιοι** -Ρωμαίοι πολίτες που κατάγονταν από οικογένειες ευγενών και από κοινωνική και πολιτική άποψη άνηκαν στην ανώτερη τάξη. (Χάρη Πάτση, 1975)
- Πλήβειοι** -Κατώτερης τάξης ρωμαίοι πολίτες, φτωχοί και άσημοι ή ξένοι πολίτες που δεν άνηκαν σε τάξη. (Χάρη Πάτση)
- Verudium** -Αποπομπή του ενός σύζυγου - διωγμός. (Θ. Καρζής, 1987)
- Βραχμάνος** -Ιερέας των Ινδουϊστών, μέλος προνομίουχας ομάδας, η οποία καταργήθηκε από το σύνταγμα του 1947 στην Ινδία. (Χάρη Πάτση, 1975)
- Επίκληρη** -Η κληρονόμος κόρη, ολόκληρης της πατρικής περιουσίας. (Χάρη Πάτση, 1975)
- Διαζύγιο** -Ονομάζεται η λύση του γάμου ενόσω ζουν ακόμα οι σύζυγοι. (Χάρη Πάτση, 1975)
- Γάμος** -Η νόμιμη συμβίωση δύο ετερόφυλων. (Μ. Χουρδάκη, 1982)
- Ψυχολογική ωριμότητα** -Μπορεί να οριστεί ως μία εξελικτική διαδικασία, μεσω της οποίας τα άτομα διαφοροποιούνται, αποχωρίζοντας συναισθηματικά από την αρχική οικογένεια, ενώ εξακολουθούν να διατηρούν κάποια συναισθηματική επαφή μαζί τους και μ' αυτόν τον τρόπο επιτυγχάνουν μια σχετική διαφοροποίηση αυτονομία, εξατομίκευση. (Α. Johnson, 1993)
- Επικοινωνία** -Είναι η ανταλλαγή μηνυμάτων μεταξύ δύο ανθρώπων.

(V. Satir, 1992)

- Οικογένεια -Ομάδα ανθρώπων που συνδέονται με φυσικούς δεσμούς και κατά κανόνα ζουν κάτω από την ίδια στέγη. (Χάρη Πάτση, 1975)
- Κρίση -Είναι μια προσωρινή κατάσταση, που χαρακτηρίζεται κυρίως από την έλλειψη ικανότητας του ατόμου να ανταπεξέλθει σε μια κατάσταση χρησιμοποιώντας συνήθεις μεθόδους λύσης προβλημάτων. (Χ. Μουζακίτης, 1989)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ II

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Το θέμα της παρούσας μελέτης ερευνήθηκε βιβλιογραφικά. Στην μελέτη αυτή παρουσιάζονται οι ψυχολογικές, κοινωνικές και οικονομικές επιπτώσεις του διαζυγίου στο ζευγάρι και στα παιδιά.

Η συλλογή της βιβλιογραφίας πραγματοποιήθηκε από διάφορες βιβλιοθήκες και από προσωπικές συναντήσεις με ψυχολόγους.

Η αναζήτηση των βιβλίων έγινε στις παρακάτω βιβλιοθήκες:

- Βιβλιοθήκη Γενικής Γραμματείας Ισότητας
- Δημοτική Βιβλιοθήκη Πειραιά
- Βιβλιοθήκη ΙΑΚΕ
- Ινστιτούτο Υγείας του Παιδιού
- Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών

Οι συναντήσεις που πραγματοποιήθηκαν στην Αθήνα ήταν με τους παρακάτω αρμόδιους:

- Την ψυχολόγο και Πρόεδρο του Διοικητικού Συμβουλίου του εργαστηρίου Διερεύνησης Ανθρώπινων Σχέσεων κ. Χ. Κατάκη.

- Τον ψυχολόγο - Παιδοψυχίατρο και Πρόεδρο της Εταιρείας Ψυχολογικής Ψυχιατρικής ενηλίκου και παιδιού κ. Ι. Κούρο.

Κατά την διάρκεια της συλλογής των στοιχείων συναστήσαμε ορισμένα προβλήματα. Το βασικότερο πρόβλημα ήταν οι περιορισμένες

μελέτες που έχουν πραγματοποιηθεί στη χώρα μας σχετικά με την αιτιολογία και τις ψυχολογικές - κοινωνικές επιπτώσεις του διαζυγίου στο ζευγάρι και στα παιδιά. Η ανεύρεση βιβλιογραφίας υπήρξε αρκετά δύσκολη. Επίσης, δεν έχουν γραφτεί αρκετά άρθρα δημοσιευμένα σε περιοδικά.

Επιπρόσθετα ένα μεγάλο μέρος της συλλογής βασίστηκε σε πρακτικά και εισηγήσεις Συνεδρίων, τα οποία πήραμε από τους αρμόδιους που συναντήσαμε. Στην συνέντευξη που πήραμε από την ψυχολόγο κ.Χ. Κατάκη, στη μετάφραση κάποιων άρθρων σχετικά με τελευταίες έρευνες που έγιναν πάνω στο θέμα μας στο εξωτερικό και τέλος στη δική μας πρωτοβουλία να αγοράσουμε ένα αριθμό πρόσφατων βιβλίων όπου δεν υπήρχαν στις βιβλιοθήκες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ III

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ

ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟΝ ΓΑΜΟ ΚΑΙ ΤΟ ΔΙΑΖΥΓΙΟ

ΣΤΟΥΣ ΑΡΧΑΙΟΥΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥΣ

ΓΕΝΙΚΑ

Η Ρ. Κακλαμανάκη (1984) αναφέρει, ότι αν μελετήσει κανείς τα ιστορικά κείμενα, αλλά και όλα τα προϊστορικά ντοκουμέντα που έχουμε στην διάθεση μας, βρίσκει τον άντρα και την γυναίκα αντιμέτωπους.

Το γεγονός αυτό δεν τιμά καθόλου το ανθρώπινο γένος, γιατί δεν συναντιούνται δύο βιολογικά είδη που είναι φτιαγμένα από την φύση να λειτουργούν μαζί, και να ικανοποιούν τις ανάγκες τους, και ότι ομορφαίνει τη ζωή τους. Συναντάς μια σχέση που βασικά θέλει τον άντρα κυρίαρχο, και την γυναίκα υποταγμένη λιγότερο ή περισσότερο, μέσα από χιλιάδες καταστάσεις κοινωνικής συμπεριφοράς και δεοντολογίας.

Ο άντρας και η γυναίκα αν και δεν βάδισαν ποτέ χέρι χέρι στην ανάπτυξη του πολιτισμού δεν έφτασαν ποτέ στην ρήξη. Η σύγκρουση τους βραδυφλεγής, διαποτίζει αιώνες τώρα την ζωή και τη σχέση τους και παρά την σαφή ύπαρξη του νικητή, και της ηττημένης η πληρωμή της ήττας πέφτει πάνω στους ώμους και των δύο.

Όσο και αν υπήρξαν κατά καιρούς γυναίκες που επιβλήθηκαν, είχαν δύναμη περιστασιακή. Η κοινωνία ποτέ δεν έχασε το χαρακτήρα της αντροκρατικής μορφής της.

1. Η ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ ΤΟΥ ΓΑΜΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΔΙΑΖΥΓΙΟΥ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΡΩΜΗ

Ο Θ. Καρζής (1987) αναφέρει ότι ο Ρωμαϊκός γάμος ήταν μια πολύ σημαντική νομική πράξη αλλά και θρησκευτική, από την οποία εξυπηρετείται η οικογένεια αλλά και το κράτος.

Η νομοθεσία διαχώριζε τον γάμο, από την απλή συμβίωση η οποία θεωρείτο παλλακεία. Αν και η γυναίκα θεωρούνταν ενήλικη μόνο στα 25 της χρόνια, ο νόμος όριζε σαν ηλικία γάμου το 12ο έτος για τα κορίτσια, και τον 14ο χρόνο για τα αγόρια, ενώ μνηστεία ενός κοριτσιού, μπορούσε να γίνει από τον 7ο χρόνο της ζωής του "γιατί έτσι -λέει ο Πλούταρχος- ο σύζυγος θα πλησίαζε καθαρά και ανέγγιχτα το σώμα και την ψυχή τους". (σελ.221) Όμως πρέπει να τονιστεί πως ο αρραβώνας δεν ήταν συμβόλαιο. Αν μεσολαβούσαν κάποιοι σοβαροί λόγοι, και ίσως η απέχθεια του ενός αρραβωνιασμένου για τον άλλον, ο αρραβώνας μπορούσε να λυθεί, γιατί ο νόμος όριζε ότι ένας γάμος ήταν έγκυρος αν υπήρχε αμοιβαία συγκατάθεση και των δύο ενδιαφερομένων. Για την γυναίκα ο γάμος σήμαινε την μεταβίβασή της, από την εξουσία του πατέρα στην εξουσία του συζύγου. Το ρωμαϊκό δίκαιο με ωμή σαφήνεια, χαρακτήριζε την μεταβίβαση αυτή *cum manu*, "με χέρι" δηλαδή περνούσε την γυναίκα από χέρι σε χέρι. Ο γάμος *cum manu*, μπορούσε να τελεστεί με τρεις τελετουργικούς τρόπους:

- a. *Confarreatio* μπροστά στον μεγάλο αρχιερέα, ιεροφάντη του Δία, και 10 ακόμη μάρτυρες. Ο γάμος αυτός ήταν μεταξύ πατρικών και

- ο νόμος τον θεωρούσε αδιάλυτο. Όμως ο τρόπος αυτός με τον καιρό εγκαταλήφθηκε.
- β. Με *coemptio* εικονική αγορά της νύφης από τον γαμπρό μπροστά σε έναν ζυγιστή, κατάλοιπο της αρχαιότατης αγοραπωλησίας της γυναίκας. Ο γάμος αυτός γινόταν μεταξύ πληβείων.
- γ. *Per usus* "διά χρήσεως" αν ένα ζευγάρι είχε συζηήσει για ένα τουλάχιστο χρόνο με την εκποίησή του, θεωρούνταν παντρεμένο *cum manu*. Αν όμως η γυναίκα έμενε τρεις διαδοχικές νύκτες έξω από το σπίτι, ο γάμος παρέμενε ισχυρός αλλά η γυναίκα συνέχιζε να μένει κάτω από το *manu* του πατέρα της. Με τον καιρό ο γάμος *cum manu* εγκαταλείφθηκε και αντικαταστάθηκε με τον γάμο *sine manu* "χωρίς χέρι", το οποίο σήμαινε, ότι σε περίπτωση διαζυγίου, η προίκα ξαναγύριζε στον προικοδότη της συζύγου. Η σύζυγος χρησιμοποιούσε μόνο το θηλυκό του μικρού ονόματός του άντρα της π.χ. Αγρίππας - Αγρίππινα, και διατηρούσε το πατρικό της επίθετο, και αυτό μπορεί να θεωρηθεί σε μια έκφραση ισοτιμίας.

Το τελετουργικό του γαμου στην πρώτη περίοδο της Ρώμης ήταν πλούσιο, πολύπλοκο και γραφικό. Στους δύο τελευταίους αιώνες της Δημοκρατίας τροποποιήθηκε και απλουστεύθηκε. Πάντως για το Ρωμαϊκό κράτος γάμος σήμαινε τεκτοποίηση. Η "Κοσμοκράτειρα" με έναν εχθρικό κόσμο κάτω από τον ζυγό της, χρειαζόταν στρατιώτες, γι' αυτό κάθε πενταετία έκαναν απογραφή του ελεύθερου αρσενικού πληθυσμού, και ρωτούσαν τους πολίτες αν ήταν παντρεμένοι, "για να φέρουν στον κόσμο ελεύθερα παιδιά".

Η Ρ. Κακλαμανάκη (1984) αναφέρει επίσης, για την θέση της γυναίκας στον γάμο, ότι ήταν δηλαδή μια ατελής προσωπικότητα που κηδεμόνευε ο σύζυγος, ο οποίος στον αυστηρό γάμο *cum manu*, είχε απόλυτη εξουσία στην σύζυγο, μπορούσε να την κακοποιήσει ή να την σκοτώσει χωρίς να λογοδοτήσει σε κανέναν. Ακόμη και στην εποχή που

συμμετείχαν στα βακχικά όργια, δεν είχαν απελευθερωθεί και πολλές εφωνεύθηκαν. Αλλά και αργότερα στην Αυτοκρατορική περίοδο που η γυναίκα έπαιρνε μέρος στα κοινά, ήταν άμεσα εξαρτημένη απ' τον σύζυγο ο οποίος μπορούσε να την διώξει από το σπίτι, μόνο με υποψίες, με το γνωστό "Η γυναίκα του Καίσαρα δεν αρκεί να είναι, αλλά πρέπει να φαίνεται τίμια". (P. Κακλαμανάκη 1984, σελ.30)

Ο. Θ. Καρζής (1987) αναφέρει ότι, αν για οποιοδήποτε λόγο, δημιουργούνταν διαφορές ανεπίλυτες στο ζευγάρι, ο νόμος πρόβλεπε το *divortium*, το διαζύγιο που προϋπόθετε την κοινή συναίνεση των συζύγων, ή το *repudiium* την αποπομπή, που μπορούσε να το ασκήσει οποιοσδήποτε από τους συζύγους, προφέροντας απλώς την φράση: *Tuai re tibi habeto*, δηλαδή "κράτα την περιουσία σου για τον εαυτό σου".

Η φράση αναφέρεται στο γάμο *sine manu*, που τελικά γενικεύτηκε, σύμφωνα με τον οποίο, η προίκα ξαναγύριζε στην σύζυγο, και σε περίπτωση διαζυγίου και σε περίπτωση αποπομπής της από τον σύζυγο, ή αντίθετα.

Στις παλαιότερες εποχές όπου ο *Pater Familias* είχε απεριόριστη εξουσία το διαζύγιο αποτελούσε πάντα όπλο του συζύγου σε βάρος της σύζυγου. Όταν ο σύζυγος δεν ήθελε πια την γυναίκα του, την έδιωχνε χωρίς καμία διαδικασία με τον ισχυρισμό που διατύπωσε κάποιος, ότι μια γυναίκα μπορεί να φαίνεται καλά στα μάτια τρίτων "αλλά κανένας τρίτος δεν μπορεί να ξέρει που σε χτυπάει το παπούτσι σου". (Θ. Καρζής 1987, σελ. 227).

Το πρώτο χαλινάρι συναντιέται σε ένα νόμο που μνημονεύουν ο Πλούταρχος και ο Διονύσιος Αλικαρνασσεάς. Ο νόμος όριζε ότι για την αποπομπή της σύζυγου μόνο τρεις ισχυροί λόγοι υπήρχαν:

- α. Αν η σύζυγος είχε αποπειραθεί να σκοτώσει με μαγικά φίλτρα το παιδί που είχε στα σπλάχνα της,
- β. αν η σύζυγος είχε διαπράξει μοιχεία,

γ. αν η σύζυγος είχε κατασκευάσει αντικλειδιά.

Το τελευταίο αδίκημα που φαίνεται παράξενο, πιθανόν να μη συνδέεται με την υποψία μήπως η σύζυγος βγει κρυφά απ' το σπίτι για ανήθικους σκοπούς, αλλά με την πιθανή επιθυμία της να παραβιάσει το αρχαίο έθιμο που απαγόρευε στις γυναίκες να πιουν έστω μια γουλιά κρασί.

Αν ο σύζυγος έδιωχνε τη γυναίκα του, χωρίς να συντρέχει κανένας από τους παραπάνω λόγους καταδικάζονταν σε βαριές χρηματικές ποινές, που μπορούσαν να φτάσουν έως και την δήμευση της περιουσίας του. Αν ο σύζυγος πουλούσε την σύζυγο για σκλάβο, τότε η ποινή του ήταν ο θάνατος.

Όσο όμως τα ήθη γίνονταν ελαστικότερα, τα διαζύγια αυξάνονταν, αλλά τώρα με πρωτοβουλία πολύ συχνά και των γυναικών, μέχρι που το διαζύγιο καταντάει τόσο συνηθισμένο, σε σημείο που θεωρήθηκε αναπόφευκτο. Άντρες και γυναίκες χωρίζουν τους συντρόφους τους, με την παραμικρή αιτία. Ο Κικέρωνας σε μια επιστολή του κάνει λόγο για μια γυναίκα που ζήτησε διαζύγιο την ίδια μέρα που γύρισε ο άντρας της στην Ρώμη από το χωριό του, χωρίς να έχει συμβεί τίποτε μεταξύ τους. Ο δικτάτορας Σύλλας, και ο πανίσχυρος στρατηγός Πομπήιος, παντρεύονται από πέντε φορές ο καθένας.

Η επιδημία των διαζυγίων μολονότι δεν οφειλόταν μόνο στις γυναίκες, προαναγγέλει τη νέα γυναίκα που σε λίγο θα κυριαρχούσε στο Ρωμαϊκό προσκήνιο. Η έκλυση των ηθών στις ανώτερες τάξεις προκάλεσε μέσα στα άλλα ένα ξέφτισμα της ιδέας του γάμου, ο οποίος έγινε καθαρά μια πολιτικο-οικονομική πράξη. Έτσι οι γυναίκες είχαν την δυνατότητα να συμπεριφερθούν όπως συμπεριφέρονταν, ενώ παλαιότερα κάτι τέτοιο θα ήταν αδιανόητο.

Παράλληλα με την επιδημία των διαζυγίων παρατηρήθηκε μια στροφή προς την αγαμία, γεγονός καταστροφικό για την Ρώμη η οποία έπειτα από διαδοχικούς πολέμους είχε ρημάξει.

Ο Οκτάβιος Αύγουστος προσπάθησε στα 189 με νομοθεσία, να προστατέψει τον γάμο, ενθαρρύνοντας την τεκνοποιία και τιμωρώντας την μοιχεία. Ο νόμος επέτρεπε τον φόνο της μοιχαλίδας, και υποχρέωνε το διαζύγιο στην μοιχεία. Η νομοθεσία όμως δεν εφαρμόστηκε αρκετά κατά γράμμα, γιατί άρχιζε πλέον η εποχή των τρομερών γυναικών που θα σφράγιζαν την ζωή της Ρώμης.

Ο Γ. Γεωργόπουλος (1993) αναφέρει εκείνο το γεγονός που δημιούργησε καινούργιες ανακατατάξεις για την γυναίκα, και την οικογένειά στην Ρώμη ήταν ο χριστιανισμός.

2. Ο ΓΑΜΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΔΙΑΖΥΓΙΟ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΑΙΓΥΠΤΟ

Ο Θ. Καρζής (1987) αναφέρει ότι από όλους τους Αρχαίους πολιτισμούς, εκτός ίσως από εκείνων της Μινωικής Κρήτης, η Αίγυπτος ήταν αυτή που πρόσφερε στις γυναίκες τιμή αξιοπρέπεια και ισότητα.

Στο γάμο, με όλες τις οικονομικές επιπτώσεις της συμβατικής αυτής πράξης η πρωτοβουλία άνηκε στην γυναίκα. Μια τέτοια παραχώρηση οφειλόταν στο γεγονός ότι το σύνολο του εδάφους άνηκε στο Φαραώ και όχι στους υπηκόους του, οι οποίοι ήταν απλώς τυπικά ιδιοκτήτες. Εφαρμοζόταν ένα μητρογραμμικό σύστημα, όπου οι γυναίκες μπορούσαν να έχουν περιουσία στο όνομά τους και να την κληροδοτούν.

Η ακίνητη περιουσία μεταβιβαζόταν από την γραμμή της γυναίκας, δηλαδή από μητέρα σε κόρη, και ίσως ήταν ένας λόγος που οι αδερφοί παντρεύονταν τις αδελφές τους, γιατί επιθυμούσαν η περιουσία να μένει στην οικογένεια και όχι να περνάει σε ξένα χέρια.

Σε όλη την διάρκεια της ιστορίας της Αρχαίας Αιγύπτου, μέχρι το 2ο της Χριστιανικής χρονολογίας ο Αιγυπτιακός λαός ασκεί ελεύθερα την αιμομιξία, παραδειγματιζόμενος από τους θεούς και τους φαραώ. Γι αυτό και στην Αιγυπτιακή ποίηση συναντάμε τις λέξεις αδελφή - αδελφός με την έννοια "εραστής - ερωμένη".

Σχετικά με τους αιμομικτικούς γάμους επικρατεί όμως μια διχογνωμία, που είναι, ότι ίσχυαν μόνο για τους φαραώ, ενώ άλλοι υποστηρίζουν πως αφορούσαν όλο το λαό.

Οι Αιγύπτιοι παραδειγματίστηκαν από την Ισιδα η οποία παντρεύτηκε τον αδελφό της Οσιρη, και μετά από τον θάνατό του, αφού εκδικήθηκε τον φόνο του, βασίλεψε στη χώρα χαρίζοντας μέγιστα αγαθά στους ανθρώπους. Γι' αυτό το λόγο ορίστηκε ότι η βασίλισσα θα έχει μεγαλύτερη εξουσία από τον βασιλιά και στους ιδιώτες η σύζυγος θα είχε κυριαρχία πάνω στον σύζυγο. Έτσι ο σύζυγος στα προικοσύμφωνα δέχονταν πως θα ήταν απόλυτα υπάκουος στη σύζυγο.

Ένα άλλο θέμα που περιβάλεται από κάποια αμφιβολία είναι η πολυγαμία - μονογαμία.

Καθώς φαίνεται μονογαμία ασκούσαν οι λαϊκές τάξεις και αυτό για οικονομικούς λόγους, αντίθετα οι πλούσιοι μπορούσαν να έχουν χαρέμι από συζύγους, από παλλακίδες ή από αιχμάλωτες κ.λ.π..

Οι Αιγύπτειες παντρεύονταν πολύ νέες, και συνήθως πριν πατήσουν τα 20 είχαν κιόλας αρκετά παιδιά. Ο γάμος ήταν προϊόν ελεύθερης βούλησης, ή ακόμη και πρωτοβουλίας τους, με εξαίρεση τα μέλη των δυναστειών, όπου οι γάμοι γίνονταν υποχρεωτικοί μεταξύ τους. Υπάρχουν σήμερα επιστολές γραμμένες από γυναίκες που πρότειναν ερωτικές συναντήσεις, αλλά και γάμο χωρίς κανένα απολύτως πλέγμα.

Ο γάμος δεν είχε καθόλου χαρακτηριστικά θείου μυστηρίου. Ήταν μια ιδιωτική συμφωνία, πραγματική, κάτι σαν πολιτικός γάμος. Οι Αιγύπτιοι τιμούσαν και σέβονταν τις γυναίκες τους, χωρίς μεσολάβηση υπερφυσικών

δυνάμεων. Ο συζυγικός βίος ήταν αξιοπρεπής πράγμα που φαίνεται στα αγάλματα, στα ανάγλυφα, στις εικονικές παραστάσεις των τάφων. Οι σύζυγοι παρουσιάζονταν σε ίσες περίπου διαστάσεις, με τα παιδιά στα πόδια τους.

Η μοιχεία δεν αντιμετωπίστηκε ομοιόμορφα σε όλες τις περιόδους της Αρχαίας Αιγυπτιακής ιστορίας. Σε παλαιότερες εποχές, ο ηθικός κανόνας ήταν αυστηρός, αλλά όχι για την γυναίκα εξοντωτικός. Αν ο σύζυγος μπορούσε να αποδείξει αυτόφωρη μοιχεία του επιτρεπόταν η αποπομπή χωρίς αποζημίωση, ενώ σε πολλές περιπτώσεις ήταν υποχρεωμένος να της παραχωρήσει σημαντικό μερίδιο της οικογενειακής περιουσίας. Αργότερα ο νόμος έγινε άκαμptos, και όπως αναφέρει ο Διόδωρος, όριζε για τον μοιχό χίλιους ραβδισμούς, πράγμα που ισοδυναμούσε με θάνατο, για την γυναίκα απόκοψη της μύτης, με το σκεπτικό ότι της αφαιρείται ότι συντελεί την ομορφιά της.

Πέρα από το θέμα της ποινής στα πλούσια σπίτια οι σύζυγοι ήταν πολλές, που όμως δεν ζούσαν ξεχωριστή ζωή από τους άντρες.

Συμμετείχαν σε όλες τις εκδηλώσεις, στην δημόσια ζωή και κάθε γυναίκα ήταν ελεύθερη να εργαστεί στο εμπόριο, στην βιοτεχνία και οπουδήποτε αλλού. Μία τέτοια ελευθερία εντελώς ασυνήθιστη για την εποχή, σκανδαλιζε τους ξένους επισκέπτες, που προέρχονταν από αντροκρατικές κοινωνίες, και προκαλούσαν σχόλια και συκοφαντίες.

Όμως όσο οι αιώνες προχωρούσαν ή ισοτιμία υποβιβαζόταν και έφτασε στο έσχατο σημείο στην εποχή των Πτολεμαίων, ίσως κάτω από την Ελληνική επίδραση.

Έτσι η γυναίκα έχασε το παλιό της δικαίωμα να ζητάει διαζύγιο με διασφάλιση της οικονομικής της κατάστασης, κάτι που μετατράπηκε σε αποκλειστικό προνόμιο του άντρα. Όμως τα νέα ήθη έγιναν αποδεκτά μόνο από τις ανώτερες κοινωνικές τάξεις ενώ ο λαός εξακολουθούσε να τηρεί την μητριαρχική παράδοση.

3. Ο ΘΕΣΜΟΣ ΤΟΥ ΓΑΜΟΥ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΚΙΝΑ

Τα γαμήλια ήθη στην Αρχαία Κίνα σύμφωνα με τον Θ. Καρζή (1991) ήταν άμεσα επηρεασμένα από τον Κομφουκισμό.

Ενας αρκετά συνηθισμένος τρόπος γάμου ήταν η νυχτερινή απαγωγή της κοπέλας από μια ομάδα νεαρών, που την αποτελούσαν, ο γαμπρός και οι φίλοι του. Παραβίαζαν την πόρτα και έσερναν την υποψήφια νύφη έξω με άγριες κραυγές, ενώ εκείνη οδειρόταν και κραύγαζε.

Όμως, ο κλασικός τρόπος γάμου που εξαφανίστηκε μόλις τον 2ο αιώνα, ήταν η αγοραπωλησία της νύφης, από τις οικογένειες των δύο νέων, ενώ οι ίδιοι δεν είχαν ειδωθεί έως την μέρα του γάμου.

Ο παλιός κινέζικος γάμος, δεν ήταν ούτε υπόθεση ατομική, αλλά στην ουσία ούτε και οικογενειακή. Ήταν μια κοινωνική υποχρέωση, όλων των πολιτών, που όφειλαν να κάνουν απογόνους, οι οποίοι τιμούν τους προγόνους και φυσικά να πηγαίνουν στρατιώτες. Αποτέλεσμα ενός θεσμού τόσο καταναγκαστικού, ήταν η θεώρηση της αγαμίας σαν καταστάσης αντικοινωνικής και απαίσχυντης.

Οποίες κοπέλες περνούσαν τα 15, και όποια αγόρια τα 30 χωρίς να έχουν παντρευτεί τότε είχαν να αντιμετωπίσουν τις ύβρεις, φίλων συγγενών, βγάζοντας κακό όνομα. Από την άλλη μεριά, η πολυγαμία μόνο από την μεριά του άντρα, δεν δημιουργούσε κανένα πρόβλημα κοινωνικό ή νομικό.

Στις ανώτερες κοινωνικές τάξεις, για την σύναψη ενός γάμου έπρεπε να μεσολαβήσει προξενήτρα, η οποία μετέφερε τις προτάσεις της στους γονείς της υποψήφιας νύφης και μεσολαβούσε στις διαπραγματεύσεις με τους γονείς του υποψήφιου γαμπρού. Η προξενήτρα απεύθυνε στον πατέρα του νέου την πρόταση με την ακόλουθη διατύπωση "Η θυγατέρα του Λι είναι ένα ηλίθιο κορίτσι. Δεν της έδωσαν καλή ανατροφή. ποιός θα την δεχόταν σπίτι του, αν όχι ένας γενναιοψυχος άρχοντας σαν κι εσάς;".

Αυτή η φόρμουλα πέρα από τους κανόνες της ευγένειας, εξυπηρέτούσε και έναν πρακτικό σκοπό. Αν η κοπέλα απογοήτευε την οικογένεια, η προξενήτρα, δεν είχε καμιά ευθύνη, γιατί είχε υμνήσει ανύπαρκτες αρετές.

Το βιβλίο των τελετών (των ανώτερων τάξεων) όριζε ρητά, πως ο νέος και η κοπέλλα δεν έπρεπε να γνωρίζουν το όνομα εκείνου που θα παντρεύονταν πριν την μεσολάβηση του προξενητή. Αυτό σήμαινε ότι πολλές φορές υπήρχε μια αμοιβαία απώθηση, τόσο έντονη, ώστε ο υπόλοιπος έγγαμος βίος να περνά μέσα σε απόλυτη σιωπή από την πλευρά της γυναίκας. Αυτή η χιλιόχρονη γυναικεία σιωπή, που από την Κουμφουκιάκη σχολή θεωρείται αναγκαία σαν ένδειξη σεβασμού προς τον σύζυγο, ήταν ένα παθητικό μέσο διαμαρτυρίας, το οποίο είχαν στη διάθεσή τους οι κινέζες για αυτό το είδος του νόμιμου βιασμού που τους είχαν επιβάλλει.

Στον παλιό κινέζικο γάμο δύο σημεία υπάρχουν αξιομνημόνευτα.

Το πρώτο είναι πως ο γάμος της γυναίκας λέγεται "κουεϊ", που σημαίνει επιστροφή στο σπίτι εννοώντας ότι η θέση της γυναίκας είναι στο σπίτι του συζυγού της, και όχι στο πατρικό της, ενώ ο γάμος του άντρα λέγεται "τσου" που σημαίνει "φέρνω κάποιον". Το δεύτερο είναι πως ο γάμος γίνεται για όλους του παραπάνω λόγους, εκτός από την ευτυχία του ζευγαριού. Αυτό που πρέπει να αναφερθεί επίσης είναι το ότι οι λαϊκές τάξεις της Κίνας αντιμετώπιζαν τον γάμο πιο φιλελεύθερα από τους αστούς και αριστοκράτες. Αυτό συνέβαινε γιατί στην ύπαιθρο, οι νέοι και οι νέες γνωρίζονταν θέλοντας και μη, εφ' όσον εργάζονταν στα χωράφια. Επίσης οργανώνοντας συχνά γιορτές στις οποίες υπήρχε ένας ερωτικός κώδικας μεταξύ κοριτσιών και αγοριών, που έρχεται σε αντίθεση με τα ήθη της πόλης, κυρίως των ανώτερων τάξεων. Αυτό έγινε αιτία να εξεγερθούν έναντι στην "ανηθικότητα" της υπαίθρου, που απειλούσε να επηρεάσει και τις ίδιες τις γυναίκες της ανώτερης τάξης. Παρά όμως τα μέτρα τα

οποία εφαρμόστηκαν για αιώνες, οι αγροτικές συνήθειες συναντιούνται σε πολλές περιοχές έως τον 17ο αιώνα, και ακόμη και πιο πρόσφατα.

Παρά όμως την αντιαγροτική προπαγάνδα, οι ιδέες της υπαίθρου μεταφέρθηκαν στους γυναικωνίτες, και ο έρωτας έγινε όνειρο πολλών αστών κι αριστοκρατών, σαν προϋπόθεση για τον γάμο.

Ο Θ. Καρζής (1991) αναφέρει ότι ο κινέζος μπορούσε να παντρευτεί όσες γυναίκες ήθελε αρκεί να ήταν σε θέση να τις συντηρήσει. Στον αριθμό δεν υπήρχε ούτε θρησκευτικός, ούτε νομικός περιορισμός. Αν ήταν πλούσιος γαιοκτήμονας είχε το δικαίωμα να βιάζει και τις γυναίκες των κολίγων του, χωρίς να μπορούν να διαμαρτυρηθούν. Η σύζυγος είχε σαν κύριο ρόλο, να χαρίσει στον άντρα τον πολυπόθητο γιο, και αν δεν μπορούσε διωχνόταν ατιμωμένη από το σπίτι. Όλες οι σύζυγοι ήταν σκλάβες της πεθεράς τους, και ζούσαν χωριστά από τους άντρες, στον γυναικωνίτη, ο οποίος ήταν άβατος σε κάθε αρσενική παρουσία, και σύμφωνα με τον Κουμφούκιο, έπρεπε να φυλάγεται από ευνούχους. Ο σύζυγος έπρεπε να φωνάζει την σύζυγο με το όνομά της, μόνο αν βρισκόταν στο υπνοδωμάτιο.

Η σύζυγος αντίθετα από τον άντρα δεν επιτρεπόταν να παντρευτεί παρά μονον ένα άντρα, γιατί ο δεύτερος γάμος ήταν κοινωνικά απαράδεκτος.

4. ΤΑ ΓΑΜΗΛΙΑ ΗΘΗ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΙΝΔΙΑ

Ο Θ. Καρζής (1991) αναφέρει ότι οι πληροφορίες μας για τα γαμήλια ήθη των Ινδών αρχίζουν από την εποχή της εισβολής του Αλεξάνδρου.

Ο Νέαρχος, ναύαρχος του Ελληνικού στόλου, και ο Αριστόβουλος, επιστήμονας που συνόδευε τον Αλέξανδρο, πληροφορούν για τον τρόπο

που ξεπουλούσαν οι φτωχοί πατέρες τις κόρες τους στην αγορά στους υποψήφιους γαμπρούς.

Ο Βραχμανισμός και οι Νόμοι του Μανού αργότερα κωδικοποίησαν την γαμήλια διαδικασία καταγράφοντας τις οκτώ μορφές γάμου.

- α. Τον παισα Βιβάχ, όπου αν ο άντρας βιάσει την γυναίκα ή την μεθύσει για να επωφεληθεί είναι υποχρεωμένος να την παντρευτεί.
- β. Τον Ασούρα Βιβάχ που ήταν η αγορά του κοριτσιού σε μικρή ηλικία με σκοπό τον γάμο.
- γ. Το ρακσάζα Βιβάχ γάμο πολεμιστή με γυναίκα που είχε απαγάγει συνήθως με την συναίνεσή της.
- δ. Το γκαντάρβα Βιβάχ με συναίνεση για προκαταβολική σεξουαλική πράξη πριν τον γάμο, με την υπόσχεση πως ο γάμος θα ακολουθήσει.
- ε. Τον άρσα Βιβάχ παραλαγή του Ασούρα, που η νύφη αγοράζεται αλλά με ζώα.
- ζ. Τον νταϊβα Βιβάχ, που ήταν η προσφορά της κόρης από τον πατέρα σε ένα βραχμάνο ο οποίος την αποδέχεται σαν δώρο Θεού.
- η. Το βράχμα Βιβάχ, και πραζα πατάγια Βιβάχ, που έχουν ασήμαντες μικροδιαφορές. Πρόκειται για μορφές γάμου, που υιοθετήθηκαν σε ανώτερη εισοδηματικές τάξεις, και από σύνθεσή τους έχει προκύψει ο σημερινός γάμος.

Τις διαπραγματεύσεις για τον γάμο τις έκαναν οι γονείς, χρησιμοποιώντας αντιπροσώπους είτε φίλους είτε συγγενείς, είτε προξενητές. Στις Βραχμανικές οικογένειες που ήταν κάτοχοι περιουσιών, ο πατέρας έπρεπε να δώσει στην κόρη του προίκα "σούλκα" ανάλογη με την οικονομική του κατάσταση.

Την μέρα του γάμου νύφη και γαμπρός υποβάλλονταν σε μια ειδική τελετουργική προετοιμασία από αυτούς που περιστοιχίζαν. Ο γάμος

γινόταν στο σπίτι της νύφης, με μουσικές, τραγούδια και πολύ κόσμο. Την ένωση των νέων την ευλογούσαν βραχμάνοι ιερείς, μέσα από μια πλούσια τελετή, που κεντρικό στοιχείο ήταν η παράδοση την νύφης στον γαμπρό, μια αγοραπωλησία ανάμεσα σε άντρες. Η νύφη ήταν το βουβό πρόσωπο. Κανείς δεν την ρωτούσε για την δική της βούληση. Γυναικεία βούληση σε αυτήν την περίπτωση δεν υπήρχε.

Οι νιόπαντροι έμεναν στο σπίτι του πατέρα του γαμπρού, και το ζευγάρι μπροστά στους γονείς δεν μπορούσε ούτε καν να μιλήσει. Οτιδήποτε άλλο εκτός της σιωπής ήταν ασέβεια. Το ζευγάρι, εφ' όσον οι οικογένειες ήταν πολυπληθείς, σπάνια είχε δικό του δωμάτιο. Οι συνθήκες όμως ήταν πολύ δυσμενέστερες για τις συζύγους των ανώτερων τάξεων, όπου είχε επιβληθεί ο εγκλεισμός τους.

Πληροφορίες αναφέρουν ότι υπήρχε έθιμο γάμου μεταξύ παιδιών, το οποίο είχε καθιερωθεί από τον 2ο αιώνα και διατηρήθηκε μέχρι τον 20ο αιώνα, με εξαιρέσεις κατά περιοχές και εποχές. Έτσι υπήρχε το φαινόμενο, σε περίπτωση που πέθαινε ο μικρός μνηστήρας, και εφ' όσον είχαν περάσει 7 χρόνια, ο γάμος να θεωρείται αδιάλυτος, ακόμη και αν δεν είχε υπάρξει σαρκική ένωση. Έτσι υπήρχαν χιλιάδες μικρές χήρες, που ποτέ δεν είχαν εγκαταλείψει την πατρική στέγη, και ήταν υποχρεωμένες να ξυρίσουν το κεφάλι τους, να φορέσουν ρούχο πένθους, να ζήσουν στο περιθώριο της οικογένειας.

Ο νόμος δεν απαγόρευε την πολυγαμία, και έτσι όσοι άντρες είχαν την οικονομική δυνατότητα, μπορούσαν να πάρουν και δεύτερη και τρίτη γυναίκα. Επίσης πληροφορίες αναφέρουν πως εκτός από την πολυγαμία στην Αρχαία Ινδία συναντιόταν και η πολυαντρία.

Η σύζυγος από την στιγμή που έφερνε στον κόσμο τον πολυπόθητο γιο, αποκτούσε προνόμια, πάντα όμως έπρεπε να εξυπηρετεί τον σύζυγο, και να τον τιμάει συνεχώς στον θεό. Είχε υποχρέωση να περιποιείται τον εαυτό της, γιατί, το να του αρέσει, ήταν ηθική της υποχρέωση.

Αν συνέβαινε ο σύζυγος να ταξιδέψει ή αν λείπει για οποιοδήποτε λόγο από το σπίτι τότε ζούσε μια στερημένη ζωή προσμονής. Ούτε καν κοιμόταν στο συζυγικό κρεβάτι, παρά πλάγιαζε δίπλα του κατάχαμα, μέχρι να επιστρέψει ο κύριος του κρεββατιού και της ίδιας. Αυτό ήταν απόλυτα φυσιολογικό, γιατί το αγόρι και το κορίτσι είχαν προετοιμαστεί για το συγκεκριμένο ρόλο τους στο πλαίσιο της οικογένειας και της κοινωνίας.

Σύμφωνα με τους νόμους του Μανού η σύζυγος απαγορευόταν να κατέχει ακίνητη περιουσία, ενώ τα κινητά της ανήκαν και τα μεταβίβαζε στις κόρες της.

Ομως, πρέπει να ειπωθεί ότι η εγκατάλειψη της συζύγου από τον σύζυγο απαγορευόταν, και πολύ περισσότερο ο φόνος. Η γυναίκα που κρινόταν ένοχη έχανε τα δικαιώματά της, και τα δικαιώματα ενός δεύτερου γάμου, αλλά ο σύζυγος ήταν υπεύθυνος για την συντήρησή της, αν εκείνη το ζητούσε.

Σε περίπτωση που ο σύζυγος πέθαινε, η χήρα ζούσε το υπόλοιπο της ζωής της κάτω από συνθήκες δραματικές, και το Μανού απαγόρευε δεύτερο γάμο. Η μόνη καλή λύση για την χήρα, ήταν να πάρει εντολή από τον αρχηγό της οικογένειας να παντρευτεί τον αδελφό του νεκρού, ή κάποιον συγγενή, για χάρη του οικογενειακού συμφέροντος.

Καθιερωμένο έθιμο ήταν το "σατί" που σήμαινε το κάψιμο της χήρας μαζί με τον νεκρό.

Το λογικότερο είναι, πως το "σατί" το καθιέρωσαν οι Βραχμάνοι, για ν' απαλλαγούν από τον τεράστιο αριθμό χηρών που είχαν δημιουργήσει οι πόλεμοι και φυσικά θα αποτελούσαν κοινωνικό πρόβλημα. Ο Μ. Αλέξανδρος παρέβει δραστικά σ' αυτό, και απαγόρευσε αυτό το έθιμο.

Ομως το "σατί" παρέμεινε τελικά σε ισχύ μάλιστα έως το 19ο αιώνα, όπου απαγορεύτηκε από τις Αγγλικές αρχές.

Το 1955 ψηφίζεται ο ριζοσπαστικός νόμος περί γάμου που απαγορεύει την πολυγαμία, ορίζει κατώτατη ηλικία γάμου, και θεσμοθετεί το διαζύγιο με ίσους όρους και για τις δύο πλευρές.

Όμως η συντηρητική Ινδία στάθηκε αρνητική στην αλλαγή. Η διαζευγμένη γυναίκα θεωρήτο στιγματισμένη, σημειώνονται περιπτώσεις πολυγαμίας, και υπήρξαν περιστατικά σε περιοχές, να καίνε τις χήρες.

5. Ο ΓΑΜΟΣ ΤΟ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΤΟ ΔΙΑΖΥΓΙΟ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ

α. Γάμος

Ο Ζ. Μέκος (1986) αναφέρει ότι οι σχέσεις μεταξύ άντρα και γυναίκας μπορούσαν να πάρουν τρεις μορφές:

1. Γάμου.
2. Παλλακείας.
3. Της πορνείας σε όλες τις μορφές.

Για τον γάμο υπήρχαν πολλές προϋποθέσεις, γιατί βασικός στόχος της πολιτείας ήταν να προστατεύει τη καθαρότητα των οίκων, την γνησιότητα των απογόνων, και το αμιγές του πληθυσμού.

Για τον γάμο στην Αττική υπάρχουν πληροφορίες αξιόπιστες και επαληθευμένες.

Στην Αθηνά υπεύθυνος για τις οικογενειακές υποθέσεις ήταν ο επώνυμος άρχοντας. Ανάμεσα στα καθήκοντα του, λέει ο Αριστοτέλης στην Πολιτεία του, ανακρίνει και εισάγει στο Δικαστήριο τις εξής υποθέσεις: κακομεταχείριση γονέων, κακομεταχείριση ορφανών, κακομεταχείριση θυγατέρας που στρέφεται κατά επιτροπών, και συζύγου, κακή διαχείριση περιουσίας ορφανών, περί διορισμού κηδεμόνων, επίσης επίβλεψη ορφανών, θυγατέρων, γυναικών, χηρών που δήλωσαν έγκυες, κ.λ.π..

Το όργανο αυτό της πολιτείας είχε αναλάβει την προστασία του γάμου και της οικογένειας. Τη δουλειά αυτή για τους θεούς την είχε αναλάβει η Ηρα και η Εστία.

Τα στάδια του Αττικού γάμου, στην περίοδο αυτή ήσαν τρία: της Εγγύης, της έκδοσης, της Συνοίκησης. Και τα τρία στάδια αυτά ήταν απαραίτητα.

Προϋποθέσεις γάμου ήταν:

1. Η ηλικία για τον άντρα μάλλον στα 18 και για την γυναίκα, για άλλους 15 ή τα 12.
2. Να μην υπάρχει άλλος γάμος.
3. Και οι δύο σύζυγοι να είναι γόνοι Αθηναϊκών οικογενειών, γιατί αλλιώς τα τέκνα θεωρούνταν νόθα.
4. Να μην υπάρχει συγγένεια, σε ευθεία γραμμή, και μεταξύ ομομητριών αδελφών. Αυτό μπορεί να θεωρηθεί ως απομεινάρι της μητριαρχίας.
5. Να μην υπάρχει σχέση επιτρόπου και επιτροπευομένης (αυτό γιατί η γυναίκα ποτέ δεν γινόταν επίτροπος).
6. Να έχει δοθεί εγγύης, δηλαδή προς τον μέλλοντα σύζυγο διαβεβαίωση του πατέρα, ή του "κυρίου της" ότι η νύφη είναι γνήσια θυγατέρα αστού, από ατθίδα, νόμιμη, και θα παραδοθεί σύμφωνα με τους νόμους. Τότε συμφωνούσαν και την προίκα.
7. Η συνοίκηση μετά την γαμήλια τελετή, για να ακολουθήσει η μίξη τους, χωρίς αυτήν δεν ολοκληρωνόταν ο γάμος. Αυτά ήταν τα προσπαιτούμενα του έγκυρου γάμου πριν 2.500 χρόνια περίπου στην Αθήνα.

Πρέπει να αναφερθεί όμως ότι υπήρχε και δεύτερο είδος γάμου, δι' επιδικασίας, που γινόταν ή μπροστά στον επώνυμο άρχοντα, ή με την μορφή δίκης μπροστά στα Ηλιαία. Ο γάμος αυτός γινόταν για τις

γυναίκες που ήσαν μοναδικές κληρονόμοι σε οίκους, που ο αρχηγός είχε πεθάνει χωρίς γνήσια αρσενικά παιδιά. Ο θεσμός των επίκληρων υπήρχε και στην Σπάρτη που λέγονταν πατρούχοι, και στην Γορτύνα που λέγονταν πατροιώκοι. Ο Καρζής (1987) αναφέρει ότι, ο Σόλωνας με νομοθεσία προστάτευε την επίκληρο και την περιουσία της, και μετά τον γάμο, υποχρεώνοντας τον σύζυγο σε σαρκική συχνή επαφή, και σε περίπτωση που ήταν στείρος, της έδινε το δικαίωμα, να πλαγιάζει και με στενούς συγγενείς προκειμένου ν' αποκτήσει διάδοχο.

Η Ρ. Κακλαμανάκη (1984) αναφέρει ότι, στην Αρχαία Ελλάδα, και ιδιαίτερα στην Αττική, μοναδικός φορέας δικαιωμάτων, συμμετοχής, στα κέντρα λήψης αποφάσεων για τα κοινά, ήταν ο άντρας. Ο άντρας είχε κάτω από την απόλυτη εξουσία του τη σύζυγο και τα παιδιά του.

Προορισμός της συζύγου ήταν η τεκνογονία, για την εξασφάλιση της διαδοχής στην πατρική κυριαρχία. Η γνησιότητα των παιδιών, ήταν η βασικότερη οικογενειακή αξία και ο μοναδικός προορισμός της συζύγου. Για να προστατευτεί αυτή η αξία, κλείνονταν στο σπίτι, μακριά από τους πειρασμούς της σάρκας. Επόμενο αυτής της κατάστασης ήταν η σκληρή τιμωρία της μοιχείας των γυναικών, καθώς και τα διάφορα μέτρα για την εξασφάλιση της συζυγικής πίστης. Οι σύζυγοι είχαν την ευθύνη του σπιτιού, που για τις πλούσιες ήταν η επίβλεψη των σκλάβων. Η εργασία δεν έλειπε ποτέ από την σύζυγο. Οι πλούσιες μπορούσαν να βγαίνουν για ψώνια συνοδευόμενες από τις δούλες τους, να πηγαίνουν στο θέατρο, ενώ μπορούσαν να αποκτήσουν και κάποια ιδιωτική μόρφωση. Οι φτωχές δούλευαν και στα χωράφια ή στην αγορά, κάνοντας μικροσυναλλαγές. Όσο πιο ικανές ήταν για την δουλειά οι γυναίκες πριν τον 8ο αιώνα τόσο μεγαλώνει η αξία τους, και ο πατέρας, τις πουλούσε στον σύζυγο.

Μετά την δουλοκτητική κοινωνία, ο πατέρας έδινε προίκα στον σύζυγο, για αντάλλαγμα στα βάρη του γάμου.

β. Προίκα

Ο Ζ. Μέκος (1986) αναφέρει ότι η προίκα της νύφης ήταν γνωστή από την εποχή του Ομήρου, με την ονομασία "μείλια".

Ο θεσμός αυτός ήταν δημιούργημα και ανάγκη της ανάπτυξης της ζωής των πόλεων, που έφερε το μεγάλο νοικοκυριό με πολλά σκεύη, έπιπλα, ρούχα, κ.λ.π., άρχισαν οι γαμπροί να έχουν απαιτήσεις, δεν ήθελαν να σηκώνουν όλο το βάρος του νοικοκυριού.

Ενας όμως, ουσιαστικός λόγος που επιβλήθηκε η προίκα ήταν η αποκατάσταση της κληρονομικής αδικίας που γινότανε στα κορίτσια. Παιρνοντας λοιπόν προίκα το κορίτσι έπαιρνε και ένα μέρος της περιουσίας του πατέρα της που αλλιώς θα το έχανε. Ο Σόλωνας, και ο Λυκούργος με διατάξεις ρύθμιζαν την προίκα και βάζουν όρια στα μεγέθη και τη λειτουργία της. Το μέγεθος της ήταν ανάλογο με την κοινωνική θέση των συζύγων. Σε περίπτωση που ο σύζυγος πέθαινε την προίκα την διαχειρίζονταν τα αρσενικά παιδιά. Αν όμως η μάνα τους ξαναπαντρευόταν ήταν υποχρεωμένοι να την παραδώσουν στον νέο σύζυγο. Αν πέθαινε η σύζυγος η προίκα πήγαινε στους κληρονόμους της, στους οποίους δεν συμπεριλαμβανόταν ο σύζυγος.

Η Ρ. Κακλαμανάκη (1984) αναφέρεται στους θεσμούς της προίκας και λέει ότι, ήταν η μόνη εξασφάλιση της συζύγου, γιατί αν ο σύζυγος ήθελε να την διώξει έπρεπε να επιστρέψει την προίκα. Ο πατέρας που δεν είχε προίκα μπορούσε να πουλήσει την κόρη του.

Αυτή όμως η συνήθεια απαγορεύτηκε από τον Σόλωνα, με τα μέτρα του οποίου, όπως συμπληρώθηκαν από τον Πεισίστρατο, περιορίστηκε η ανάγκη, που οδηγούσε σε τέτοιες βάρβαρες λύσεις.

γ. Διαζύγιο

Ο Ζ. Μέκος (1986) αναφέρει ότι στην Αρχαιότητα δεν υπήρχε η λέξη διαζύγιο. Στην Αθήνα, όταν ο άντρας έδιωχνε την γυναίκα του, λεγόταν αποπομπή. Όταν ο χωρισμός γινόταν με αίτηση της γυναίκας λεγόταν απόλειψη. Υπήρχε όμως και το συναινετικό, με επέμβαση τρίτου, συνήθως του πατέρα και της νύφης.

Λόγοι διαζυγίου ήσαν:

1. Η μοιχεία, που ήταν υποχρεωτικός λόγος για τον άντρα, γιατί αν δεν χώριζε την μοιχαλίδα θεωρούνταν άτιμος, με την τότε έννοια.
2. Διγαμία.
3. Επιβολή της ζωής.
4. Φρενοβλάβεια.
5. Αφάνεια.
6. Η ανικανότητα του συζύγου. Εδώ στην περίπτωση αυτή, όπως προαναφέρθηκε, αν η γυναίκα ήταν επίκληρη, τότε μπορούσε να προστρέξει στην βοήθεια κάποιου από τους συγγενείς του συζύγου. Και στην Σπάρτη επιτρεπόταν αυτού του είδους η "βοήθεια" στον ανίκανο, ή γέρο σύζυγο, που έπρεπε να αποκτήσει παιδιά.
7. Η καταδίκη του συζύγου σε ατιμία.
8. Η στειρότητα της συζύγου, ο σύζυγος είχε το δικαίωμα να την αποπέμψει.

Στο διαζύγιο με κοινή συναίνεση, δεν υπήρχε καμιά διαδικασία. Εφευγε η σύζυγος κι έπαιρνε την προίκα της, ενώ τα παιδιά έμεναν στον οίκο του πατέρα τους. Στην απόλειψη η σύζυγος κατέφευγε στον επώνυμο άρχοντα, και εξηγούσε τους λόγους που εγκατέλειψε τον άντρα της. Αν αυτός έβρισκε σοβαρούς τους λόγους χώριζε.

Ο Θ. Καρζής (1987) αναφέρει σχετικά με την μοιχεία, ότι μετά την καταδίκη της η μοιχαλίδα, διωχνόταν αμέσως από το σπίτι, και στο εξής απαγορευόταν να συμμετέχει σε θρησκευτικές τελετές, ενώ αν παρουσιάζοταν με εμφάνιση εξεζητημένη, ο καθένας μπορούσε να την προσβάλει, να της σκίσει τα ρούχα, να την εξευτελίσει.

Δικαίωμα διαζυγίου ο νόμος βέβαια παραχωρούσε και στους δύο, αλλά με ευνοϊκή μεταχείριση του συζύγου.

Ο σύζυγος μπορούσε να διώξει την γυναίκα του αποκαλούμενος οποιονδήποτε λόγο, ενώ η σύζυγος για να υποβάλλει γραπτή αίτηση διαζυγίου στο δικαστή, έπρεπε να είχε υποστεί σωματικές κακώσεις από τον άντρα της. Μετά το διαζύγιο, η κοινή γνώμη όχι μόνο δεν της έδειχνε συμπάθεια, αλλά αντίθετα τη στραβοκοίταζε. Το μοναδικό αμυντικό όπλο της ήταν οικονομικό. Η προίκα της, που από το νόμο της άνηκε, ενώ ο σύζυγος ήταν απλώς διαχειριστής. Σε περίπτωση διαζυγίου η περιουσία της ξαναγύριζε σε αυτόν που την είχε προικίσει. Έτσι για τον λόγο αυτό οι άντρες έδιναν συνέχεια στον γάμο.

Η Ρ. Κακλαμανάκη (1984) αναφέρει ότι, το διαζύγιο ήταν πολύ εύκολο για τον άντρα, αρκεί να έδινε πίσω την προίκα της συζύγου.

Ενώ για την σύζυγο, εκτός του ότι έπρεπε να ζητήσει την άδεια του άρχοντα, αν ο σύζυγος δεν συμφωνούσε, και ο άρχοντας δεν μπορούσε να δικαιολογήσει την απόφαση της συζύγου, τότε ή υποχρεωνόταν να γυρίσει πίσω, ή να αποζημιώσει τον σύζυγο.

δ. Σπάρτη

Τα πράγματα ήταν διαφορετικά στη Σπάρτη. Η Ρ. Κακλαμανάκη (1984) αναφέρει ότι, ο στρατιωτικός χαρακτήρας και προπάντος το καθεστώς της κοινοκτημοσύνης είχαν επίδραση και στον γάμο. Η Σπαρτιάτισσα, αν και κατώτερη του άντρα, κυκλοφορούσε άνετα στην πόλη συμμετείχε στα γυμνάσια, διαχειριζόταν τα εισοδήματα και τα περιουσιακά στοιχεία της οικογένειας, επειδή ο σύζυγος, έπρεπε να μένει απερίσπαστος στις στρατιωτικές του υποχρεώσεις. Οι άντρες έλειπαν συχνά από το σπίτι, και οι γυναίκες έμεναν σε χώρους στρατιωτικούς. Υπήρχε και η τάση περιορισμού των γεννήσεων που την ευνοούσε ο λιτός χαρακτήρας της κοινωνίας τους, και η έλλειψη ατομικής ιδιοκτησίας.

Ο Ζ. Μέκος (1986) αναφέρει ότι, σε περίπτωση ανικανότητας του συζύγου για τεκνοποίηση οι γυναίκες μπορούσαν να κάνουν παιδιά με άλλους. Έτσι την εποχή του Αγησίλαου τα περισσότερα παιδιά δεν γνώριζαν τον πατέρα τους στην Σπάρτη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV

Α' ΜΕΡΟΣ

Ο ΓΑΜΟΣ ΚΑΙ Η ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΟΥ ΖΕΥΓΑΡΙΟΥ

1. Ο ΓΑΜΟΣ

Ο γάμος είναι ένας κοινωνικός θεσμός που υπάρχει από παλιά, από τότε περίπου που ο άνθρωπος έζησε μέσα σε οργανωμένη κοινωνία. Μια κι ήταν "ον κοινωνικόν" από την αρχή χρειάστηκε να δημιουργήσει μια επαφή και να ζήσει ένα είδος ένα σχήμα ομάδας. Αυτός ο κοινωνικός θεσμός πήρε διάφορες μορφές στη πορεία της ιστορίας. Το είδος και η μορφή του γάμου εξαρτήθηκε από τις θρησκευτικές δοξασίες, από τα ήθη τα έθιμα κ.α.. Γάμος είναι η νόμιμη συμβίωση δύο ετεροφύλων. (Μ. Χουρδάκη, 1982 σελ. 258.)

Ο όρος γάμος, σημαίνει τη ρύθμιση μιας ένωσης την οποία επιδοκιμάζει η κοινωνία με βάση τις θεσμοποιημένες σχέσεις των συζύγων. Σημαίνει ακόμα, τις τελετές με τις οποίες επισημοποιούνται οι σχέσεις αυτές.

Στην κοινή χρήση ο γάμος, περιέχει δύο ξεχωριστές απόψεις:

- α) Ένας άντρας και μια γυναίκα συγκατοικούν με το σκοπό να δημιουργήσουν οικογένεια και
- β) Αποτελεί νόμιμη συμβίωση και πρέπει να γίνεται κάποιος διαχωρισμός, μεταξύ του γάμου και των άλλων μορφών γεννητήσιων σχέσεων, οι οποίες χαρακτηρίζονται πρόγαμες, εξώγαμες, παράνομες κ.λ.π.. (Γ. Γεωργόπουλος, 1993, σελ. 65-66)

Σύμφωνα με τη Μ. Χουρδάκη (1982) για να μπορέσει ο γάμος σαν κοινωνικός θεσμός να επιβιώσει, να επικρατήσει στους αιώνες θα πει πως αναφέρεται σε βασικές ανάγκες. Ο γάμος είναι ένας θεσμός που εξυπηρετεί το άτομο αλλά εξυπηρετεί και την κοινωνία.

Εξυπηρετείται το άτομο από την πλευρά του ότι λυτρώνεται από την κοινωνική πίεση επιπρόσθετα λύνει το βιολογικό του πρόβλημα, το σεξουαλικό πρόβλημα, που είναι αρκετά σοβαρό.

Όσο εκπολιτίζεται η κοινωνία, όσο οι άνθρωποι είναι περισσότερο καλλιεργημένοι, τόσο κοντά στο βιολογικό στοιχείο διαμορφώνεται και το ψυχολογικό. Έτσι το άτομο με το γάμο λύνει το βιολογικό του πρόβλημα, λύνει το σεξουαλικό, εξασφαλίζει τη διαιώνιση του είδους, την προσωπική του ιστορία με τους απογόνους του, λύνει τα προβλήματά του τα ψυχολογικά και τέλος αισθάνεται τον εαυτό του σε περισσότερη ασφάλεια γιατί ανήκει σε μια ομάδα, ανήκει σε μια οικογένεια. Το άτομο που ανήκει σε μια ομάδα δεν νιώθει μοναξιά.

Ο άνθρωπος, όπως αναφέρει ο Δ. Τσαούσης 1989, νοιώθει μοναξιά όταν αισθάνεται ξεκομμένος από μια ομάδα. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη ο άνθρωπος είναι "κοινωνικό ον" για να μην νοιώθει μοναξιά επιδιώκει να ανήκει σε μια ομάδα σαν την οικογένεια. Ο άνθρωπος αισθάνεται την ανάγκη να ανήκει σε μια ομάδα και να εξαρτάται απ' αυτήν.

Ένας λόγος για τον οποίο η κοινωνία επιμένει και θέλει τον γάμο να είναι νόμιμος είναι γιατί θέλει να εξασφαλίσει τους απογόνους της και θέλει να διαμορφώσει την οικογένεια, γιατί η οικογένεια παίζει ρόλο βασικό στη σωστή ανάπτυξη της προσωπικότητας του ατόμου, του πολίτη. (Μ. Χουρδάκη, 1982, σελ 260)

Είναι γνωστό από έρευνες και στατιστικές, όπως αναφέρει ο Ν. Δεγλέρης 1991, ότι σχεδόν ένας στους τρεις γάμους στις Η.Π.Α και Δυτική Ευρώπη, καταλήγουν σε διαζύγιο και 75 στους 100 κατανοούν συμβατικοί και ανυπόφοροι. Πολλοί ακόμη διερωτώνται αν είναι σκόπιμο

να περάσει κανείς αυτή την εμπειρία. Σ' έναν κόσμο που βρίσκει κανείς ελεύθερα το σεξ, και οι ηθικοί κώδικες δεν είναι πλέον αλύγιστοι, τι χρειάζεται ο γάμος.

Εδώ μια από τις απλούστερες εξηγήσεις για την διατήρηση αυτού του θεσμού παρά την ευρύτατη απογοήτευση που προκαλεί βρίσκεται στην ανάγκη του ανθρώπου για ασφάλεια και συγκρότηση. Η συγκρότηση είναι η ουσία κάθε ύπαρξης καθώς και το πρότυπο κάθε δημιουργικότητας. Οι θεσμοί του γάμου και της οικογένειας ανεξάρτητα από διάφορες ιδιομορφίες που παρουσιάζουν, πολιτιστικά και εθνικά, είναι θεμελιώδεις σε κάθε κοινωνία.

Στο γάμο οι άνθρωποι, όπως αναφέρει η Μ. Χουρδάκη (1982), διεκδικούν την "ευτυχία". Η "ευτυχία" είναι μια κατάσταση ευφορίας ψυχικής μια πληρότητα ψυχική, ένα κίνητρο που έχει σαν αποτέλεσμα τη διάθεση του ανθρώπου να θέλει να δημιουργήσει κάτι, να θέλει να αξιοποιήσει τις ικανότητές του. Η ευτυχία στον γάμο είναι υπόθεση προσωπική. Δεν εξαρτάται από την ποσότητα, είναι περισσότερο υπόθεση ποιότητας ανθρωπίνων σχέσεων. Επιπρόσθετα είναι κατάκτηση. Δεν είναι κάτι που χαρίζεται. Η "ευτυχία" στο γάμο είναι κάτι, που πρέπει να κατακτήσει ο καθένας μόνος του, με την συντροφιά του ανθρώπου, που πρόκειται να διανύσουν μαζί τη ζωή τους.

Όπως αναφέρει, η Χ. Κατάκη στην συνέντευξη με θέμα "Γάμος - Διαζύγιο και επιπτώσεις στο ζευγάρι" (1994), ο σκοπός του γάμου σήμερα έχει σχέση με καθαρά ψυχοκοινωνικές ανάγκες των ανθρώπων, που δεν είναι καθορισμένες, δεν είναι ίδιες για κάθε ζευγάρι. Να λειτουργούν καλύτερα σαν άτομα και να γίνονται ολοένα και πιο δημιουργικά. Ο σκοπός του γάμου, αποσυνδεδεμένος από την οικονομική και βιολογική επιβίωση του κάθε μέλους του ζευγαριού, αρχίζει να συνδέεται όλο και

περισσότερο με την ψυχοκοινωνική του επιβίωση. Η επικοινωνία του ζευγαριού γίνεται πλέον πιο σημαντική από την ανταλλαγή των υλικών αγαθών.

2. ΤΥΠΟΙ ΓΑΜΟΥ

2.1. Ανοικτός γάμος

Σύμφωνα με την Νένα και τον Τζωρτζ Ο' Νείλ (1988), ο ανοικτός γάμος είναι μια ειλικρινής και ανοιχτή σχέση ανάμεσα σε δύο ανθρώπους. Μια σχέση βασισμένη στην ισότητα της ελευθερίας και της προσωπικότητας των δύο συντρόφων. Ο ανοικτός γάμος προϋποθέτει μια προφορική, διανοητική και συναισθηματική δέσμευση απέναντι στο δικαίωμα που έχει το κάθε μέλος του ζευγαριού να αναπτύσσεται σαν άτομο μέσα στο πλαίσιο του γάμου.

Ο ανοικτός γάμος είναι μια χειραφετημένη σχέση ανάμεσα σ' έναν άντρα και μια γυναίκα. Κανένας απ' τους δύο δεν είναι αντικείμενο μιας ολοκληρωτικής επικύρωσης για τις ελλείψεις και τις απογοητεύσεις του άλλου. Είναι μια σχέση ανάμεσα σε ίσους, μια σχέση, όπου είναι άγνωστη η κυριαρχία του ενός ή η υποταγή του άλλου. Αφού η σχέση βασίζεται στην αμοιβαία συμπάθεια και εμπιστοσύνη ο καθένας διαθέτει αρκετό ψυχικό χώρο, δηλ. διανοητική και συναισθηματική ελευθερία, για να γίνει ένα ολοκληρωμένο άτομο. Σαν άτομα, τόσο η γυναίκα όσο και ο άντρας, είναι ελεύθεροι να αναπτυχθούν και να επεκταθούν προς τον εξωτερικό κόσμο.

Ο ανοικτός γάμος, όπως αναφέρει ο Ν. Δεγλέρης 1991, φέρνει την άνθηση στην συζυγική συμβίωση. Ενθαρρύνει την προσωπική ανάπτυξη, την διαβίωση χωρίς εξάρτηση, την ατομική ελευθερία. Ανοικτός γάμος

σημαίνει ευλιγισία στον ρόλο, αμοιβαία εμπιστοσύνη, επέκταση μέσα από το άνοιγμα.

Στον ανοιχτό γάμο, η σχέση ανάμεσα στα δύο μέρη βρίσκεται σε συνεχή εξέλιξη και ανάπτυξη. Μεσ' από την ανάπτυξη σαν χωριστά άτομα και την αμοιβαία αγάπη τους, ενεργοποιούν και αυξάνουν τη δύναμή τους σαν ζευγάρι. Ο καθένας αναπτύσσεται, μεσ' από την ελευθερία προς την ολοκληρωμένη προσωπικότητα. Ανταλλάσσοντας τις νέες εμπειρίες τους από τον εξωτερικό κόσμο, η ένωση αποκτά μια σταθερή ανοδική πορεία. Αποκτούν και οι δύο τη δυνατότητα για νέους τρόπους συσχέτισης των πραγμάτων και για νέα γνώση της εσωτερικής δομής του εαυτού τους. Ταυτόχρονα αυξάνεται και ο δυναμισμός αλληλεπίδρασης ανάμεσά τους.

2.2 Κλειστός γάμος

Σύμφωνα με τον Ν. Διγλήρη (1991), ο παραδοσιακός κλειστός γάμος έχει σπέρματα αυτοκαταστροφικότητας. Κλειστός γάμος σημαίνει ιδιοκτησία πάνω στον σύντροφο, απάρνηση του εαυτού, απολυτή αφοσίωση και πίστη, απόλυτη αποκλειστικότητα. Ο κλειστός γάμος ενθαρρύνει τον καθένα να παίζει τον ρόλο (θεατρικό) του ζευγαριού.

Η Νένα και ο Τζωρτζ Ο' Νείλ 1988, αναφέρονται στις ψυχολογικές δεσμεύσεις που αναλαμβάνει κάποιος μέσα στον κλειστό γάμο.

Άρθρο πρώτο:

Κατοχή ή ιδιοκτησία του συντρόφου (τόσο ο σύζυγος, όσο και η σύζυγος είναι δεμένοι ο ένας απέναντι στον άλλο. "Ανήκεις σε μένα". "Βέβαια το να ανήκεις σε κάποιον" είναι πολύ διαφορετικό από το συναίσθημα ότι ανήκεις μαζί με κάποιον).

- Άρθρο δεύτερο: Άρνηση του εαυτού. (Πρέπει να θυσιάζει κανείς τον δικό του εαυτό και την ξεχωριστή του ατομικότητα στο συμβόλαιο).
- Άρθρο τρίτο: Διατήρηση του μετώπου - ενιαία εμφάνιση του ζευγαριού. (Πρέπει πάντοτε να εμφανίζονται σαν ζευγάρι. Ο ίδιος γάμος γίνεται ταυτότητα του, σαν να μην μπορεί να υπάρξει το ζευγάρι χωρίς αυτή).
- Άρθρο τέταρτο: Ακαμπτos ρόλος συμπεριφοράς (καθήκοντα, συμπεριφορά και αντιμετώπισεις ζητήμάτων αυστηρά διαχωρισμένα σύμφωνα με την προκαθορισμένη γραμμή, σύμφωνα με αναχρονιστικές αντιλήψεις για το ρόλο του "αρσενικού" και το ρόλο του "θηλυκού").
- Άρθρο πέμπτο: Απόλυτη αφοσίωση (σωματικό, ακόμα και ψυχικό αλυσόδεμα, μεσ' από τον εξαναγκασμό μάλλον παρά μέσα από την επιλογή).
- Άρθρο έκτο: Ολοκληρωτική αποκλειστικότητα. (Η υποχρεωτική συντροφικότητα θα διασώσει την ένωση).

Σήμερα ελπίζω για τα νέα ζευγάρια, όπως αναφέρει ο Ν. Δεγλήρης 1991, είναι το να κατανοήσουν την ιδέα του ανοιχτού γάμου και να καταλάβουν πως είναι δυνατόν να συνυπάρξει η ελευθερία με την συντροφικότητα που δημιουργεί ο θεσμός.

3. ΣΤΑΣΕΙΣ ΠΟΥ ΠΑΙΡΝΟΥΝ ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΣΤΟΝ ΓΑΜΟ

Τα παιδιά της ηλικίας των τεσσάρων έως έξι χρονών όπως αναφέρει η Μ. Χουρδάκη 1982 δημιουργούν ένα είδος ταύτισης και θέλουν να παντρευτούν τον μπαμπά ή την μαμά ανάλογα με το φύλο.

Όταν μεγαλώσει το παιδί και γίνει επτά ως δέκα χρονών πηγαίνει πια στο σχολείο. Τότε αναζητάει το σύντροφο έξω από την οικογένεια. Συνήθως η ομάδα που του προσφέρεται τότε είναι η σχολική.

Στην ηλικία των έντεκα, δεκατριών έως δεκατεσσάρων χρονών τα παιδιά δεν θέλουν συζήτηση για γάμο. Ακολουθεί η ηλικία των δεκατεσσάρων χρονών μέχρι δεκασοχτώ, ηλικία εφηβική, όπου το θέμα μπαίνει επί τάπητος. Ο έφηβος δεν μπορεί να αγνοήσει το πρόβλημα αυτό, βασανίζεται, αλλά βασανίζεται για τον εαυτό του, χωρίς να κάνει συζήτηση με τους μεγάλους. Πολλές φορές διακηρύττει πως περιφρονεί το άλλο φύλο, δεν το καταδέχεται, και όμως κατά βάθος επιδιώκει την παρέα με το άλλο φύλο.

Σ' ένα άρθρο της Χ. Κατάκη στο περιοδικό Ψυχολογικό Σχήμα 1991, δίνονται απαντήσεις από τους εκπροσώπους των τριών γενεών της ίδιας οικογένειας στο ερώτημα "γιατί παντρεύονται οι άνθρωποι", οι οποίες είναι ιδιαίτερα αποκαλυπτικές, γιατί σηματοδοτούν τις βαθιές αλλαγές των αντιλήψεων των ανθρώπων, για την καθοριστική ανθρώπινη σχέση ανάμεσα σ' έναν άντρα και μια γυναίκα.

Ο παππούς ένας εβδομηντάχρονος κτηνοτρόφος πιστεύει πως ο γάμος είναι ο προορισμός του ανθρώπου. Ο παππούς εκπρόσωπος του παραδοσιακού τρόπου ζωής και σκέπτεσθαι, που διήρκησε χιλιετίες, συνόψισε μ' αυτά τα λόγια ένα σύστημα αντιλήψεων που αποτελούσαν τους άγραφους νόμους πάνω στους οποίους στηρίζονταν οι σχέσεις του ζευγαριού και κατ' επέκταση της οικογένειας.

Στην παραδοσιακή κοινωνία, ο κύριος σκοπός του γάμου ήταν η βιολογική και η οικονομική επιβίωση της ευρείας οικογένειας.

Ο γιος του κτηνοτρόφου που ζει σε αστικό χώρο αναφέρει, πως οι άνθρωποι παντρεύονται για να κάνουν παιδιά, να τα αναθρέψουν, να τα μορφώσουν και να τα κάνουν χρήσιμους ανθρώπους στην κοινωνία. Ο κόσμος του ζευγαριού έχει ήδη συρρικνωθεί. Ο κοινός σκοπός παραμένει μόνο, που τώρα δεν αφορά όλα τα μέλη της ανθρώπινης ομάδας, αλλά το μέλλον ενός μέλους της, που θα γίνει χρήσιμο, όχι για να συνεισφέρει στη συλλογική προσπάθεια της οικογένειας, αλλά της ευρύτερης κοινωνίας, με την οποία οι δεσμοί είναι χαλαροί και απρόσωποι.

Η ένωση του ζευγαριού της βιομηχανικής εποχής βασιζόταν στην παρουσία ενός παιδιού, που αποτελεί το μοναδικό, ίσως στήριγμα για την διατήρηση της σταθερότητας, της συρρικνωμένης παιδοκεντρικής οικογενειακής μονάδας.

Ο εγγονός, ένας δάσκαλος που ζει στην Αθήνα πιστεύει πως τα παιδιά και ο θεσμός του γάμου δεν μπορεί να αποτελέσουν βασικό σκοπό της συμβίωσης. Αυτό που έχει μεγάλη σημασία είναι να δημιουργήσει κάποιος με το σύντροφό του μια καλή σχέση να επικοινωνεί μαζί του. Οι νέοι, που συχνά κατηγορούνται από τους παλιότερους ως ανερμάτιστοι και επιπόλαιοι, στην πραγματικότητα αγωνίζονται για να θέσουν νέα θεμέλια για τη σχέση του ζευγαριού.

Όπως αναφέρει η Μ. Χουρδάκη (1982), συμβαίνει οι ενήλικοι να μην έχουν σαφέστερη εικόνα του γάμου από ό,τι έχουν τα παιδιά. Βασική σημασία έχει το ποια εικόνα για το γάμο έδωσαν στο νέο άνθρωπο οι γονείς του. Το πρώτο παράδειγμα που παίρνει ο άνθρωπος για το γάμο του είναι το πως έζησε, αυτό το φαινόμενο που το λένε συμβίωση, μέσα στην οικογένειά του. Έχουν γίνει στο θέμα αυτό διάφορες έρευνες και το συμπέρασμα είναι πως ευτυχισμένα ζευγάρια γίνονται βασικά από ευτυχισμένους γονείς.

Η Χ. Κατάκη σ' ένα άρθρο της στο περιοδικό Ψυχολογικό Σχήμα 1991, αναφέρει, πως οι νέοι που έχουν δυσάρεστες, αν όχι επώδυνες εμπειρίες από την οικογένειά τους, συμβιώνουν με τον ίδιο ή με διαφορετικούς συντρόφους αναβάλλοντας συχνά "επ' αόριστον" το γάμο, γιατί φοβούνται τη δέσμευση. Πιστεύουν ότι θα τα καταφέρουν καλύτερα, αν δεν εμπλακούν σ' ένα δεσμό που έχει τόσο μικρές πιθανότητες επιτυχίας.

Υπάρχουν ενήλικοι σύμφωνα με την Μ. Χουρδάκη (1982) που απωθούν την ιδέα του γάμου και υποφέρουν κι όταν ακόμα τους κάνει κάποιος συζήτηση. Είναι οι νευρωσικοί τύποι. Υπάρχουν άντρες που έχουν πετύχει πολλά στη ζωή τους και δεν μπορούν να συνηθίσουν σε μια ιδέα γάμου, εξάρτησης, προσαρμογής. Αντιμετωπίζουν το γάμο με δέος, φόβο, με άγχος και αναστολές.

Μια άλλη κατηγορία ενηλίκων είναι αυτοί που βλέπουν το γάμο σαν πεπρωμένο. Δεν θέλουν να το δουν σαν κάτι δικό τους, που θα το σταθμίσουν οι ίδιοι και θα το αντιμετωπίσουν οι ίδιοι υπεύθυνα.

Μια τρίτη κατηγορία μεγάλων είναι εκείνοι που φοβούνται το γάμο σαν δέσμευση μήπως χάσουν την ελευθερία τους και την ανεξαρτησία τους. Πρόκειται για ανθρώπους που κατά κανόνα έχουν καταπιεστεί πολύ στην οικογένειά τους.

Συχνά τα κορίτσια αισθάνονται πως δεν μπορούν να παντρευτούν εύκολα όταν έχουν επηρεαστεί από τους γονείς και περιμένουν την "ιδανική λύση". Γιατί μερικοί γονείς δίνουν στα κορίτσια τους την ιδέα να περιμένουν να παρουσιαστεί ο ιδανικός σύζυγος.

Η Κ. Χατάκη στην συνέντευξή της με θέμα γάμος - διαζύγιο και επιπτώσεις στο ζευγάρι, 1994, αναφέρει πως υπάρχουν μερικές περιπτώσεις κοριτσιών που φοβούνται και απορρίπτουν το γάμο γιατί έχουν ζήσει τις απιστίες του πατέρα, την ανικανότητα του να αντεπεξέλθει στις οικογε-

νειακές υποχρεώσεις και μεταφέρουν απιστίες και την ανικανότητα του πατέρα στον σύζυγο που πρόκειται να παντρευτούν.

Το ίδιο μπορεί να συμβεί και στα αγόρια. Πολλές φορές η σύζυγος μπορεί να μην είναι πιστή, συνεπής στις οικογενειακές υποχρεώσεις, οπότε το αγόρι πιστεύει πως όλες οι γυναίκες είναι όπως η μητέρα του, γιατί σαν υπόδειγμα έχει την μητέρα.

Μερικοί άντρες θέλουν να βλέπουν στο πρόσωπο της γυναίκας που παντρεύονται τη μητέρα τους. Δεν γνωρίζουν πως πρόκειται για δύο διαφορετικούς ρόλους. Υπάρχουν όμως γυναίκες που ζητάνε στο πρόσωπο του συζύγου τον προστάτη, τον κηδεμόνα, τον πατέρα, εκείνον που θα τις φροντίσει για το κάθετι. Πρόκειται για ανθρώπους που παντρεύονται χωρίς να έχουν ψυχολογική ωριμότητα.

Υπάρχει ακόμη μια τάση, όπως αναφέρει η Μ. Χουρδάκη (1982), ιδίως των αγοριών που επηρεάζονται από γονείς, να βλέπουν το γάμο σαν ένα είδος "αγοραπωλησίας".

Σήμερα υπάρχουν γυναίκες όπως αναφέρει η Χ. Κατάκη σ' ένα άρθρο της στο περιοδικό Ψυχολογικό Σχήμα 1991, που όχι μόνο δεν θέλουν να παντρευτούν αλλά - πράγμα ανήκουστο πριν μία-δύο δεκαετίες - δεν θέλουν να κάνουν και παιδί.

Σύμφωνα με την συνέντευξη της Χ. Κατάκη με θέμα γάμος - διαζύγιο και επιπτώσεις στο ζευγάρι, 1994, γίνεται αναφορά σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε το 1978 με σκοπό να ερευνηθούν οι αντιλήψεις των νέων που επρόκειτο να παντρευτούν, για την οικογένεια και το γάμο. Η έρευνα έδειξε πως σαν μοναδικό λόγο για το γάμο και αυτό που τους απασχολούσε, κυρίως ήταν η σχέση. Η σχέση, η συναλλαγή και η επικοινωνία για την επίτευξη επιδιώξεων μετατρέπεται σε αυτοσκοπό. Την οικογένεια που στηρίζεται στα παιδιά της απέρριπταν κατηγορηματικά. Επίσης απέφευγαν συγκρούσεις με τους γονείς που είχαν "ξεπερασμένες ιδέες" για τον γάμο. Υποστήριζαν πως η συμβίωση δεν πρέπει να

στηρίζεται σε κοινωνικές συμβάσεις και υποχρεώσεις. Αρνήθηκαν την δημιουργία παιδοκεντρικών οικογενειών, εφ' όσον βίωσαν της αρνητικές επιπτώσεις τέτοιων οικογενειών.

Από την συγκεκριμένη έρευνα φάνηκε μια δυσκολία στο να εξηγήσουν οι συγκεκριμένοι νέοι τους λόγους για τους οποίους αποφάσισαν να μείνουν μαζί. Οι λόγοι αναφέρονται σε επουσιώδη πράγματα. Αυτό που κυρίως ενδιαφέρει είναι οι επαγγελματικές επιδιώξεις, στις οποίες ο σύντροφος δεν πρέπει να μπει εμπόδιο. Η ανεξαρτησία και η απελευθέρωση αναφέρονται σαν αξίες αδιαπραγμάτευτες, όμως η διατήρηση της καλής σχέσης είναι αυτή που θα τους εξασφαλίσει συναισθηματική τροφή, απαραίτητη για την επιβίωσή τους, είναι συνδυασμός απαραίτητος που απασχολεί τα νέα ζευγάρια.

4. ΒΑΣΙΚΕΣ ΠΡΟΥΠΟΘΕΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΑΜΟΥ

- α) Η πρώτη βασική προϋπόθεση του γάμου, όπως αναφέρει η Μ. Χουρδάκη, 1982, είναι οπωσδήποτε η βιολογική ωριμότητα. Η βιολογική ωριμότητα προϋποθέτει κατάλληλη σωματική διάπλαση, ικανότητα για ορισμένες ικανοποιήσεις σεξουαλικές, εκπληρώσεις αναγκών κ.λ.π.. Η βιολογική ωριμότητα έχει το χαρακτηριστικό πως γίνεται χωρίς τη συνειδητή αντίδραση του ατόμου.
- β) Η δεύτερη βασική προϋπόθεση είναι η πνευματική ωριμότητα. Η πνευματική ωριμότητα είναι διαδικασία νευρολογική, ψυχολογική, αναφέρεται στην εξέλιξη και ολοκλήρωση της νοημοσύνης και αυτή πάλι έρχεται χωρίς την ενεργό συμμετοχή του ανθρώπου.
- γ) Η τρίτη βασική προϋπόθεση του γάμου είναι η ψυχολογική ωριμότητα. Ο ψυχολογικά ώριμος άνθρωπος έχει ολοκληρωμένη και υπεύθυνη προσωπικότητα. Η ψυχολογική ωριμότητα είναι το κύριο

στοιχείο της άρτιας προσωπικότητας και αναφέρεται στη δυνατότητα του ατόμου ν' αναλαμβάνει τις ευθύνες του, σε κάθε ρόλο της ζωής του.

δ) Ο Γ. Γεωργόπουλος 1993, αναφέρεται σε ορισμένες προϋποθέσεις που πρέπει να τηρούνται πριν από το γάμο αλλά και μετά από αυτόν:

- Μακρά προετοιμασία για το γάμο. Ένας τρόπος προετοιμασίας είναι η διδασκαλία στις μαθήτριες και τους μαθητές, της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, όπως συμβαίνει στην Σουηδία.

- Ωριμότητα στον γάμο που δεν συνδυάζεται με την ηλικία.

- Κατάλληλη εκλογή συζύγου με μελέτη του τύπου προσωπικότητας των υποψήφιων συζύγων.

- Αλληλοσεβασμός μεταξύ συζύγων, που αποτελεί τον βασικό συντελεστή της συζυγικής ευτυχίας.

- Προετοιμασία των συζύγων για υποχωρήσεις και ειλικρινή συγνώμη προς τον ή την σύντροφο τους.

- Όσο περισσότερα κοινά σημεία υπάρχουν στη ζωή του ζευγαριού, τόσο καλύτερα για το θεσμό του γάμου.

- Οι εξωσυζυγικές σχέσεις, δυναμιτίζουν τα θεμέλια του γάμου.

ε) Σύμφωνα με τον Γ. Πιντέρη 1993, τα άτομα που παντρεύονται πριν τα είκοσι έχουν διπλάσιες πιθανότητες να καταλήξουν σε διαζύγιο απ' ό,τι όσοι παντρεύονται μετά τα είκοσι.

στ) Όταν ένα ζευγάρι ξεκινά να φτιάξει τη ζωή του, όπως αναφέρει η Μ. Χουρδάκη 1982, θα πρέπει να' χει εξασφαλίσει έστω και λίγες μα βασικές οικονομικές προϋποθέσεις. Αυτό είναι σημαντικό από πλευράς ψυχολογίας να αισθάνεται το ζευγάρι κάπως ανεξάρτητα απέναντι στον πεθερό κ.α., γιατί αν δεν έχει την οικονομική βάση δεν μπορεί να κτίσει την ψυχολογική του ανεξαρτησία πάνω σ' άλλο τεκμήριο.

- ζ) Η κοινωνική - μορφωτική κατάσταση των ατόμων είναι προϋπόθεση της συζυγικής συμβίωσης. Η κοινωνική κατάσταση ή η πνευματική διαφορά μπορεί να δημιουργήσουν ορισμένες συνθήκες που δεν είναι ευχάριστες στο ζευγάρι.
- η) Μια άλλη προϋπόθεση αρμονικής συμβίωσης είναι η "σεξουαλική έλξη". Είναι σοβαρή προϋπόθεση για να μπορέσει ένα ζευγάρι να στηρίζει το ψυχολογικό οικοδόμημα.
- θ) Το θέμα της ηλικίας δεν απασχολεί σήμερα τους ανθρώπους γιατί κανουν συντροφιάς κατά ηλικίες, κατά γενιές κι έτσι δεν έχουν διαφορές ηλικίας όπως είχαν παλιότερα.
- ι) Σύμφωνα με τον Ν. Δρακουλίδη 1983, τις μεγαλύτερες επιδοκίμασιες για την αναδιάρθρωση του γάμου είχε πρόταση του αμερικανού δικαστή Ben Lindsey με υποστηρικτή άμεσα τον άγγλο φιλόσοφο Bertrant Russel επί του να δοθεί ουσιαστικότερο περιεχόμενο στη μνηστεία με την μετατροπή της σε "συμβιωτική μνηστεία" ή "δοκιμαστικό γάμο" που δίνει την ευκαιρία μια βαθύτερης και εντιμότερης επίγνωσης για την δυνατότητα γάμου με την προοπτική ισόβιας συμβίωσης. Σε περίπτωση ασυμφωνίας η συμβιωτική μνηστεία διαλύεται χωρίς διατυπώσεις. Τόσο κατά την διάρκεια της μνηστείας όσο και επί ένα έτος μετά τον γάμο πρέπει να αποφεύγεται η σύλληψη παιδιού και τούτο για να βεβαιωθούν πρώτα οι υποψήφιοι γονείς για την σταθερότητα της αρμονικής συμβίωσης. Μια "δοκιμαστική συμβίωση" απαιτεί ορισμένες προϋποθέσεις, όπως η υγεία (κι ιδιαίτερα οι κληρονομικές αρρώστιες), οι βλαβερές συνήθειες (οινόπνευμα, ναρκωτικά κ.λ.π.), η οικονομική δυνατότητα, η μεταξύ του άντρα και της γυναίκας αρμονική συμπεριφορά, η κανονική διαφορά ηλικίας κ.λ.π. καθώς και η έγκαιρη ψυχο-παιδαγωγική ενημέρωση των μελλονύμφων.

ια) Ο C. Kirkpartick συνοψίζοντας το σύνολο διαφόρων ερευνών σύμφωνα με τον Γ. Γεωργόπουλο 1993, αναφέρεται στους παράγοντες, που αφορούν την περίοδο πριν τον γάμο, και συνδέονται συχνότερα με την επιτυχία του, όπως:

- Μια επαρκής διάρκεια αρραβώνων.
- Μια ικανοποιητική σεξουαλική ενημέρωση κατά την παιδική ηλικία.
- Η προσωπική ευτυχία κατά την παιδική ηλικία.
- Η προσωπική ευτυχία κατά την παιδική ηλικία.
- Η επικράτηση του γάμου από γονείς και τρίτους.
- Τα κίνητρα για γάμο.
- Η εθνική και θρησκευτική ομοιότητα.
- Ένα υψηλό εκπαιδευτικό επίπεδο.
- Οι αρμονικές σχέσεις με τους γονείς κατά την παιδική ηλικία.

ιβ) Η Μ. Χουρδάκη 1982, αναφέρει σαν τελευταία προϋπόθεση το θέμα του χαρακτήρα. Ο Γάλλος χαρακτηρολόγος Le Senne και η γαλλική σχολή πήραν τρεις χαρακτηρολογικές ιδιότητες και πάνω σ' αυτές ξεχώρισαν έξι τύπους ανθρώπων, οι ιδιότητες αυτές είναι οι παρακάτω:

- Η δραστηριότητα.
- Η ευσυγκινησία.
- Η συναισθηματική απήχηση.

Πάνω στην δραστηριότητα χώρισε τους ανθρώπους σε:

- δραστήριους και
- όχι δραστήριους.

Η ευσυγκινησία είναι μια γνωστή ιδιότητα. Είναι ο άνθρωπος που συγκινείται εύκολα ή συγκινείται λιγότερο και χώρισε τους ανθρώπους σε ευσυγκίνητους και τους υποσυγκίνητους.

Η συναισθηματική απήχηση δείχνει την απήχηση έχει ένα συναισθημα στον ψυχικό κόσμο του ανθρώπου. Διαιρέσει αυτούς τους ανθρώπους σε δύο κατηγορίες:

- α) τους πρωτογενείς, σ' αυτούς δηλαδή, που όπως το παιδί δεν αισθάνονται βαθιά ένα συναισθημα, το ξεπερνάνε εύκολα και το ξεχνάνε και
 - β) στους δευτερογενείς, που συγκρατούν ένα συναισθημα για πολύ χρονικό διάστημα.
- ιγ) Ο Andre Isambert που είναι ιδρυτής και πρόεδρος της "Διεθνούς Ένωσης Σχολών Γονέων" στο Παρίσι υποστηρίζει πως "δίπλα στο χαρακτήρα, παρουσιάζεται η προσωπικότητα. Για να μπορούν να προσαρμοστούν δύο σύζυγοι στο γάμο, πρέπει μάλλον να προσέξουν την προσωπικότητα από ό,τι πρέπει να προσέξουν τον χαρακτήρα".

5. ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΕΣ ΙΔΙΟΤΗΤΕΣ ΩΡΙΜΟΥ ΑΤΟΜΟΥ

Η ωριμότητα είναι και μια στατική και μια δυναμική έννοια. Είναι στατική ως προς την καθορισμένη και ξεχωριστή φάση της, αναδυόμενη από τις περιπλοκές, τις αναζητήσεις και τις αποκαλύψεις της παιδικής ηλικίας και της εφηβείας. Υποδηλώνει, όπως φαίνεται από τη λατινική της ρίζα, μια κατάσταση ενηλικίωσης, πλήρους ανάπτυξης και εξέλιξης, μια κατάσταση ολοκλήρωσης. Αντίθετα όμως με τις προηγούμενες φάσεις της παιδικής ηλικίας και της εφηβείας, η ωριμότητα του ανθρώπου θα εξελισσεται πάντα και μπορεί να προσδιοριστεί από το μέγεθος και την ποιότητα της παρουσίας της σε όλη την υπόλοιπη μελλοντική του ζωή. (Λ. Μπουσκάλια, 1990, σελ. 63)

Σύμφωνα με την A. Johnson - Tourna 1993, ψυχολογικά η ωρίμανση μπορεί να οριστεί ως μια εξελικτική διαδικασία μέσω της οποίας τα άτομα διαφοροποιούνται/αποχωρίζονται συναισθηματικά από την αρχική τους οικογένεια (Family of origin), ενώ εξακολουθούν να διατηρούν κάποια συναισθηματική επαφή μαζί τους και μ' αυτόν τον τρόπο επιτυγχάνουν μια σχετική (relative) διαφοροποίηση, αυτονομία ή εξατομίκευση. (σελ. 19)

Η Μ. Χουρδάκη, 1982, αναφέρει, πως η πρώτη ιδιότητα που πρέπει να έχει ο ώριμος άνθρωπος είναι η αυτογνωσία. Πρέπει να στραφεί προς τον εαυτό του, να τον γνωρίσει, να δει τα θετικά του σημεία να δει επίσης και τα αρνητικά. Η αυτογνωσία έχει σαν επακόλουθο την αυτοκριτική.

Επιπρόσθετα ο ώριμος άνθρωπος ενδιαφέρεται για τα γενικά προβλήματα της ζωής. Ξέρει πως αυτά τα προβλήματα είναι δεμένα με το δικό του μέλλον.

Άλλη μια ιδιότητα του ώριμου ανθρώπου είναι πως δεν συζητάει συνέχεια για τα δικά του προβλήματα. Οι ανώριμοι άνθρωποι κινούνται κατά σύστημα το εγωκεντρικό της νηπιακής και της εφηβικής κρίσης.

Όπως αναφέρει ο Α. Λουκ 1987, σοβαρότατο στοιχείο της ψυχολογικής ωριμότητας είναι η ηθική ωρίμανση της προσωπικότητας, που εκδηλώνεται στην αλλαγή των παραστάσεων για το "τι είναι καλό και τι κακό". Το νήπιο προσανατολίζεται μόνο στην παρότρυνση και την τιμωρία. Οι κρίσεις του "για το καλό και το κακό" στηρίζονται στις συνέπειες των πράξεών του. Έπειτα ο προσανατολισμός αλλάζει: οι έννοιες "καλό" και "κακό" συνδέονται με την ικανοποίηση ή μη ικανοποίηση κάποιας ανάγκης.

Αργότερα τα παιδιά επιζητούν την επιδοκοιμασία, Καλή θεωρείται μια συμπεριφορά που φέρνει έπαινο. Δεν ενεργούν μόνο από ωφελιμιστικούς λόγους.

Στο επόμενο στάδιο διαμορφώνεται η έννοια του χρέους. Η εκπλήρωση του χρέους συνδέεται με την έννοια της τιμής, χωρίς την οποία δεν είναι δυνατός ο αυτοσεβασμός.

Τελικά, το ανώτερο στάδιο ηθικής ωρίμανσης είναι η ευσυνείδητη αφομοίωση των αρχών της δικαιοσύνης, της ισότητας, του σεβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Σημαντική συνιστώσα της ωριμότητας της προσωπικότητας αποτελεί η αίσθηση του μέτρου.

Ο Λ. Μπουσκάλια 1990, αναφέρει πως οι ώριμοι άνθρωποι έχουν ειλικρινή διάθεση να είναι παραγωγικοί και να προσφέρουν στους άλλους. Θέλουν να δημιουργούν και να μοιράζονται τα δημιουργήματά τους. Δέχονται την ζωή και την εργασία τους με ικανοποίηση και χαρά. Είναι αυθόρμητοι, ανεκτικοί, ευέλικτοι, δεκτικοί σε καινούργιες εμπειρίες και αμφισβητούν την πραγματικότητα. Έχουν αρμονία με τις εξωτερικές επιδράσεις, αλλά είναι αυτόνομοι και απασχολημένοι με την διαδικασία σύνθεσης της δικής τους ζωής. Θεωρούν την ύπαρξη μια σειρά επιλογών, τις οποίες πρέπει να αποφασίσουν, και για τις οποίες είναι αποκλειστικά υπεύθυνοι. Ενδιαφέρονται, σέβονται και τιμωρούν τον κόσμο, την κοινωνία μέσα στην οποία ζουν και τους άλλους που βρίσκονται σ' αυτήν, ακόμα και αν δεν συμφωνούν εντελώς με αυτούς. Πιστεύουν στις προσωπικές τους ανάγκες και δυνατότητες και αντιλαμβάνονται, ότι αυτές μπορεί να συγκρουστούν πολλές φορές με των άλλων, αλλά γνωρίζουν ότι η σύγκρουση μπορεί ν' αποτελέσει θετικό παράγοντα ανάπτυξης και αλλαγής.

Ο ώριμος άνθρωπος όπως αναφέρει η Μ. Χουρδάκη 1982, μεταφέρεται στη θέση του άλλου. Αυτό έχει πολύ μεγάλη σημασία για την συζυγική ζωή.

Άλλη μια ιδιότητα του ώριμου ανθρώπου είναι ότι παραδέχεται τα λάθη του. Ο ανώριμος σπεύδει να βρει δικαιολογίες, να δημιουργεί υπεκφυγές σ' ένα θέμα που δεν μπορεί να πει ότι έκανε ένα λάθος.

Επιπρόσθετα ο ώριμος άνθρωπος παραδέχεται τον συνάνθρωπό του και συνεργάζεται μαζί του. Σήμερα στο γάμο δεν βλέπουμε μια ιεράρχηση συζύγου, άντρα και γυναίκας μα μια συνεργασία.

Χαρακτηριστικό του ώριμου ανθρώπου είναι να νοιώθει τα θετικά σημεία της ζωής του και να χαιρείται. Υπάρχουν άνθρωποι που ενώ έχουν θετικά σημεία στη ζωή τους συνεχώς κλαίγονται, ψάχνουν μέσα στην ζωή τους να βρίσκουν αρνητικά σημεία. Αυτό είναι άσχημο για το συζυγικό βίο.

Όπως αναφέρει ο Λ. Μπουσκάλια 1990, ο ώριμος άνθρωπος έχει μια βαθιά πνευματική αίσθηση ως προς την σχέση του με τη φύση και τους άλλους ανθρώπους και αναγνωρίζει το διαρκές θαύμα της ζωής και του να ζει. Κάνει πλήρη χρήση των δυνατοτήτων του, αποδέχεται τον εαυτό του και μοιράζεται την αγάπη, τη χαρά και τη γνώση του μ' έναν ανοιχτό, ανιδιοτελή, υπεύθυνο τρόπο.

Στην ουσία ο ολοκληρωμένος άνθρωπος αναπτύσσεται συνεχώς, γιατί αντιλαμβάνεται, ότι η ουσία της ωριμότητας βρίσκεται στις δημιουργικές και υπεύθυνες επιλογές. έχει μια ευέλικτη, όχι όμως συμβατική αίσθηση ταυτότητας, μια ανεκτική και ζωντανή αίσθηση του ποιός είναι, τι μπορεί να γίνει, και που βρίσκονται οι δυνάμεις του.

Στον ώριμο άνθρωπο είναι θεμελιακή η ικανότητα να δημιουργήσει βαθειές, οικείες, γεμάτες νόημα σχέσεις που βασίζονται πάνω στην "ασυμβίβαστη εκτίμηση" της μοναδικότητας των άλλων".

Σύμφωνα με τον Α. Λουκ 1987, ουσιαστικό στοιχείο ψυχολογικής ωριμότητας είναι η ορθή, η κατάλληλη αυτοαπεικόνιση δηλαδή η ρεαλιστική εκτίμηση της εξωτερικής εμφάνισης, των δυνάμεων, των ικανοτήτων και των δυνατοτήτων που έχει κανείς.

Η Μ. Χουρδάκη 1982, χαρακτηρίζει ώριμο άνθρωπο, αυτόν που έχει ξεκόψει από τα βιώματα της παιδικής και της εφηβικής ψυχολογίας. Ο άνθρωπος που κατάφερε να ξεκαθαρίσει τα υπολείματα της παιδικής και

εφηβικής ψυχολογίας μέσα του μπορεί να πει πως πραγματικά μέσα του, μπορεί να πει πραγματικά έχει ξεπεράσει τις δυσκολίες της προσωπικότητας, πως ήδη έχει ένα ολοκληρωμένο τύπο που μπορεί υπεύθυνα να αντιμετωπίζει και να κατευθύνει τα προβλήματα της ζωής του.

Β' ΜΕΡΟΣ

Η ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΟΥ ΖΕΥΓΑΡΙΟΥ

A. ΑΝΟΙΚΤΗ ΚΑΙ ΕΙΛΙΚΡΙΝΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ

Επικοινωνία είναι η ανταλλαγή μηνυμάτων μεταξύ δύο ανθρώπων. Η επικοινωνία είναι για τις σχέσεις δύο ανθρώπων ότι η αναπνοή για τη διατήρηση της ζωής....

V. Satir, 1992, σελ. 36.

Σύμφωνα με την Νένα και τον Τζώρτζ Ο' Νείλ 1988, ο άνθρωπος διδάσκεται από τη στιγμή που γεννιέται ότι η εικόνα είναι σημαντικότερη από την πραγματικότητα. Οι γονείς και ο κόσμος που τον περιβάλλει του έχουν μάθει να κρύβει τα αισθήματά του. Το παιδί από τα πρώτα χονια της ζωής του βλέπει ότι η ειλικρίνεια πειράζει τους ανθρώπους.

Έτσι δημιουργείται η τάση να ωραιοποιούνται τα πράγματα και να μένουν κρυφά τα αληθινά αισθήματα. Καθώς το παιδί μεγαλώνει απορροφά από τους γονείς και γενικότερα από τον κόσμο μέσα στον οποίο ζει το μάθημα ότι για να διατηρεί ιδανικές εικόνες για τον εαυτό του, συχνά είναι απαραίτητη η υποκρισία και η εξαπάτηση. Έτσι υπονομεύεται η ικανότητα του ανθρώπου να επικοινωνήσει ανοιχτά και αληθινά με το σύντροφο της ζωής του.

Η ειλικρίνεια με τα αισθήματα είναι ο πυρήνας της επικοινωνίας. Αυτή την ειλικρίνεια με τα συναισθήματα η V. Satir 1992 την αποκαλεί *εναρμόνιση*.

Όπως αναφέρει η V. Satir 1989, η επικοινωνία είναι ο σημαντικότερος παράγοντας που καθορίζει τι είδους σχέσεις ο καθένας θα δημιουργήσει με τους άλλους και τι θα του συμβεί στη ζωή. Είναι το μέτρο με το οποίο οι άνθρωποι μετρούν την αξία του εαυτού, ο ένας του άλλου. Μπορεί ακόμη να αλλάζει την ιδέα που έχει κάποιος για τον εαυτό του. Περιλαμβάνει τις πληροφορίες που δίνονται και παίρνονται, τους τρόπους, που χρησιμοποιούνται και που ερμηνεύονται. Η επικοινωνία είναι κάτι που μαθαίνεται.

Σύμφωνα με τον Λ. Μπουσκάλια 1990, οι ολοκληρωμένοι άνθρωποι έχουν έντονη επιθυμία για επικοινωνία. Η δυσκολότερη ωστόσο ζωτικά, ουσιαστική πλευρά της ζωής, ως ολοκληρωμένο άτομο ανάμεσα σε άλλα ανθρώπινα όντα, είναι η ικανότητα επικοινωνίας.

Η Χ. Κατάκη σ' ένα άρθρο στο περιοδικό Ψυχολογικό Σχήμα 1991, αναφέρει; πως τα σημερινά ζευγάρια δυσκολεύονται να συνεννοηθούν, γιατί κατακλύζονται από μια υπερπληθώρα αντιφατικών πληροφοριών, ενώ κουβαλούν ακόμα μέσα τους ζωντανό το παρελθόν και λειτουργούν συχνά, χωρίς να το συνειδητοποιούν, με βάση συστήματα αντιλήψεων που αναπτύχθηκαν σε άλλες εποχές, αφομοιώνουν νέες ιδέες και τρόπους συμπεριφοράς, δημιουργώντας έτσι ένα μωσαϊκό αντιλήψεων, συναισθημάτων, και συμπεριφοράς. Οι εσωτερικές συγκρούσεις και τα διλήμματα και των δύο δημιουργούν παράσιτα στην επικοινωνία τους, σελ. 9.

Σε μια σειρά από έρευνες που πραγματοποιήθηκαν πριν από μια δεκαετία, με ζευγάρια που σκόπευαν να παντρευτούν, έδειξε πολύ καθαρά πως και οι δύο τις αντιφάσεις τους τις προέβαλαν στον άλλο δημιουργώντας ανταγωνισμούς και διχασμούς.

Οι άνθρωποι, όπως αναφέρει η Χ. Κατάκη στη συνέντευξη με θέμα Γάμος - Διαζύγιο και επιπτώσεις στο ζευγάρι, 1994, δεν επικοινωνούν εύκολα μεταξύ τους. Είναι σαν να μιλούν άλλη γλώσσα. Αυτοί που

μπορούμε να πούμε πως έχουν "μια καλή σχέση" απλά επικοινωνούν λίγο καλύτερα από τους άλλους. Η επικοινωνία εξαρτάται από τα βιώματά του καθενός και τις προσδοκίες που έχει από τον άλλο.

B. ΜΟΡΦΕΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

B1. ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ ΧΩΡΙΣ ΤΟ ΛΟΓΟ

Η έρευνα έδειξε ότι περίπου το 70% της επικοινωνίας με άλλα άτομα δεν πραγματοποιείται σε λεκτικό επίπεδο. Η σημαντικότερη μη λεκτική μορφή επικοινωνίας είναι το σεξ. Αλλά και ο τρόπος που κάποιος περπατά, στέκεται, κρατά το κεφάλι του, χτυπά τα δάχτυλά του, χαμογελά ή συνοφρυώνεται, είναι επίσης σημαντικός και αποκαλύπτει πολύ περισσότερα από τις λέξεις. Κάθε πράξη του ανθρώπου περιέχει έναν ερμηνευτικό κώδικα που τον διαβάζουν οι άλλοι. Νένα και Τζώρτζ Ο' Νέιλ, 1988, σελ.99.

Σύμφωνα με τους J. Wilkinson και S. Canter, 1991, ο άνθρωπος είναι συνήθως λιγότερο ενήμερος για τη μη λεκτική του επικοινωνία απ' ό τι για το λεκτικό περιεχόμενο του λόγου του. Τα μη λεκτικά μηνύματα συχνά παραλαμβάνονται ασυνείδητα. Τα μη λεκτικά μηνύματα έχουν διάφορες λειτουργίες. Μπορούν ν' αντικαταστήσουν τελείως τις λέξεις. Μπορεί να επαναλάβουν ότι έχει ειπωθεί. Σημαντικό επίσης, μπορεί να δώσουν έμφαση σ' ένα λεκτικό μήνυμα ιδιαίτερα συναισθηματικού τύπου. Τέλος το μη λεκτικό μήνυμα μπορεί ν' αντιτίθεται στο λεκτικό μήνυμα. Αυτό σπάνια γίνεται σκόπιμα, αλλά η έκφραση του προσώπου ή μια

κίνηση των χεριών μπορεί ν' αποκαλύψουν τα πραγματικά συναισθήματα που δεν γίνονται παραδεκτά στο λεκτικό περιεχόμενο του μηνύματος.

Οι άνθρωποι, όπως αναφέρουν οι Μαϊκλ Αργκάουλ και Πήτερ Τράουερ 1981, στέλνουν και δέχονται μια συνεχή και πολύπλοκη σειρά από μηνύματα για το τι συμβαίνει μέσα τους, πως αισθάνονται, τι σκέφτονται, ποιοί είναι, ποια είναι η στάση τους, η προσωπικότητά τους, η κοινωνικο-οικονομική τους θέση. Πολύ λίγοι άνθρωποι θα μπορούσαν να περιγράψουν τι ακριβώς κάνουν και μάλιστα, όταν το σκέφτονται, είναι σχεδόν αδύνατο να στείλουν τα ίδια μηνύματα, με τον ίδιο τρόπο, στο συνειδητό επίπεδο.

Οι Νένα και Τζώρτζ Ο' Νείλ, 1988, αναφέρουν πως, παρόλο που η γνώσσα του σώματος συχνά αγνοείται ή παρερμηνεύεται, η μη λεκτική επικοινωνία είναι λιγότερο επίπλοκη από τη λεκτική.

Πρόσωπο

Όπως αναφέρουν οι J. Wilkinson και S. Canter 1991, σύμφωνα με τους EKMAN, FRIESEN και ELLSWORTH 1972, EKMAN και FRIESEN 1975, η έκφραση του προσώπου με την ορατή κινητικότητα και ευελιξία, είναι το πιο σημαντικό μέσο για τη μη λεκτική επικοινωνία. Τα αισθήματα συχνά αντικατοπτρίζονται στο πρόσωπο έστω κι αν το άτομο θέλει να τα καλύψει.

Οι Μαϊκλ Αργκάουλ και Πήτερ Τράουερ 1981, αναφέρουν πως, το πρόσωπο είναι η πιο εκφραστική περιοχή του σώματος. Ο άνθρωπος δείχνει περισσότερο τα συναισθήματά του με το πρόσωπο, παρά με τα λόγια ή με άλλο μέρος του σώματός του.

Οραση

Η V. Satir 1992, αναφέρει πως ο άνθρωπος που δεν κοιτάζει γύρω του κατασκευάζει πράγματα. Είναι καλύτερα να είναι κανείς δέκτης αυτού που στην πραγματικότητα βλέπει, αντί αυτού που κατασκεύασε.

Ο αισθησιασμός σαν επικοινωνία

Τα χέρια είναι ένα πολύ πιστευτό ανθρώπινο μέσο επικοινωνίας. Είναι δυνατόν να μεταφέρουν ζωγόνα ενέργεια να έχουν μάθει πως να είναι ευαίσθητα.

Σύμφωνα με την Νένα και το Τζώρτζ Ο' Νείλ 1988, η ορατή επικοινωνία με τα μηνύματα του σώματος αποτελεί μόνο μια μορφή της μη λεκτικής γλώσσας. Μια άλλη μέθοδος επικοινωνίας χωρίς λέξεις είναι η άμεση χρήση των σωμάτων.

Ακοή

Η V. Satir, 1992, αναφέρει πως, πολλές φορές, ενώ κάποιος είναι παρών, όταν του μιλά ένα άλλο πρόσωπο είναι τόσο απασχολημένος με το τι θα του πει όταν τελειώσει, ή ελέγχει την ορθότητα ή μη του ομιλητή, ή είναι απασχολημένος με κάποιον ή κάτι άλλο... έτσι ακούει μόνο αποσπάσματα.

Χειρονομίες

Σύμφωνα με τους J. Wilkinson και S. Canter 1991, οι EKMAN και FRIESEN 1967, αναφέρουν πως πληροφορίες για συναισθήματα μπορούν να διαφύγουν με περιττές κινήσεις.

Όπως αναφέρουν οι Μάικλ Αργάουλ και Πήτερ Τράουερ 1981, μερικοί άνθρωποι μιλάνε με τα χέρια τους.

Στάση και βάδισμα

Σύμφωνα με τους J. Wilkinson και S. Canter, 1991, ο Menrabian 1972, αναφέρει πως η θέση του κορμού και των άκρων, ο τρόπος που το άτομο κάθεται και περπατά αντανακλά τις διαθέσεις και τα αισθήματά του για τον εαυτό του και τις σχέσεις του με τους άλλους.

Η στάση και το βάδισμα μπορούν να αντανακλούν τη συναισθηματική στάση ενός ατόμου, ειδικά το βαθμό της έντασης και εάν η ένταση είναι θετική ή αρνητική. EKMAN και FRIESEN, 1967.

B2. ΛΕΚΤΙΚΗ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ

Η Νένα και ο Τζώρτζ Ο' Νέιλ 1988, αναφέρουν πως η κατάκτηση τη μη λεκτικής επικοινωνίας, η γνώση της αποκρυπτογράφησης της γλώσσας που μιλά το σώμα του συντρόφου, η ικανότητα να είναι κάποιος αισθαντικός και να εκφράζει σωματικά τα αισθήματά του αποτελούν το 70% της επικοινωνίας του ζευγαριού. Το υπόλοιπο 30% εκφράζεται με το ζωντανό λόγο. Η πραγματική γέφυρα επικοινωνίας που θα πλουτίσει τη σχέση, την αγάπη και την οικειότητα του ζευγαριού είναι ο ζωντανός προφορικός λόγος.

Σύμφωνα με την V. Satir 1992, οι λέξεις είναι σπουδαία εργαλεία για την επικοινωνία. Χρησιμοποιούνται πιο συνειδητά από οποιαδήποτε άλλη μορφή επαφής. Επιδρούν αποφασιστικά στις συναισθηματικές σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων και στον τρόπο συνεργασίας τους.

Όπως αναφέρουν οι J. Wilkinson και S. Canter 1991, οι ERVIN-TRIPP 1973, πιστεύουν πως ο λόγος χρησιμοποιείται για ποικίλους στόχους όπως

για παράδειγμα να μεταδώσει ιδέες, να περιγράψει αισθήματα, να αιτιολογήσει και να επιχειρηματολογήσει. Οι λέξεις που χρησιμοποιούνται εξαρτώνται απ' την κατάσταση στην οποία το άτομο βρίσκεται, το ρόλο του σ' αυτή, το θέμα της συζήτησης και από το τι προσπαθεί να πετύχει.

Γ Μ Ε Ρ Ο Σ

Η ΠΟΡΕΙΑ ΤΟΥ ΖΕΥΓΑΡΙΟΥ

Η Μ. Χουρδάκη (1982) αναφέρει μια ενδιαφέρουσα ανάλυση σχετική με τη φυσική πορεία ζωής των συζύγων, και στην συνέχεια αναφέρονται κάποια βασικά θέματα σχετικά με την ψυχολογία των συζύγων.

Η πρώτη σοβαρή ψυχολογική "δοκιμασία" που περνά το ζευγάρι, έρχεται με το πρώτο παιδί. Από την περίοδο της εγκυμοσύνης ακόμη, οι ρόλοι των συζύγων αρχίζουν να διαφοροποιούνται, εφόσον η γυναίκα επωμίζεται καταστάσεις βιολογικές και ψυχολογικές που παραμένουν βασική ευθύνη της. Οι συναισθηματικές καταστάσεις, οι οποίες επωμίζεται η γυναίκα διαφέρουν ανάλογα με το αν θέλησε την εγκυμοσύνη ή όχι. Αν η εγκυμοσύνη είναι επιθυμητή, τότε τα πράγματα από την μεριά της εξελίσσονται καλά. Αν όμως η εγκυμοσύνη δεν είναι επιθυμητή, τότε η γυναίκα αντιδρά έντονα, πράγμα πολύ σημαντικό για την ενότητα του ζευγαριού.

Στην περίοδο της εγκυμοσύνης οι σύζυγοι έχουν να ρυθμίσουν πολλά θέματα. Πρέπει να δουν το θέμα των οικονομικών επιβαρύνσεων, πρέπει να διαρρυθμίσουν τον χώρο του σπιτιού τους, να δουν ποιοί θα είναι οι άνθρωποι, που θα τους βοηθήσουν σε αυτήν την νέα κατάσταση, και τέλος να δουν το θέμα της δικής τους στάσης, όσον αφορά την αγωγή του παιδιού.

Είναι η περίοδος, κατά την οποία αυτό θα πρέπει να το δει σοβαρά το ζευγάρι, ώστε να είναι προετοιμασμένο, για το ποιές είναι οι

ανάγκες του βρέφους, του νηπίου, του παιδιού, ώστε να μπορέσει να τις αντιμετωπίσει σωστά.

Όταν γεννηθεί το πρώτο παιδί, και μείνει μοναχοπαιδί, δημιουργεί υποκειμενικές και αντικειμενικές αναστατώσεις, σε πολλές περιπτώσεις, όταν όμως το ζευγάρι προχωρήσει σε δύο, τρία, παιδιά, ανάλογα βέβαια με τις διαθέσεις και την οικονομική αντοχή, τότε συνήθως τα προβλήματα ξεκαθαρίζουν, και ενωμένοι στρέφονται προς τα παιδιά. Στη φάση αυτή διανύουν το στάδιο της "διαστελλόμενης" οικογένειας. Διαστελλόμενη είναι η οικογένεια που μεγαλώνει. Η οικογένεια αναπτύσσεται όσο γεννιούνται παιδιά, και μεγαλώνουν μέχρι το στάδιο της εφηβείας.

Από την εφηβεία και έπειτα στην ηλικία των είκοσι χρονών, που αρχίζουν να πηγαίνουν στο στρατό, να παντρεύονται, ή να σπουδάζουν, φεύγουν από το σπίτι. Από την ηλικία αυτή, αρχίζει η περίοδος της "συστελλόμενης" οικογένειας. Αυτό σημαίνει ότι η οικογένεια πλέον αρχίζει να περιορίζεται, και οι σύζυγοι επανέρχονται πάλι στην αρχή, δηλαδή στην ομάδα του ζευγαριού, με τα νέα της τώρα προβλήματα.

Στο σημείο αυτό παρουσιάζεται συχνά μια δεύτερη κρίση στο ζευγάρι, γιατί το θέμα της νεανικής δοκιμασίας, δεν αφορά μόνο τα παιδιά, αλλά και το ζευγάρι. Αυτό, γιατί όπως γνωρίζουμε η εφηβική ηλικία έχει κάποια χαρακτηριστικά. Ανάμεσα σε αυτά είναι το ότι ο νέος παίρνει θέση αυστηρή απέναντι στο περιβάλλον του. Αρχίζει να κρίνει και να κατακρίνει την κοινωνία και τις διάφορες αξίες που έχει συνηθίσει να μαθαίνει από την οικογένεια και το σχολείο. Μια λοιπόν αξία που αμφισβητεί είναι η οικογένειά του. Έτσι η περίοδος αυτή γίνεται δοκιμασία για τους συζύγους.

Ένα ενημερωμένο ζευγάρι πρέπει να ενωθεί περισσότερο για να βοηθήσει τον νέο που περνά την δοκιμασία του. Όμως συνήθως δεν

συμβαίνει έτσι. Οι γονείς χάνονται μέσα σε αυτήν την κατάσταση με αποτέλεσμα να έχουμε αύξηση των διαζυγίων, όπως δείχνουν οι στατιστικές στις ηλικίες αυτές. Όταν δηλαδή το ζευγάρι έχει ζήσει είκοσι χρόνια συζυγικής ζωής. Είναι μια δοκιμασία φυσιολογική ως προς την γέννηση, αλλά όχι και ως προς το αποτέλεσμα που οδηγεί.

Τέλος, έρχεται η κρίση της γεροντικής ηλικίας που πλήττει τα ζευγάρια. Θα ήταν ευχή για το ζευγάρι να ζουν και οι δύο σύζυγοι. Συχνά όμως αυτό δεν συμβαίνει, οπότε ο άλλος δύσκολα ξεπερνά την κρίση του, και πολλές φορές δεν μπορεί να την ξεπεράσει ως το τέλος. Αν οι σύζυγοι είναι μαζί, η κρίση μπορεί να ξεπεραστεί βλέποντας ένα νέο περιεχόμενο ζωής δικής τους, χωρίς να την εμπλέκουν στην ζωή των παιδιών τους, που θα πρέπει να έχουν ήδη αποκατασταθεί.

1. Η ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΣΥΖΥΓΩΝ

1.1 Οι διαφορές των δύο φύλων

Η Μ. Χουρδάκη (1982) αναφέρει, ότι ο άντρας και η γυναίκα έχουν να διαδραματίσουν διαφορετικό ρόλο μέσα στην οικογενειακή ομάδα. Άλλες διαφορές είναι επίκτητες, και άλλες διαφορές πολιτισμού. Σε διάφορες φάσεις της Ιστορίας, η γυναίκα στάθηκε δίπλα στον άντρα, η υπεράνω του, ή θεωρήθηκε κατώτερη, ανάλογα με τις κοινωνικές πολιτιστικές, φιλοσοφικές, συνθήκες που υπήρχαν. Η γυναίκα ταυτίστηκε με την μητρότητα, και εφόσον αυτή διεκπεραιώνεται μέσα στο σπίτι, η γυναίκα εγκλωβίστηκε μέσα σε αυτό. Το αποτέλεσμα ήταν, πως έφτασαν κοινωνιολόγοι και φιλόσοφοι να θεωρήσουν πως η γυναίκα διαφέρει και από πνευματικής πλευράς σε σύγκριση με τον άντρα.

1.2 Τι δεν ξέρουν οι άντρες για τις γυναίκες όταν παντρεύονται

Ένα από τα σημαντικότερα θέματα που παραγνωρίζει ο σύζυγος, είναι σύμφωνα με την Μ. Χουρδάκη (1982), η όλη ψυχολογία της γύρω από τις εργασίες του σπιτιού. Η σύζυγος σε παλαιότερες εποχές μπορεί να ένιωθε ικανοποιημένη που φρόντιζε το νοικοκυριό, το φαγητό, την καθαριότητα κ.λ.π., όμως σήμερα μιλάμε για την σύγχρονη γυναίκα, και αυτή διαφέρει. Ο σύζυγος πρέπει να δει το νοικοκυριό, σαν κάτι που πλέον προκαλεί πλήξη και κούραση, αλλά και ένα σωρό κομπλεξικές καταστάσεις και προβλήματα. Ο σημερινός σύζυγος πρέπει να κατανοήσει πως οι υποχρεώσεις του οίκου πρέπει να μοιράζονται.

Η. Ρ. Κακλαμανάκη (1984) επίσης αναφέρει πως τα νέα ζευγάρια είναι απαραίτητο να μοιράζονται τις ευθύνες του οίκου, και τις εργασίες του, και κυρίως να αποβάλλουν, όλες εκείνες τις άχρηστες φιγούρες των παπούδων και προγόνων τους.

Η Μ. Χουρδάκη (1982) αναφέρει πως κάτι που οι άντρες δεν προσέχουν είναι, σε περίπτωση που η σύζυγος είναι εργαζόμενη, ο σεβασμός της προσωπικότητας και του ρόλου της. Συχνά ο σύζυγος δεν βλέπει την γυναίκα του σαν εργαζόμενη, και έχει από εκείνη αξιώσεις, σαν να έχει στην διάθεσή της, ολόκληρο το εικοσιτετράωρο. Αυτό προκαλεί στην σύζυγο απογοήτευση και πίκρα, γιατί η εργασία όπως γνωρίζουμε αποτελεί ένα σοβαρό τομέα ζωής, και δίπλα σε αυτό, υπάρχουν και άλλα βάρη που έχει επωμισθεί. Στην εποχή μας η γυναίκα επωμίζεται ευθύνες, χωρίς να απαλλάσσεται από άλλες και αυτό δημιουργεί ανισορροπία. Έτσι παρουσιάζεται το φαινόμενο της υπερβολικά φορτωμένης ψυχικά γυναίκας, που κοντά στα άλλα καθήκοντά της, προστέθηκε ο βιοπορισμός, χωρίς πολλές φορές αυτό ο σύζυγος να το κατανοεί.

Η Ρ. Κακλαμανάκη (1984) αναφέρει ότι είναι κωμικοτραγική η εικόνα που παρουσιάζουν ορισμένοι εργαζόμενοι σύζυγοι, όταν το μεσημέρι μετά την εργασία τους, αμέσως η σύζυγος αναλαμβάνει τις υποχρεώσεις της, ετοιμάζει το φαγητό, σερβίροντας το, ενώ ο σύζυγος περιμένει διαβάζοντας εφημερίδα.

Ετσι πολλές γυναίκες συντρίβονται κάτω από το βάρος των ευθυνών, γιατί ο σύζυγος είναι αδιάφορος, ανεύθυνος, ή οκνός.

Η Μ. Χουρδάκη (1982) αναφέρεται, σε ένα ακόμη θέμα που είναι, ότι ο σύζυγος δεν συζητά τις προσωπικές του υποθέσεις με την γυναίκα του.

Είναι πολλοί άντρες που συζητούν τα επαγγελματικά τους προβλήματα με συναδέλφους και άλλους, και όταν μπαίνουν στο σπίτι τους σιωπούν ή διαβάζουν εφημερίδα, χωρίς να πληροφορούν ή να ζητούν την γνώμη της συζύγου σε θέματα που τους απασχολούν. Το αποτέλεσμα είναι ότι η σύζυγος, ή δεν θα ενδιαφέρεται, ή δεν θα είναι σε θέση να παρακολουθήσει τα εργασιακά προβλήματα του συζύγου, οπότε δημιουργούνται παρεξηγήσεις. Ετσι η σύζυγος είναι απογοητευμένη, γιατί αισθάνεται στο περιθώριο, και ο σύζυγος απογοητεύεται γιατί πιστεύει ότι εκείνη αδιαφορεί. Η βασική παρεξήγηση εδώ είναι ότι η σύγχρονη σύζυγος, πραγματικά ενδιαφέρεται για τα επαγγελματικά του άντρα της. Ετσι το πρώτο βήμα είναι δικό του, για να λυθούν πολλές διαφωνίες και παρεξηγήσεις.

Τέλος, ο σύζυγος πρέπει να εκτιμήσει στην σύζυγο την ανάγκη, να έχει ένα περιεχόμενο ζωής δικό της. Το νοικοκυριό, και η μητρότητα, δεν δίνουν πληρότητα στην γυναίκα 100%, και αυτό είναι υγιές, γιατί όσες γυναίκες ταυτίζουν 100% τον εαυτό τους με τα παιδιά τους, δεν

είναι ιδανικές μητέρες, τα παιδιά προσκολλούνται και δυσκολεύονται να διαμορφώσουν την δική τους προσωπικότητα.

1.3 Τι δεν ξέρουν οι γυναίκες για τους άντρες όταν παντρεύονται

Ένα σημαντικό θέμα που παραβλέπουν οι γυναίκες, και αυτό είναι το πόσο κουράζονται οι σύζυγοί τους από την επαγγελματική τους ζωή. Βέβαια υπάρχει και αυτός ο φαύλος κύκλος που προαναφέρθηκε, δηλαδή εφόσον οι άντρες δεν συζητούν τα επαγγελματικά τους θέματα, οι γυναίκες δεν υπολογίζουν το άγχος και την κούρασή τους. Όμως υπάρχουν γυναίκες που περιμένουν να επιστρέψει ο σύζυγος, για να δραματοποιήσουν τις μικρούποθέσεις του σπιτιού, καθόλη την διάρκεια της παραμονής τους στο σπίτι. Αυτό γιατί η γυναίκα που μένει στο σπίτι, δεν βρίσκει διεξόδους, και της δημιουργείται η τάση για υπερβολές και μικροερεθισμούς. Ακόμη δεν ξέρουν πως να συμπαρασταθούν στον σύζυγο, είτε είναι πετυχημένος είτε όχι, και οι κρίσεις τους δεν είναι επιεικείς.

Οι γυναίκες ακόμη, δεν γνωρίζουν την ανάγκη του συζύγου για προσωπική ελευθερία, και ότι οι ανακρίσεις του τύπου "πως", "γιατί", "που" δεν είναι καθόλου χρήσιμες. Ένα τελευταίο και βασικό θέμα, είναι η προσκόλληση στον σύζυγο. Όταν εκείνος νιώθει πως η σύζυγος περιμένει τα πάντα από αυτόν, από την επίλυση κάθε προβλήματός της, ως την ψυχαγωγία της, τότε κουράζεται και διαμαρτύρεται.

Ο Γ. Γεωργόπουλος (1993) αναφέρεται στα αδιέξοδα του άντρα, ως μέλος της οικογένειας, και στην κρίση του.

Συγκεκριμένα αναφέρει, πως η προσφορά του έχει άμεση σχέση με τη δράση του στον κοινωνικό χώρο. Η προσφορά στους δικούς του, εκφράζεται με τα αγαθά που τους προσφέρει. Είναι ο κουβαλητής που

εξασφαλίζει τα "προς το ζην". Την προσφορά της γυναίκας την βιώνουν τα μέλη της οικογένειας με την άμεση επαφή μαζί της.

Η προσφορά του άντρα, μεταφράζεται σε υλικά αγαθά, και μεγαλώνει την απόσταση που τον χωρίζει από τους δικούς του. Δηλαδή, δεν απαιτείται άμεση συναλλαγή, μπορεί να προσφέρει χωρίς να είναι παρών. Όσο η επιβίωση ήταν ο κοινός σκοπός της οικογένειας, η απόσταση δεν είχε ψυχολογικές επιπτώσεις. Σιγά-σιγά η σημασία της προσφοράς μέσω του επιτεύγματος ελαττώνεται. Φυσικά επειδή ποτέ δεν είχε συνδυαστεί η παρουσία του με την στενή ενδοοικογενειακή συναλλαγή, η ψυχολογική απόσταση από τους άλλους μεγαλώνει σημαντικά.

Αν δοθεί προσοχή στην ανατροφή του γιου από την μητέρα του, θα φανεί πως το αγόρι δέχεται αντιφατικά μηνύματα, σχετικά με την δύναμη και την αδυναμία. Στον γάμο διχάζεται μεταξύ της μητέρας, και της συζύγου, και φράζεται ο δρόμος του. Η γυναίκα διατηρεί στενή επαφή με την μητέρα της, ενώ εκείνος δεν έχει ικανοποιητικές επαφές με κανέναν.

Ο άντρας φαίνεται και αυτός παγιδευμένος όσο η γυναίκα, αν και η γυναίκα το βροντοφωνάζει αυτό.

Η Χ. Κατάκη (1984) αναφέρει επίσης ότι ο άντρας είχε πάντα ρόλο κοινωνικό. Ήταν αυτός που έπρεπε πάντα να δίνει και να μην λιποψυχά. Δεν πρέπει να δειλιάζει. Η προσφορά του μετριέται με την επαγγελματική επιτυχία. Όμως ο κύκλος των δικών του μικραίνει, ενώ μεγαλώνει ο κύκλος ο εχθρικός. Η μοναξιά αυξάνεται γιατί όσο περισσότερα αγαθά φέρνει, τόσο λιγοστεύει ο χρόνος και η διάθεση για συντροφικότητα, και η οικογένεια αισθάνεται αποστερημένη.

Λέγεται ότι η γυναίκα είναι αδικημένη, αλλά έχει συμμάχους το φεμινιστικό κίνημα και τα παιδιά της. Ενώ ο άντρας απομονώνεται, δεν

μιλάει πολύ, αλλά γίνεται αναγκαστικά αυστηρός για να διατηρήσει το κύρος του, με τον τρόπο που είναι παραδοσιακά αποδεκτός. Ο ρόλος του στην οικογένεια εξασθενεί ακόμη περισσότερο όταν τα παιδιά του αποκτήσουν δική τους οικογένεια. Δεν μπορεί να προσφέρει όσα η σύζυγός του - γιαγιά - και ο ρόλος του γίνεται περιφερειακός και διαιωνίζει την μοναξιά του, γιατί κανείς δεν δείχνει να τον χρειάζεται όσο την γιαγιά. Ίσως οι πρόωροι θάνατοι αντρών έχουν σχέση με την έλλειψη κάποιου ρόλου στην ζωή, γιατί η γυναίκα προσφέρει ως τα γεράματά της, ενώ ο άντρας χάνει τα προνόμια του.

2. ΚΡΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΤΑΔΙΑ ΕΞΕΛΙΞΗΣ ΤΩΝ ΖΕΥΓΑΡΙΩΝ

Η Μ. Χουρδάκη (1982) αναφέρεται στις κρίσεις που περνούν τα ζευγάρια κατά την διάρκεια της συζυγικής τους ζωής. Δηλαδή υπάρχουν ορισμένες ομαλές περιόδους, που έπειτα από αυτές μπορεί να ακολουθούν περιόδους κρίσεων, οι οποίες δημιουργούν ορισμένα προβλήματα, αντιμετωπίζονται, ακολουθούν ομαλές περιόδους, και έπειτα πάλι κρίσεις. Αυτό γίνεται, γιατί αυτή είναι η εξέλιξη της ψυχολογίας του ζευγαριού και δεν μπορεί να υπάρξει ζευγάρι, που να μην περάσει τις κρίσεις του.

Η Χ. Κατάκη (1984) αναφέρει ότι η κρίση που περνάει ο γάμος είναι γεγονός, αλλά ο γάμος παραμένει ένας βασικός, και αναντικατάστατος κοινωνικός θεσμός. Οι σύζυγοι, αλλά και όλα τα μέλη της οικογένειας, αισθάνονται ότι αναλαμβάνουν ευθύνες και υποχρεώσεις, καταπιέζονται, αισθάνονται ότι θυσιάζονται. Αντρες και γυναίκες αισθάνονται προδομένοι, από πρόσωπα κοντινά που θα περίμεναν να τους συμπαρασταθούν. Όλοι αισθάνονται καταπιεσμένοι, και το ερώτημα είναι

ποιός είναι ο θύτης. Έτσι, η εμπόλεμη κατάσταση μέσα στην οικογένεια είναι κάτι αναμενόμενο, γιατί στις σημερινές συνθήκες λείπει ο κοινός στόχος, και υπάρχει διαχωρισμός συμφερόντων, κάτι που οδηγεί στην επέμβαση, καταπίεση και σε κρίση.

Η Μ. Χουρδάκη (1982) αναφέρεται στις διαφορές που υπάρχουν μεταξύ των ζευγαριών.

Υπάρχουν διάφοροι τύποι, και γι' αυτό είναι λάθος να γίνεται οποιαδήποτε σύγκριση, μεταξύ των ζευγαριών. Πολλές φορές υπάρχουν ζευγάρια που κάνουν τους άλλους να απορούν, για την καλή συνενόηση που υπάρχει μεταξύ τους, ενώ δεν δείχνουν να έχουν θετικά στοιχεία, για τα μέτρα των άλλων. Άλλοτε η κοινωνική ομάδα επεμβαίνει στις σχέσεις ενός ζευγαριού που ζει αρμονικά, ασκώντας αυστηρή κριτική και το ζευγάρι επηρεάζεται αρνητικά.

Ο Γ. Γεωργόπουλος (1993) αναφέρει ότι γάμοι ασύμφωνοι λύνονται με την διαδικασία του διαζυγίου, και άλλοι εξίσου ασύμφωνοι δεν λύνονται. Υπάρχουν γάμοι σταθεροί αλλά χαρακτηρίζονται από συνεχή σύγκρουση. Οι έννοιες αρμονία, ισορροπία, σταθερότητα, δεν πρέπει να θεωρούνται ταυτόσημες, και έτσι η οικογένεια πρέπει να μελετηθεί σε ένα άλλο νοητικό πλαίσιο που πρέπει να ευρεθεί.

Η Μ. Χουρδάκη (1982) αναφέρεται σε τρία επίπεδα - στάδια που περνούν τα ζευγάρια.

Το πρώτο, "το πρωτογενές στάδιο" είναι εκείνο όπου οι σχέσεις είναι πολύ απλοϊκές. Αυτό το στάδιο συναντούμε, στα χωριά, στις επαρχίες, στις μικρές πόλεις, όπου οι άνθρωποι δεν έχουν πολλές αξιώσεις μεταξύ τους. Μέσα σε αυτές τις απλοϊκές σχέσεις, μπορεί κανείς να βρει αρμονία με τις λίγες επεξεργασμένες αξιώσεις, και το φτωχό λεξιλόγιο.

Το μεσαίο στάδιο ζευγαριών είναι κοινό και γνωστό. Σε αυτό ανήκουν οι άνθρωποι που κάνουν προσπάθειες για να ωριμάσουν, πηγαίνοντας μια μπροστά και μία πίσω, συμβιβάζονται, συγκρούονται, καταποντίζονται, και ξαναπαρουσιάζονται στην επιφάνειά. Είναι το 70% των ζευγαριών που κατανέμονται σε αυτό το επίπεδο.

Τέλος, ακολουθεί το ανώτερο στάδιο, στο οποίο ανήκουν εκείνοι που έπειτα από δοκιμασίες, βγήκαν νικηφόροι στον "αγώνα" της συζυγικής ζωής. Στο στάδιο αυτό ανήκουν οι άνθρωποι που έχουν ωριμάσει, έχουν δεθεί μεταξύ τους, έχουν εξισορροπηθεί και το κάθε τι, γίνεται με τρόπο συνεννοήσιμο. Πρέπει να τονιστεί εδώ πως το στάδιο αυτό δεν το συναντούμε αποκλειστικά στους "μορφωμένους". Αντίθετα πολλές φορές τα "μορφωμένα" ζευγάρια δεν φτάνουν σε αυτό το επίπεδο λόγω εγωισμού. Έτσι μπορεί κανείς να συναντήσει εδώ ζευγάρια, με μέτρια μόρφωση, που έχουν μεταξύ τους τάξη και αρμονία.

3. ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΠΟΥ ΒΟΗΘΟΥΝ ΣΤΗΝ ΕΥΜΕΝΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ ΖΕΥΓΑΡΙΩΝ

α. Η Μ. Χουρδάκη (1982) αναφέρει ότι ο πρώτος παράγοντας, είναι η ανθυπαρξία του ζευγαριού. Βέβαια είναι σίγουρο ότι οι σύζυγοι έχουν την προϊστορία τους. Ο καθένας έχει τους φίλους, τους γονείς τους συναδέλφους, κ.λ.π.. Πολλές φορές όμως αυτά τα πρόσωπα δημιουργούν παρεξηγήσεις στο ζευγάρι. Οι φίλοι θεωρούν "προδοσία" την απομάκρυνση του φίλου ή της φίλης τους. Αυτό όμως είναι κάτι που θα περάσει από ένα κοινό κριτήριο, που από αυτό θα εξαρτηθεί ποιοί φίλοι θα παραμείνουν, ποιοί όχι, και με ποιό τρόπο. Βέβαια αυτή η διαδικασία πολλές

φορές γίνεται υποσυνείδητα. Πολλές φορές ο σύζυγος ή η σύζυγος θυμώνει, όταν ο σύντροφός του, δεν δείχνει ευχαριστημένος από τις φιλίες του, με αποτέλεσμα να δημιουργούν ακόμη στενότερες σχέσεις με τρόπο εγωιστικό. Αυτό δημιουργεί προβλήματα στους συζύγους, που πρέπει να ζητήσουν και νέες κοινές συντροφίες για να ανανεωθούν. Επίσης, είναι απαραίτητο να υπάρχει ανθυπαρξία, και ανεξαρτησία από την κηδεμονία των γονέων, γιατί αυτό δεν αφήνει περιθώρια να εξελιχθεί το ζευγάρι.

Ο Γ. Πιντέρης στο βιβλίο "Ερωτας, Αγάπη και Εξάρτηση", (1993), αναφέρει ότι η γέννηση του πρώτου παιδιού, είναι συνήθως μια καλή αφορμή για τους γονείς του ζεύγους, να εισβάλουν στο σπίτι με το πρόσχημα της βοήθειας, με αποτέλεσμα να χάσει ένα σημαντικό κομμάτι της προσωπικής του ζωής.

β. Η Μ. Χουρδάκη (1982) αναφέρει έναν δεύτερο σημαντικό παράγοντα, που είναι η διατήρηση της προσωπικότητας των συζύγων. Δεν είναι δυνατόν να υπάρξει ζευγάρι αρμονικό, αν ο καθένας δεν διατηρήσει την προσωπικότητά του. Όμως πολλοί άντρες αγαπούν την σύζυγό τους, αλλά δεν την δέχονται με προσωπικότητα δίπλα τους. Ακόμη υπάρχουν γυναίκες που βρίσκουν φυσικό το να είναι στο περιθώριο. Αυτό δημιουργεί ανισορροπία σχέσεων. Το σωστό είναι ο κάθε σύζυγος να διατηρήσει τα ενδιαφέροντά του, τις φιλοδοξίες, την γνώμη του για τα διάφορα ζητήματα. Έτσι εξασφαλίζεται ένας βασικός όρος, του καλού ζευγαριού που είναι η προσωπική εξέλιξη και των δύο. Συνήθως πολλά λάθη προέρχονται από τις γυναίκες, που σταυρώνουν τα χέρια μετά τον γάμο. Όμως δεν απαιτείται αυτό, όταν αρχίζει μια νέα ζωή όπως η συζυγική. Οι σύζυγοι πρέπει να εξελίσσονται και οι δύο, γιατί διαφορετικά έρχεται ο μαρασμός.

γ. Ο Γ. Πιντέρης (1992) αναφέρεται στην αυτονομία, σαν σημαντικό παράγοντα στην ευμενή εξέλιξη των συζύγων. Αυτονομία σημαίνει, ελευθερία που έχει το κάθε μέλος του ζευγαριού, να ικανοποιεί τις ανάγκες του, να εξελίσσεται, και να αναπτύσσει το δυναμικό που διαθέτει σαν άνθρωπος. Η αυτονομία δεν είναι απαραίτητη μόνο για την εξέλιξη και την ομαλή λειτουργία του ατόμου, αλλά και για την δημιουργικότητά του.

δ. Η Μ. Χουρδάκη (1982) αναφέρει ότι η προσαρμογή είναι παράγων που χαρακτηρίζει ένα καλό ζευγάρι. Το ζευγάρι πρέπει να προσαρμόζεται πάντα. Η ζωή παρουσιάζει απρόοπτα, εμπόδια, ατυχήματα, στεναχώριες. Οι σύζυγοι πρέπει να είναι έτοιμοι, διατηρώντας μια ωριμότητα προσαρμογής για να επιβιώσουν. Ο Andre Berge, αναφέρει ότι οι συζυγικές σχέσεις πρέπει να προσαρμόζονται αδιάκοπα σε νέες καταστάσεις και η πλαστικότητα αυτής της προσαρμογής, αποτελεί το καλύτερο σημάδι της ζωντανίας του ζεύγους.

ε. Ο Γ. Πιντέρης (1992) αναφέρεται στην συντροφικότητα σαν παράγοντα καλής εξέλιξης του ζεύγους. Με την συντροφικότητα το άτομο μοιράζεται τα συναισθήματά του, τις σκέψεις του, τις επιτυχίες, και αποτυχίες του. Το μοίρασμα αυτό δίνει νόημα στην ύπαρξη του ατόμου. Με την συντροφικότητα το άτομο αισθάνεται συναισθηματική ασφάλεια, η οποία είναι μια προστασία από την μοναξιά.

στ. Η V. Satir (1989) αναφέρεται στην επικοινωνία, σαν σημαντικό παράγοντα που καθορίζει τις ανθρώπινες σχέσεις και βοηθά στην ευμενή εξέλιξη του ζευγαριού.

Δ' ΜΕΡΟΣ

Η ΚΡΙΣΗ ΤΟΥ ΓΑΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ

1. Ο γάμος είναι αυτό που οι ανθρωπολόγοι αποκαλούν τελετουργική κρίση και σημαδεύει το πέρασμα του ζευγαριού από ένα είδος κοινωνικής κατάστασης, σε ένα άλλο. Όπως το πέρασμα από την παιδική ηλικία στην ενηλικίωση, έτσι και η τελετή του γάμου δείχνει ότι το ζευγάρι αποδέχεται νέους ρόλους. Δεν υπάρχει μόνο ο ρόλος του άντρα και της γυναίκας, σ' αυτούς προστίθεται ο ρόλος του συζύγου και της συζύγου. Μερικά ζευγάρια αποδέχονται εύκολα τον καινούργιο ρόλο τους. Αλλα ζευγάρια έχουν προβλήματα από το ξεκίνημα του γάμου τους. Για ορισμένους ο γάμος είναι μια κρίση τέτοιων διαστάσεων που καταστρέφει την ίδια τη σχέση ανάμεσα στον άντρα και τη γυναίκα. (Νένα και Τζώρτζ Ο' Νείλ, 1988, σελ.134).

Σύμφωνα με τον Γ. Γεωργόπουλο 1993, η μεγάλη κρίση σήμερα, δεν εμφωλεύει στην οικογένεια, αλλά στο γάμο· στην πραγματικότητα ο γάμος πάσχει, ενώ η οικογένεια δέχεται τις παρενέργειές του.

Ο Ν. Δρακουλίδης 1983, αναφέρει πως ο σύγχρονος γάμος δεν αντιμετωπίζει μόνο εσωτερικές δυσκολίες, αλλά και πολλές εξωτερικές δυσκολίες. Η αύξηση των εξόδων από τις τεχνοκρατικές προόδους αναγκάζει σ' επιπλέον εργασία τον άντρα και σε παράλληλη εργασία τη γυναίκα, με ωράρια διαφορετικά που καταργούν το οικογενειακό τραπέζι. Αλλού ο πατέρας, αλλού η μητέρα, αλλού τα παιδιά. Συντελεστής μεγάλος για τη συναισθηματική διάσπαση της οικογενειακής επικοινωνίας.

"Αντί να εδραιωθούν περισσότερο τα θεμέλια για ν' αντιμετωπίσουν τις δυσκολίες, έγινε το αντίθετο, από πλήρη επιπολαιότητα και ανευθυνότητα, ώστε ο γάμος να χάσει το περιεχόμενό του, εις βάρος κυρίως των παιδιών, δηλαδή της αυριανής κοινωνίας". (σελ. 658)

Αναμφισβήτητα, η υπογραφή ενός χαρτιού θεμελιώνει από μόνη της μια κρίση. Από τη στιγμή που ένα ζευγάρι νομιμοποιεί τη σχέση του με το γάμο, οι περιοριστικοί όροι του παλιού συμβολαίου, συμπεριλαμβανομένων και των άγραφων όρων που καθορίζουν την επιλογή των ρόλων, μπαίνουν ανοιχτά στο παιχνίδι. Δεν υπάρχει πια η μη δεσμευτική υποχρέωση να μένει κανείς με το σύντροφό του επειδή το θέλει καθώς και οι ελαστικοί, αμοιβαίοι συμβιβάσιμοι διακανονισμοί που αντανακλούσαν τη θεληματική δέσμευση. Στη θέση τους υπάρχει ένα συμβόλαιο, μια συγκεκριμένη δεσμευτική συμφωνία που σέρνει μαζί της μια ολόκληρη παράδοση από προσδιορισμένα δικαιώματα, υποχρεώσεις και προσδοκίες.

Από τη στιγμή που οι άνθρωποι αρχίζουν να παίζουν τους ρόλους του συζύγου και της συζύγου, από τη στιγμή που αποδέχονται αυτούς τους ρόλους καταστρέφουν την ελαστικότητα και επιβάλλουν στον εαυτό τους μια δύσκαμπτη αλληλουχία από κανόνες που θα μπορούσαν να αποφύγουν όσο ακόμη ήταν ανύπαντροι. (Νένα και Τζώρτζ Ο' Νείλ, 1988, σελ. 135).

Σύμφωνα με τον Γ. Γεωργόπουλο 1993, η κρίση του γάμου είναι αποτέλεσμα της γενικής δοκιμασίας που διέρχονται όλοι οι θεσμοί.

Όπως αναφέρει η Χ. Κατάκη στην συνέντευξη της με θέμα Γάμος - Διαζύγιο και επιπτώσεις στο ζευγάρι 1994, η σύγχρονη κοινωνία περνά μια βαθιά κρίση. Η συγκεκριμένη κρίση είναι η αναπόφευκτη φάση στις ανακατατάξεις που οδηγούν σε μια νέα κοσμοθεωρία με επίκεντρο τον

ίδιο μας τον εαυτό και τη διαπροσωπική επικοινωνία. Ο σύγχρονος άνθρωπος προσπαθεί να γκρεμίσει τα εσωτερικά του τείχη, γκρεμίζοντας έτσι και τα τείχη που τον χωρίζουν από τους άλλους ανθρώπους.

Η Ν. Τάκαρη 1987, αναφέρει πως ο γάμος φέρνει τόσο στον άντρα, όσο και στη γυναίκα μια θεμελιακή αλλαγή στην πορεία της ζωής. Αλλάζει ανάλογα με τις περιπτώσεις, τη ζωή της γυναίκας περισσότερο απ αυτή του άντρα. Ιδιαίτερα, εάν εργαζόταν, έπαιρνε ένα μισθό, είχε ένα κανονικό ωράριο εργασίας, αναγνωρίζονταν οι επιδόσεις της στο επάγγελμα και με το γάμο σταμάτησαν όλα αυτά, τότε μόνο ένας πολύ καλός γάμος με την απλήρωτη εργασία του μπορεί να τα ισοζυγίσει. Τις περισσότερες φορές, η γυναίκα δεν είναι ευχαριστημένη από τη ζωή της και την εργασία της στο σπίτι και δεν βρίσκει σ' αυτό καμία ικανοποίηση. Γι' αυτό, πολλές γυναίκες μεγαλώνουν τα παιδιά ώσπου να φτάσουν σε ηλικία για να πάνε σχολείο κι ύστερα ψάχνουν να βρουν δουλειά για ν' αλλάζουν ενδιαφέρονται και περιβάλλον.

Παλιότερα, η γυναίκα ήταν κλεισμένη στο σπίτι και από τη διοίκησή του αντλούσε την κοινωνική της δικαίωση, με τη διατήρηση της οικογένειας, σαν κύτταρο της κοινωνίας. Η σύζυγος ήταν δεμένη με το σπίτι, τα παιδιά με τους γονείς και τις παραδόσεις. Σήμερα η γυναίκα βλέπει ότι η εργασία που προσφέρει στο σπίτι δεν της δίνει καμία αυτονομία. Δεν μπορεί ν' αναλάβει καμία πρωτοβουλία σαν ολοκληρωμένη προσωπικότητα. Στα πρώτα χρόνια, πιστεύει ότι αυτή είναι το παν για τον άντρα και τα παιδιά. Όταν ανακαλύψει το αντίθετο νιώθει μοναξιά και εγκατάλειψη.

Η σημερινή γυναίκα αξιώνει να μην την αγνοούν σαν νοικοκυρά, σαν σύζυγο, σαν μάνα, σαν γυναίκα. Την ικανοποίηση αυτή θα την εξασφαλίσει μονάχα στην ενεργό κοινωνική ζωή.

Σύμφωνα με τον Ν. Δρακουλίδη 1983, ο σκοπός του γάμου είναι, η αρμονική και ισόβια συσμβίωση ενός άντρα με γυναίκα και η σωστή φροντίδα για τα παιδιά τους μέχρι την ενηλικίωσή τους. Επάνω σ' αυτά ο ενδιαφερόμενος, άντρας ή γυναίκα, θα βάλει ένα ερώτημα στον εαυτό του και θ' απαντήσει μ' εντιμότητα και υπευθυνότητα αν η απόφασή του για γάμο στηρίζεται σ' αυτόν τον σκοπό κι αν η πραγματικότητα βεβαιώνεται κι εξασφαλίζεται απ' αυτά τα στοιχεία. Ομως κάτι τέτοιο σπάνια γίνεται. Σαν πρώτο κίνητρο χρησιμοποιείται ο έρωτας ή η συμφεροντολογία. Ο έρωτας είναι θετικό στοιχείο για το γάμο, αλλά μόνο όταν συνυπάρχουν τ' άλλα (αμοιβαιότητα, εκτίμηση, συμφωνία χαρακτήρων, οικονομική ασφάλεια, κ.λ.π.). Μοναχός του ο έρωτας όχι μόνο δεν θεμελιώνεται το γάμο, αλλά συχνά τον ξεθεμελιώνει ή ξεθεμελιώνεται από το γάμο. Το ίδιο κι όταν ο στόχος του γάμου είναι αποκλειστικά συμφεροντολογικός, χωρίς να υπάρχουν τα στοιχεία που εξασφαλίζουν την αρμονική συσμβίωση, ή όταν μια κοπέλα γυρεύει όπως - όπως να παντρευτεί για να ξεφύγει από την καταπίεση των γονιών της και χωρίς να εξετάσει προσεκτικά αν ταιριάζει με τον υποψήφιο.

Η Χ. Κατάκη στην συνέντευξη που έδωσε με θέμα "Γάμος - Διαζύγιο και επιπτώσεις στο ζευγάρι", 1994, αναφέρει πως σήμερα ο άνθρωπος αντιμετωπίζει μια φοβερή πολυπλοκότητα που δημιουργήθηκε από ραγδαίες, σαρωτικές και συνεχείς αλλαγές σ' όλα τα επίπεδα. Η πολυπλοκότητα κάνει πιο δύσκολο στον άνθρωπο να διεργαστεί τις πάρα πολλές πληροφορίες που του έρχονται απ' έξω και κάνει πιο πιθανό να γίνει κανείς αντιφατικός. Στο ζευγάρι ο καθένας βλέπει τις αντιφάσεις του άλλου ή τουλάχιστον βλέπει μια συμπεριφορά που δεν του αρέσει. Βλέπει μια συμπεριφορά από τον άλλο που δεν του πάει και θυμώνει και προσπαθεί

ν' αλλάζει τον άλλο. Εκείνο που δεν βλέπει είναι ότι και ο ίδιος αντιμετωπίζει τα πράγματα πολλές φορές με αντιφατικό τρόπο.

Το πρόβλημα είναι και στους δύο. Είναι δύσκολο να επικοινωνήσει κανείς με τον άλλο όταν δεν επικοινωνεί με τον εαυτό του. Η έμφαση δίνεται στο να αλλάζει η σχέση, ενώ αυτό που χρειάζεται και όπως το έχουμε δει από τις έρευνες ότι είναι απαραίτητο, είναι ν' αλλάζουν οι άνθρωποι. Σήμερα οι ανθρώπινες σχέσεις περνούν κρίση. Δημιουργούνται μέσα στον άνθρωπο αντιφάσεις γιατί συνυπάρχουν μέσα του πολλές φορές οι παλαιότερες αξίες, που δεν έχουν σήμερα καμία λειτουργικότητα με τις καινούργιες αξίες. Αρα έχει πολλές φορές μέσα του αντιφατικές αξίες, αντιφατικά "πρέπει". Είναι αναπόφευκτο και ο τρόπος που βλέπει το ρόλο του μέσα σε μια σχέση να είναι κι αυτός αντιφατικός, αφού πηγάζει από αντιφατικές αξίες.

Οι άνθρωποι δεν ξέρουν τον τρόπο να πετύχουν επικοινωνία. Δεν θα ήταν ουτοπία να ισχυριστεί κανείς, ότι δεν υπάρχει "υγιής" σχέση. Βέβαια το τι θεωρεί κανείς "πετυχημένη" σχέση είναι τελείως υποκειμενικό.

Όπως αναφέρει ο Γ. Πιντέρης στο βιβλίο "Αντιμετωπίζοντας τον χωρισμό", 1993, μια σχέση είναι "υγιής" όταν είναι ξεκάθαρο ανάμεσα στους δύο ανθρώπους που την απαρτίζουν, τι είδος σχέση έχουν. Το πιο είδος θα διαλέξουν δεν είναι τόσο σημαντικό, όσο το να είναι ξεκαθαρισμένο ανάμεσα στα δύο άτομα τι είδος σχέσης είναι αυτή που έχουν. Αυτό είναι δύσκολο να γίνει από την πρώτη στιγμή. Κάθε άνθρωπος χρειάζεται ένα διάστημα να ξεκαθαρίσει τις ανάγκες του και τα συναισθήματά του μέσα στη σχέση που ξεκινά. Υγιής είναι η σχέση που ο καθένας γνωρίζει τις προσωπικές του ανάγκες που τον οδηγούν σ' αυτήν, γνωρίζει όμως και τις ανάγκες του άλλου. Δεν υπάρχουν ψευδαισθήσεις.

Σύμφωνα με τον ψυχίατρο Glifford Sager, όπως αναφέρει ο Γ. Πιντέρης (1992), η σχέση ενός ζευγαριού βασίζεται πάνω σ' ένα άγραφο συμβόλαιο που έχει διαμορφωθεί στα δύο άτομα στα πρώτα στάδια της σχέσης τους. Ένα συμβόλαιο ανάμεσα σε δύο ανθρώπους, είτε γραφτό, είτε άγραφο, καλύπτει σε γενικές γραμμές τις ανάγκες των δύο ατόμων που το δημιούργησαν σε μια δεδομένη χρονική στιγμή. Όπως περνάμε όμως τα χρόνια αλλάζουν και οι συνθήκες ζωής, αλλά και τα ίδια τα άτομα. Μερικοί κανόνες μπορεί να είναι αποτελεσματικοί και να βοηθήνε τη σχέση, μερικοί άλλοι όμως μπορεί να μην ανταποκρίνονται στην τωρινή πραγματικότητά πια. Γίνεται λοιπόν αναγκαίο τα δύο άτομα να ανανεώνουν το μεταξύ τους συμβόλαιο.

2. Η ΚΡΙΣΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ

Σύμφωνα με τον Ι. Τσιάντη, 1990, "η οικογένεια είναι ο θεσμός με τη δική του κουλτούρα και τους ειδικούς τρόπους για την αντιμετώπιση της ζωής. Η οικογένεια αποτελείται από άτομα των οποίων γνωρίζουμε ότι η συμπεριφορά και η εμπειρία επηρεάζεται από ένα σύστημα από αλληλοδιαπλεκόμενες σχέσεις, στις οποίες συμμετέχουν και αποτελούν ένα μέρος. Παράλληλα τα άτομα-μέλη της οικογένειας έχουν συγκεκριμένα και βαθειά ριζωμένα χαρακτηριστικά ή εσωτερικές σχέσεις". σελ. 59

Οι εσωτερικές αυτές σχέσεις που στην ουσία επηρεάζουν τη δυναμική της οικογένειας μπορεί να επηρεασθούν από εξωτερικά γεγονότα, τα οποία μπορεί να προκαλέσουν μια κρίση με αποτέλεσμα τη διαταραχή της όποιας ισορροπίας έχει η οικογένεια στη δεδομένη χρονική περίοδο.

Η διαταραχή της ισορροπίας της οικογένειας δεν προκαλείται απλά και μόνο από την αλλαγή της δομής της οικογένειας ή από τις επισυμβαίνουσες κρίσεις. Τα διάφορα γεγονότα που συμβαίνουν στη ζωή της οικογένειας επηρεάζουν τελικά τις εσωτερικές σχέσεις των ατόμων με αποτέλεσμα να επηρεάζεται όλο το σύστημα της οικογένειας.

Ο Carlan υποστηρίζει, όπως αναφέρει ο Χ. Μουζακίτης, 1989, ότι σε μια κρίση το άτομο αντιμετωπίζει ένα εμπόδιο σε σπουδαίους στόχους, για ένα διάστημα το συγκεκριμένο εμπόδιο είναι ανυπέρβλητο μέσω της χρήσης συνηθισμένων μεθόδων για λύση προβλημάτων. Με αποτέλεσμα να αρχίσει μία περίοδος αποδιοργάνωσης και διαταραχής κατά την οποία επιχειρούνται πολλές ανεπιτυχείς προσπάθειες για την επίλυση του προβλήματος.

Η κρίση λοιπόν όπως αναφέρει ο Ι. Τσιάντης, 1990, είναι μια κατάσταση που μπορεί να οδηγήσει το άτομο στην ωρίμανση και στην πιο πέρα ανάπτυξη. Από την άλλη μεριά μπορεί να οδηγήσει σε αποδιοργάνωση.

Η ελληνική κοινωνία και η ανθρωπότητα γενικά σύμφωνα με την Χ. Κατάκη, 1984, φαίνεται να βρίσκεται μπροστά σ' ένα σημαντικό σταυροδρόμι. Οι κοινωνιολόγοι αναφέρουν ότι παρά την κρίση που περνά η οικογένεια δεν υπάρχουν ενδείξεις αντικατάστασης της από κάποιο άλλο βασικό κοινωνικό θεσμό.

Η ανθεκτικότητα του γάμου και του οικογενειακού θεσμού βασίζεται στην ανάγκη του ανθρώπου να διατηρήσει την ανθρώπινη υπόσταση του και αυτό δεν μπορεί να το πετύχει χωρίς την συγκινησιακή φόρτιση που υπάρχει μέσα στις οικογένειες. Όμως για να διατηρηθεί αυτός ο οικογενειακός θεσμός απαιτείται η θεμελιακή αναμόρφωσή του. σελ. 79.

Όπως αναφέρει ο Ν. Δρακουλίδης, 1983, η οικογένεια περνά μία κρίση. Τα αίτια είναι ατομικά και γενικά. Τα πρώτα αφορούν τα κριτήρια που οδηγούν στο γάμο που είναι το θεμέλιο της οικογένειας. Η άγνοια των κριτηρίων αυτών, η άγνοια του τι επιδιώκει κανείς με το γάμο και πως εξασφαλίζει την ισόβια διατήρησή του, οδηγούν φυσικά σε μια επιπόλαιη απόφαση που με την πρώτη αντιξοότητα θα κλονίσει την οικογένεια. Τα δεύτερα αίτια είναι τα περιβαντολλογικά που υπονομεύουν την οικογένεια μετά την οργάνωσή της και, ακόμα περισσότερο, όταν η οργάνωση αυτή δεν έγινε με περίσκεψη. Αν λοιπόν ο κλονισμός της οικογένειας παρουσιάζει αύξηση στην εποχή μας αυτό οφείλεται στο ότι και τα δύο αυτά αίτια έχουν επιδεινωθεί.

Έχει μεγάλη σημασία στην περίπτωση των κρίσεων για την οικογένεια όχι μόνο ο βαθμός συνοχής και η αλληλούποστήριξη των μελών της αλλά το κατά πόσο η οικογένεια έχει δεσμούς με την περιβάλλουσα κοινότητα ή υπάρχει ένα κοινωνικό δίκτυο υποστήριξης προς το οποίο μπορεί να στραφεί η οικογένεια σε κρίση για να βοηθηθεί. Όπως είναι γνωστό το κοινωνικό δίκτυο μπορεί να βοηθήσει στα εξής επίπεδα: Προσφορά συναισθηματικής υποστήριξης, υποστήριξη στο γνωστικό επίπεδο, συγκεκριμένη πρακτική βοήθεια. (Ι. Τσιάντης, 1990).

Σύμφωνα με εισήγηση της Χ. Κατάκη, η οποία παρουσιάστηκε σε Συνεδρίαση με θέμα "Πρωτοβουλία Γυναικών για τη Σύγχρονη Ελληνική Οικογένεια" 1989, δεν υπάρχει αμφιβολία - σ' αυτό εξάλλου συμφωνούν όλοι σχεδόν οι κοινωνικοί επιστήμονες - ότι η οικογένεια παραμένει το βασικό κύτταρο της κοινωνίας και ότι θα συνεχίσει να διαδραματίζει κεντρικό ρόλο όπως και στο παρελθόν.

Στην παραδοσιακή κοινωνία, όπου η οικογένεια αποτελούσε το βασικό οικονομικό της κύτταρο, ο σκοπός για την ύπαρξή της ήταν η

οικονομική και βιολογική επιβίωση της ευρείας οικογένειας. Στην επόμενη φάση την βιομηχανική εποχή, ο σκοπός της οικογένειας περιορίζεται στην βιολογική και οικονομική επιβίωση της πυρηνικής οικογένειας. Για τον άνθρωπο της βιομηχανικής εποχής η οικογένεια είναι οι γονείς και τα παιδιά τους. Η έννοια της οικογένειας ταυτίζεται με τον παιδοκεντρικό της ρόλο. Η οικογένεια θα μεγαλώσει τα παιδιά της και θα τα παραδώσει στην παραγωγή.

Στην μεταβιομηχανική φάση της ανθρωπότητας, ο σκοπός της οικογένειας αποσυνδέεται σταδιακά από την βιολογική και οικονομική επιβίωση των μελών της. Οι νέες οικονομικές δομές της κοινωνίας της αφθονίας επιτρέπουν στα άτομα να επιβιώνουν οικονομικά και κοινωνικά μόνα τους. Οι πολλές πλέον από τις κοινωνικές ομάδες, στις οποίες εντάσσεται το άτομο, εκτελούν πολλές από τις λειτουργίες που ως πρόσφατα ανήκαν στην οικογένεια.

Σήμερα αναθεωρούνται οι βασικές λειτουργίες της οικογένειας και όχι απλώς κάποια επιμέρους στοιχεία της δομής και της λειτουργίας της.

Ο σκοπός της μελλοντικής οικογένειας, αποσυνδεόμενος από την οικονομική και βιολογική επιβίωση των μελών της αρχίζει να συνδέεται όλο και περισσότερο με την ψυχοκοινωνική τους επιβίωση. Η επικοινωνία γίνεται πολύ σημαντική για τα μέλη της οικογένειας. Η ειλικρίνεια, η ισότητα, η εμπιστοσύνη και η κατανόηση, ανάγονται σε βασικές οικογενειακές αξίες, γιατί αποτελούν προϋποθέσεις για την λειτουργική επικοινωνία. Οι νέες αυτές αξίες που διαμορφώνονται, αναθεωρούν εν συνεχεία τους ρόλους του γονέα, του συντρόφου, του παιδιού.

Όπως αναφέρει ο Μ. Μουλντόρφ, 1977, οι εξωτερικές προς την οικογένεια συνθήκες, κοινωνικές και πολιτιστικές, την καθιστούν "νευροπαθητική" ή οξύνουν τις νευροπαθητικές επενέργειες που συνδέονται με

τα βαθιά προβλήματα ενός από τα μέλη της. Όσο πιο δύσκολη είναι η κοινωνική ζωή, τόσο περισσότερο η επαγγελματική γίνεται πηγή στέρησης, τόσο πιο έντονες είναι οι ψυχοσυναισθηματικές αξιώσεις και τόσο δυσκολότερο είναι σε καθένα από τους δυο συντρόφους να τις ικανοποιήσουν.

Η οικογενειακή όπως και η συζυγική ζωή μπορεί να είναι ανάλαφρη και ευλύγιστη. Η κατάσταση αγωνίας, όμως που προέρχεται από τα προβλήματα της κοινωνικής ζωής, δημιουργεί στο οικογενειακό κύτταρο αυτή την αναδίπλωση στον εαυτό του και κάνει την ατμόσφαιρα αποπνιχτική και καταπιεστική.

Η Χ. Κατάκη σ' ένα άρθρο της, στο περιοδικό Ψυχολογικό Σχήμα, 1991, υποστηρίζει ότι έχει αρχίσει πια να γίνεται σαφές στους ανθρώπους ότι η λειτουργική σχέση του ζευγαριού που θα μπορέσει να στηρίξει την αυριανή οικογένεια περνάει μέσα από το τούνελ των προσωπικών αναζητήσεων.

Οι γυναίκες παλεύουν να βρουν ποια είναι τα στοιχεία που θα πρέπει να συνθέσουν μέσα τους για τη δημιουργία μιας νέας ταυτότητας, μιλούν για παραδοχή του εαυτού τους, για δημιουργική παρουσία μέσα και έξω από το σπίτι, απαλλαγή από υπερβολική προσήλωση στην προστασία των άλλων που οδηγεί σε στείρο έλεγχο, ενοχές, κ.λ.π.. Μιλούν για το δικαίωμα της προσωπικής ζωής, επιτυχίες, αυτονομία, κ.λ.π.. Ταυτόχρονα προσπαθούν να διατηρήσουν τη φροντίδα στον άλλο, τη συναισθηματική συμμετοχή και την τρυφερότητα.

Δεν ξέρουν όμως πως να τα συνδυάσουν με τα νέα στοιχεία που απαιτούνται για τη δημιουργική τους παρουσία, τόσο μέσα στην οικογένεια, όσο και στον κοινωνικό και επαγγελματικό χώρο. Χωρίς ακόμα την ε

εσωτερική πυξίδα μιας νέας συνθετικής ταυτότητας παραπαίουν ανάμεσα σε υπερβολική παθητικότητα και εξίσου υπερβολική προκλητικότητα.

Ο άντρας βρίσκεται κι αυτός στο ίδιο αδιέξοδο μπροστά στον ίδιο αγώνα για μια καινούργια ταυτότητα.

Στα πρόθυρα του 21ου αιώνα, οι άντρες αρχίζουν να αναγνωρίζουν το κόστος της ταυτότητάς τους που καθορίστηκε σε άλλες περιόδους. Ο ρόλος του άντρα σε μερικά βασικά στοιχεία του παραμένει ο ίδιος. Προβάλλεται, όπως πάντα, η κοινωνική του δραστηριότητα. Εκεί η παρουσία του κυριαρχεί ελάχιστα αμφισβητείται. Ο ρόλος του δεν έχει αλλάξει σημαντικά ούτε μέσα στην οικογένεια. Παρόλο που έχει αμφισβητηθεί σοβαρά η κυριαρχία του - δεν γίνεται πάντα δεκτός σαν αφέντης του σπιτιού - ο ίδιος δεν εναντιώνεται στην αμφισβήτηση και μένει στο περιθώριο, αφήνοντας τη γυναίκα του να δεσπόζει στις ενδοοικογενειακές σχέσεις. Η επιτυχία που δεν συνδέεται με την ικανοποίηση συναισθηματικών αναγκών μέσα από τη σχέση του με σημαντικά πρόσωπα της ζωής του, δεν δίνει εκείνη τη βαθύτερη αίσθηση της πληρότητας.

Οι άντρες έχουν αρχίσει να θέτουν ερωτήματα, τα οποία έχουν απασχολήσει τις γυναίκες χωρίς μεγάλη επιτυχία, όπως: τι αισθάνονται, τι θέλουν σαν άντρες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV

ΤΟ ΔΙΑΖΥΓΙΟ ΚΑΙ ΟΙ ΑΙΤΙΕΣ ΠΟΥ ΤΟ ΠΡΟΚΑΛΟΥΝ

Α' ΜΕΡΟΣ

ΤΟ ΔΙΑΖΥΓΙΟ

Κατά την Μ. Χουρδάκη 1982, το διαζύγιο είναι η πλευρά του γάμου που δεν παρουσιάζει επιτυχία. Δεν ξεκινά την ώρα που οι δικηγόροι αρχίζουν ν' αναλαμβάνουν την υπόθεση. Αρχίζει πολύ νωρίτερα δυστυχώς ή ευτυχώς. Δυστυχώς από την πλευρά πως τα προβλήματα που πρόκειται ν' αντιμετωπιστούν είναι πολλά και μαζεμένα και ευτυχώς από την άλλη γιατί υπάρχει χρόνος για να βοηθηθούν οι άνθρωποι που ταλαντεύονται. Συμβαίνει πολλές φορές τα αποτελέσματα αυτής της βοήθειας να είναι θετικά.

Το νομικό διαζύγιο λοιπόν είναι διαφορετικό από το ψυχολογικό. Το ψυχολογικό οργανώνεται από την στιγμή που δύο άτομα αρχίζουν να αισθάνονται πως ο ένας βρίσκεται μακριά από τον άλλο και διαμορφώνουν ο καθένας δρόμο χωριστό από εκείνο τον κοινό δρόμο, που είχαν ξεκινήσει μαζί πριν από λίγα ή πολλά χρόνια. (σελ. 322)

Ο Ρ. Ντράικωρς 1974, αναφέρει πως υπάρχουν αναπόφευκτα γάμοι που απειλούν όχι μόνο την αρμονία αλλά και την πνευματική καμιά φορά και την σωματική κατάσταση των ενηλίκων και των παιδιών. Ο χωρισμός

στην συγκεκριμένη περίπτωση φαίνεται να είναι η μόνη λύση για την επιβίωση. Από την άλλη πλευρά δεν υπάρχει αμφιβολία ότι συχνά οι άνθρωποι αποφασίζουν να χωρίσουν, ενώ θα μπορούσε να γίνει μια προσαρμογή είτε με ειλικρινή πρόθεση είτε ζητώντας κατάλληλη βοήθεια. Δεν υπάρχει κανόνας για το πότε και κάτω υπό ποιες συνθήκες δικαιολογείται το διαζύγιο. Φαίνεται εν τούτοις, ότι συνήθως η πιο θαραλέα λύση είναι η καλύτερη. Μερικοί αντιμετωπίζουν το διαζύγιο, γιατί είναι δειλοί και επιθυμούν ν' αποφύγουν το καθήκον της υποταγής, της συμμετοχής και της παραδοχής. Άλλοι αποφεύγουν το διαζύγιο κι εξακολουθούν ένα δυστυχημένο και καταστρεπτικό γάμο γιατί φοβούνται ν' αντιμετωπίσουν την ζωή μόνοι και ν' αναλάβουν την ευθύνη να φροντίσουν τον εαυτό τους και τα παιδιά τους. (σελ. 175)

Στην Ευρώπη η οικογένεια όπως αναφέρει ο Ι. Τσιάντης, 1990, είχε μια χαρακτηριστική πορεία μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Μεταξύ 1950 - 1970, οι γάμοι γίνονταν νωρίτερα, η μέση ηλικία γάμου μειώθηκε κατά 4 χρόνια σε μερικές χώρες, τα παιδιά γεννιόντουσαν γρηγορότερα, συνήθως τα πρώτα 3 χρόνια του γάμου και η μέση ηλικία της μητέρας στη γέννηση του πρώτου παιδιού είχε ελαττωθεί κατά 3 χρόνια. Τα τελευταία χρόνια επίσης αναπτύχθηκαν καινούργιες οικογένειες χωρίς επίσημο γάμο μόνο με συναινετική συμβίωση.

Η βιομηχανική επανάσταση, η μετανάστευση στις αστικές περιοχές, η εργασία της γυναίκας και οι νέες τεχνικές αντισύλληψης είχαν σαν αποτέλεσμα να τεθούν σε αμφισβήτηση οι παραδοσιακοί γυναικείοι και αντρικοί ρόλοι. Σαν επακόλουθο των δομικών αλλαγών στην οικογένεια η σημαντική μονάδα έγινε το άτομο. Η συναισθηματική σχέση είναι συχνά ο μόνος σημαντικός αλλά και τόσο εύθραστος δεσμός.

Σύμφωνα με τον Ρ. Ντράικωρς 1974, το διαζύγιο είναι ένα συζυγικό πρόβλημα και γι αυτό πρέπει να λυθεί μόνο με την συνεργασία των συζύγων. Αν το ζευγάρι δεν καταλάβει ότι το διαζύγιο είναι ένα κοινό

καθήκον που πρέπει να λυθεί με την συνεργασία του, τότε η διαδικασία του διαζυγίου μπορεί εύκολα να γίνει πηγή συνεχών προστριβών, σκληρότητας και δυστυχίας. Σ' αυτές τις περιπτώσεις η συζυγική σύγκρουση μπορεί να εξακολουθήσει αφού ο γάμος έχει πλέον διαλυθεί, ειδικά αν υπάρχουν παιδιά. Σε κάθε γάμο, το διαζύγιο είναι η τελευταία προσπάθεια συνεργασίας, αλλά για πολλούς είναι και η πρώτη.

Στην Ελλάδα τα ποσοστά του διαζυγίου, όπως αναφέρει η Χ. Κατάκη στην συνέντευξη με θέμα Γάμος - Διαζύγιο και επιπτώσεις στο ζευγάρι 1994, θ' αυξηθούν τόσο πολύ σε σημείο να φτάσουν τα ποσοστά της Ευρώπης λόγω αδιέξοδου της εποχής και της ασυμνεοσίας.

A. ΣΤΑΔΙΟ ΔΙΑΖΥΓΙΟΥ

α1. ΤΟ ΣΤΑΔΙΟ ΤΩΝ ΠΡΩΤΩΝ ΑΠΟΓΟΗΤΕΥΣΕΩΝ

Σύμφωνα με την Μ. Χουρδάκη 1982, το πρώτο στάδιο του διαζυγίου λέγεται στάδιο των πρώτων απογοητεύσεων. Είναι η εποχή που το ζευγάρι, αρχίζει να αισθάνεται πως κάτι δεν πάει καλά, μα απωθεί οποιαδήποτε σκέψη σχετική με το διαζύγιο. Αρχίζουν να δημιουργούνται οι πρώτες υπόνοιες, οι πρώτες σκέψεις στο μυαλό του καθενός, αυτό όμως είναι κάτι που θέλουν ν' αποδιώξουν, αποφεύγουν να το συζητούν μεταξύ τους.

α2. ΤΟ ΣΤΑΔΙΟ ΤΟΥ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΟΥ ΔΙΑΖΥΓΙΟΥ

Το δεύτερο στάδιο είναι το στάδιο του συναισθηματικού διαζυγίου. Στο συγκεκριμένο στάδιο αρχίζει ο ένας από τους συζύγους να κατηγορεί τον άλλο πως δεν είναι αντάξιος του ιδανικού που οραματίστηκε, πως τον απογοητεύει. Σ' αυτή την περίοδο του συναισθηματικού διαζυγίου

γίνονται οι διαξιφισμοί και είναι πιο ξεκάθαρη η θέση που παίρνει τόσο ο ένας σύζυγος όσο και ο άλλος. Κατηγορούνται αμοιβαία, προχωρούν στα συγκεκριμένα προβλήματα και φυσικά καθώς είναι ανώριμοι, πολλές φορές στέκονται ο καθένας στο δικό του πρίσμα, δεν προχωρούν προς την θέση του άλλου.

Το συναισθηματικό διαζύγιο είναι μια περίπτωση πολύ συχνή στην εποχή μας. Δεν καταλήγει πάντα στο νομικό διαζύγιο. Μπορεί να υπάρχουν άνθρωποι που θα ζήσουν σ' όλη τους την ζωή σ' αυτή την κατάσταση. Το παίρνουν απόφαση, σαν ένα δεδομένο της τύχης. Πολλές φορές δεν καταλήγουν στο νομικό διαζύγιο κάνοντας ορισμένες υποχωρήσεις μεταξύ τους. Αλλιώς υπάρχουν οικονομικοί λόγοι, που δεν επιτρέπουν στο ζευγάρι να ζήσει, όταν χωρίσει, ή υπάρχουν αμοιβαία συμφέροντα που επιβάλλουν να διατηρείται αυτή η ενότητα όσο κι αν δεν είναι ενότητα πια από άποψη ψυχολογική. Τέλος τα παιδιά μπορεί να γίνουν συχνά αφορμή να μην χωρίσει το ζευγάρι.

α3. ΤΟ ΣΤΑΔΙΟ ΤΟΥ ΝΟΜΙΚΟΥ ΔΙΑΖΥΓΙΟΥ

Το τρίτο στάδιο είναι το στάδιο του νομικού διαζυγίου. Το νομικό διαζύγιο είναι η απόφαση του ζευγαριού να διαχωρήσει το δρόμο του και η θέληση να εμφανίσει αυτή την απόφαση στην κοινωνία, να μάθει η κοινωνία, πως δεν θέλουν κοινή συμβίωση, δεν έχουν κοινό τρόπο ζωής, πως πρέπει να χωρίσουν. Σ' αυτό το στάδιο πρέπει ο καθένας να επωμίζεται τις ευθύνες του. Το ζευγάρι βρίσκεται σε δύσκολη θέση από ψυχολογική άποψη και γι αυτό ακριβώς τον λόγο καταφεύγει στον δικηγόρο.

B. ΣΤΑΔΙΑ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΔΙΑΣΠΑΣΗ

Όπως αναφέρει ο Ι. Τσιάντης 1990, η οικογενειακή διάσπαση και το διαζύγιο δεν είναι απλά ένα γεγονός, είναι μια μακριά διαδικασία που περνά ορισμένα στάδια. (Olson et Al 1979, 1980). Η διαδικασία αυτή προκαλεί αλλαγές στα χαρακτηριστικά του οικογενειακού συστήματος. Η συζυγική σχέση καταστρέφεται, αλλά δεν καταστρέφονται αυτόματα και οι υπόλοιπες σχέσεις. Το μέλλον των σχέσεων (γονιού-γονιού, γονιού-παιδιού, παιδιού-παιδιού) θα εξαρτηθεί, από το πως θα λυθούν τα προβλήματα που προκαλούνται στο κάθε στάδιο.

- α. Στάδιο αναγνώρισης του προβλήματος (Cognition): Αρχίζει από την στιγμή που ένας σύζυγος αναγνωρίζει ότι η προσωπική δυστυχία συνδέεται άμεσα με την συζυγική του σχέση.
- β. Στάδιο μετά την αναγνώριση του προβλήματος (metacognition): Εμφανίζεται, όταν η αποτυχία του γάμου συζητείται ανοιχτά στην οικογένεια. Οι παλιοί φίλοι εξαφανίζονται χωρίς να αντικαθίστανται από καινούργιους. Το μέλλον είναι αβέβαιο και η οικογένεια δοκιμάζει καινούργια μοντέλα ρόλων.
- γ. Στάδιο φυσικού αποχωρισμού (physical separation): Χαρακτηρίζεται από αποδιοργάνωση και απώλεια. Οι δυο γονείς και τα παιδιά δεν ξέρουν πως θα επιβιώσουν. Απρόσμενα οικονομικά και συναισθηματικά προβλήματα μπορεί ξαφνικά να εμφανιστούν και να προκαλέσουν μεγάλη δυσκολία σε όλους.

Τα τρία αυτά στάδια αποτελούν την οξεία φάση του αποχωρισμού, που κρατά από τότε που η οικογένεια αναγνωρίζει το πρόβλημα μέχρι και δύο χρόνια μετά το διαζύγιο. Στο 1/3 οι προβληματικές σχέσεις ανάμεσα στους γονείς συνεχίζονται για αόριστο χρόνο και εξακολουθούν τουλάχιστον πέντε χρόνια μετά το διαζύγιο. Οι μελέτες δείχνουν ότι σ' αυτή

την περίπτωση τα παιδιά έχουν την χειρότερη προσαρμογή (Luernitz 1979). Τα δύο σημαντικότερα στάδια για τα παιδιά σ' αυτά τα στάδια είναι η ανακοίνωση του διαζυγίου και η αποχώρηση του ενός γονιού. Το πόσο έντονα θα αντιδράσουν τα παιδιά σ' αυτή την φάση δεν είναι προγνωστικό για τη μακρόχρονη προσαρμογή τους. Παράγοντες που επιδρούν είναι η καλή ψυχολογική προσαρμογή του παιδιού, το υποστηρικτικό περιβάλλον και η διάρκεια του άγχους. (Stolberg 1985)

- δ. Στάδιο επαναδιοργάνωσης (reorganization) ή μεταβατικό: Από την πυρηνική οικογένεια κινείται προς την διπυρηνική, με την οργάνωση, δύο σπιτικών. Εξακολουθούν να συμβαίνουν αλλαγές στην ζωή των παιδιών αλλά μ' ένα περισσότερο ελεγχόμενο τρόπο. Τώρα μπορούν να μετέχουν και τα παιδιά σε μερικές αποφάσεις. Η κατάσταση είναι ακόμα ασταθής. Πρέπει να συνηθίσουν τις καινούργιες σχέσεις των γονιών τους και συχνά τους καινούργιους σεξουαλικούς συντρόφους τους. Σ' αυτό το στάδιο τα παιδιά συχνά ανησυχούν για την υγεία του γονιού έξω από το σπίτι τους, και για την σχέση του μαζί τους ειδικά, όταν έχει ξαναπαντρευτεί.
- ε. Στάδιο επαναπροσδιορισμού (redefinition): Είναι το τελευταίο στάδιο. Σ' αυτό τα μέλη της οικογένειας αρχίζουν να σκέπτονται διαφορετικά και επαναπροσδιορίζουν τους ρόλους τους. Το κρίσιμο σημείο, για να συνεχιστούν οι σχέσεις μέσα στην οικογένεια, είναι να πλατύνει η οικογενειακή θεώρηση, ώστε να περιλάβει και τους νέους συντρόφους των πρώην συζύγων και να συμβιβάσει τα δύο νοικοκυριά. Οπου υπάρχει κοινωνική άρνηση να γίνουν αποδεκτές αυτές οι νέες οικογενειακές δομές, είναι πολύ δύσκολο για τις οικογένειες να καταφέρουν μια αλλαγή που να περιλαμβάνει όλα τα οικογενειακά μέλη. (Ahrons 1979) Κάθε στάδιο σ' αυτήν την μετάβαση χρειάζεται χρόνο και μια σειρά από δύσκολες αποφάσεις,

όπου δοκιμάζεται η ικανότητα των μελών της οικογένειας να τα βγάλει πέρα με μεγάλο κίνδυνο έκρηξης ανεξέλεγκτων καταστάσεων.

Β1. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗΣ ΔΙΑΣΠΑΣΗΣ

Αν και το διαζύγιο έχει σχεδιαστεί σαν ένα κοινωνικό γιατρικό για ένα δυστυχισμένο γάμο, η έρευνά τα τελευταία 20 χρόνια αποκαλύπτει ότι οι γονείς και τα παιδιά το βιώνουν σαν μια εξαιρετικά επώδυνη εμπειρία. Το τελικό αποτέλεσμα ενός διαζυγίου μπορεί να ταξινομηθεί ως:

Τραυματικό, όταν παρουσιάζονται συμπτώματα που δεν προϋπήρχαν και όταν τα άτομα δεν καταφέρνουν να τα ξεπεράσουν μέσα σε κάποιο λογικό χρονικό διάστημα.

Θετικό, όταν υπάρχει πιο αρμονική και σταθερή ζωή μετά απ' αυτό. Π.χ. όταν υπάρχει απομάκρυνση από ένα νοητικά άρρωστο ή κακοποιό σύζυγο/γονιό.

Αδιάφορο, όταν η αρμονική ή όχι ζωή συνεχίζεται και μετά απ' αυτό.

Φυσικά μπορεί να υπάρχει συνδυασμός όλων των παραπάνω στο ίδιο διαζύγιο, π.χ. μπορεί να είναι τραυματικό για τον έναν από τους συντρόφους και θετικό για τον άλλο. Το αποτέλεσμα της οικογενειακής διάσπασης δεν είναι μια τυχαία διαδικασία, αλλά συνδέεται στενά με παράγοντες μέσα και έξω από την οικογένεια. Η ηλικία των παιδιών, το φύλο, το αναπτυξιακό στάδιο των παιδιών, ο αριθμός των αδελφών, η φύση και η διαδικασία της διάσπασης, η ωριμότητα των γονέων, η ικανότητα των γονέων να αντεπεξέρχονται σε δύσκολες καταστάσεις, η κοινωνικοοικονομική κατάσταση της οικογένειας, το κοινωνικό υποστηρικτικό δίκτυο και η επικοινωνία των γονέων μετά το διαζύγιο είναι όλοι οι παράγοντες που επηρεάζουν την υγεία και την καλή κατάσταση της οικογένειας όταν περνά την διαδικασία της διάσπασης. (Richards, 1989)

Β' ΜΕΡΟΣ

ΟΙ ΑΙΤΙΟΛΟΓΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΠΟΥ ΟΔΗΓΟΥΝ ΣΤΟ ΔΙΑΖΥΓΙΟ

A. ΔΙΑΠΡΟΣΩΠΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ

1. Η Μ. Χουρδάκη (1982) αναφέρει ότι η γέννηση παιδιών σε ακατάλληλη χρονική περίοδο, μπορεί να θεωρηθεί σαν παράγων διαζυγίου. Όταν τα παιδιά έρθουν νωρίς, το ζευγάρι δεν έχει καταφέρει ακόμα να ξεπεράσει τις προσωπικές του κρίσεις, μα έρχονται σε ώρα που ακόμη ταλαντεύονται. Ηδη ακόμα και σε ώριμα ζευγάρια, όταν έρθει το πρώτο παιδί, συμβαίνει να περάσουν μια δοκιμασία. Ο πατέρας κι η μητέρα δεν βλέπουν τον ερχομό του παιδιού, με τον ίδιο τρόπο/ Συχνά γεννώνται βιώματα της παιδικής ηλικίας, στους συζύγους και στα παιδιά μεταφέρονται τα βιώματα αυτά. Απαραίτητη προϋπόθεση για την λύση της κρίσης είναι η ύπαρξη ωριμότητας στους συζύγους.

Ο Γ. Πιντέρης στο βιβλίο "Έρωτας, Αγάπη και Εξάρτηση", 1993, αναφέρει ότι, η γέννηση παιδιών είναι γεγονός καταλυτικό για το ζευγάρι, και διερωτάται αν ισχύει η άποψη ότι τα "παιδιά κρατάνε τον γάμο". Διαπιστώνεται όμως, ότι εκείνοι που χώρισαν και είχαν παιδιά, αποτελούν το 66,7%.

2. Η Μ. Κανελοπούλου (1981) αναφέρει σαν αιτίες διαζυγίου, τις διαφωνίες και την ασυνενοησία, περί γεννητήσιου βίου, καθώς και την ανικανότητα προς τεκνοποίηση. Γράφει χαρακτηριστικά η ερευνήτρια "ουδεμία ίσως αιτία είναι τόσο γενικώς παραδεκτή, ως πηγή δυστυχίας,

όσον η γενετήσια δυσαρμονία των συζύγων. Οι ασχολούμενοι με το πρόβλημα τούτο, ομολογούν ότι η δυσαρμονία πηγάζει κατά κανόνα, εξ' άλλων λόγων κυρίως ψυχολογικών".

Βέβαια στις αποφάσεις των δικαστηρίων που ερευνήθηκαν στην χώρα μας, το αίτιο αυτό δεν εμφανίζεται φανερά, γι' αυτό και δεν μπορεί να μελετηθούν, οι επιπτώσεις της γενετήσιας διαταραχής στην προσωπική ζωή των συζύγων. Εν' τούτοις πολλές από τις αποφάσεις στηρίζονται στην διαφωνία ή ασυνεννοησία περί του γενετήσιου βίου, είτε σε ασυνεννοησία, σε σχέση με την άρνηση εκτέλεσως του συζυγικού καθήκοντος, ή με σεξουαλικές διαστροφές κ.λ.π.. Για την ατεκνεία η έρευνα δεν έδωσε πολλά στοιχεία πάντως στις μέρες μας ή μη απόκτηση παιδιών, τείνει να μην αποτελεί πλέον κατάρα.

Η Μ. Χουρδάκη (1982), αναφέρει ότι ένα βασικό ζήτημα για την πορεία του ζευγαριού, είναι η αποκατάσταση ικανοποιητικών σεξουαλικών σχέσεων μεταξύ τους. Ο γάμος θεμελιώνεται πάνω στις σχέσεις αυτές και φυσικά περιστρέφεται γύρω και από άλλα βασικά "θέματα", και προβλήματα που έχει να επιλύσει το ζευγάρι.

3. Η Μ. Κανελοπούλου (1981) αναφέρει ότι η επίδραση των συγγενών επιβαρύνει την ομαλή εξέλιξη του ζευγαριού, και την ανθηπαρξία του. Ετσι στην χώρα μας ένας άλλος σημαντικός παράγοντας που οδηγεί τα ζευγάρια σε διάσταση, και το διαζύγιο, είναι οι ενέργειες τρίτων προσώπων.

Η συμπεριφορά τρίτων, και κυρίως στενών συγγενών, έχει επιπτώσεις και στην συμπεριφορά των συζύγων, ενώ η στάση τους, στην συνέχεια απέναντι σε αυτούς τους τρίτους, θεωρείται σαν ένδειξη κακής συμπεριφοράς προς το πρόσωπο του ίδιου του συζύγου.

Τα μέλη των οικογενειών στην Ελλάδα είναι περισσότερο δεμένα μεταξύ τους, από ότι τα μέλη των οικογενειών άλλων χωρών. Αυτή η

σύνδεση είναι μεγαλύτερη όταν οι συνθήκες επιβάλλουν την συγκατοίκηση των δύο γονέων, (γονέων με τα παιδιά), όπως είναι φυσικό μια τέτοια συμβίωση φέρνει αναπόφευκτα την σύγκρουση με τους εξ' αγχιστείας συγγενείς. Υβρεις προς τους πεθερούς, πεθερές, άρνηση φιλοξενίας, μη τήρηση οφειλόμενου σεβασμού συμπεριφορά κακή, διαβολή, παρεμβάσεις στα του οίκου του ζευγαριού, εξευτελισμοί κ.λ.π.. Όλα αυτά είναι απόδειξη ότι τα άτομα στην Ελλάδα, ακόμη και στην εποχή μας, δεν είναι χειραφετημένα, έναντι του οικογενειακού θεσμού, πράγμα που οδηγεί πολλές φορές σε ακραίες καταστάσεις.

Ετσι παραπαίουν μεταξύ της παθολογικής αδυναμίας προς τους συζύγους, και στο τυφλό μίσος προς τους γονείς του συζύγου. Το καθεστώς αυτό αποτελεί μια κοινωνιολογική εξήγηση της διαλύσεως των γάμων όταν οι σύζυγοι δεν κατορθώνουν οι ίδιοι, να βρουν μια μέση οδό, και να καταλάβουν ποια είναι η αληθινή ευθύνη των τρίτων στο πρόβλημα του γάμου τους.

Σύμφωνα με τον Ι. Κούρο (1993) σε μια έρευνα για τα αίτια των διαζυγίων στις Η.Π.Α. (Missouri) σε 7.000, σε μια 5ετία παρατηρήθηκε, ότι η βασικότερη αιτία ήταν η παρουσία των πεθερικών, και μάλιστα τα διαζύγια συνέβαιναν μέσα στον πρώτο χρόνο της συζυγικής ζωής, και συνήθως η μητέρα του συζύγου ήταν που προκαλούσε το διαζύγιο. Οι σχέσεις μεταξύ νύφης και πεθεράς είναι εντελώς διαφορετικές με βάση του προβλήματος, μοίρασμα της αγάπης του ίδιου άντρα. Η μητέρα που προϋπήρχε νιώθει ότι της τον κλέβουν, ενώ η νύφη απογοητεύεται, γιατί δεν είναι το μοναδικό αντικείμενο αγάπης του συζύγου.

Αναμφίβολα η σχέση νύφης και πεθεράς είναι πιο ασταθής και δύσκολη, και η ισορροπία δεν είναι ποτέ μόνιμη, αλλά οι εκρήξεις συνήθως δεν ξεπερνούν ορισμένα όρια, και πρόκειται συχνά για μια βουβή μάχη αμείλικτη μεν, αλλά επιφανειακή στα πλαίσια της κοινωνικής συμπεριφοράς.

Η Μ. Χουρδάκη (1982) αναφέρεται στο θέμα της συγκατοίκησης μεταξύ του νέου ζευγαριού και των γονέων, σαν ένα πρόβλημα ιδιαίτερα σοβαρό, που εμποδίζει την αρμονία του ζευγαριού, γιατί το μοίρασμα της στέγης είναι μια λύση που συμφέρει οικονομικά, αλλά δημιουργεί εμπόδιο στην αυτονομία του, που είναι βασική προϋπόθεση της επιτυχίας του γάμου.

4. Ο Γ. Πιντέρης στο βιβλίο "Εσύ τα δικαιώματά σου και οι Άλλοι", 1993, αναφέρει πως, ίσως από τους βασικότερους λόγους, που το ζευγάρι χωρίζει, είναι το γεγονός ότι βαριούνται ο ένας τον άλλο, και όχι επειδή έχουν αξεπέραστα ελαττώματα. Αυτά τα επικαλώνται απλά για να δώσουν κάποια σοβαρότητα στην απόφασή τους, και να προστατευθούν από τις ενοχές και την κοινωνική αποδοκιμασία.

Η βαρεμάρα εμφανίζεται όταν ο ένας σύντροφος περιμένει από τον άλλο, να γεμίσει το κενό της ζωής του. Εμφανίζεται επίσης όταν στη σχέση υπάρχει το "εμείς" χωρίς να υπάρχει το "εγώ" και το "εσύ".

Εμφανίζεται επίσης όταν το ζευγάρι φτάνει σε ακραίο σημείο ταύτισης, έτσι ώστε δεν δίνεται η ευκαιρία σε κανέναν να ανανεώνεται. Τέλος η βαρεμάρα προέρχεται από μια σειρά δυσαρρεσκειών, οι οποίες δεν εκφράζονται αλλά συσσωρεύονται.

5. Ο Γ. Γεωργόπουλος (1993) αναφέρει ότι συχνά, ο φόρτος εργασίας, η κλειστή πόρτα στο σπίτι, οι συνθήκες, οδηγούν τους άντρες σε εξωγαμιαίες σχέσεις. Το ίδιο ισχύει και για τις γυναίκες. Η εξωγαμιαία σχέση κατά κανόνα οδηγεί σε συγκρούσεις, πιέσεις, με αποτέλεσμα πολλές φορές το διαζύγιο. Επίσης ο συγγραφέας αναφέρει πως παράγοντες που σχετίζονται με την επιτυχία του γάμου, είναι ο ευτυχημένος γάμος των γονέων, μια ικανοποιητική σεξουαλική ενημέρωση, η καλή παιδική ηλικία, τα κίνητρα για τον γάμο, και φυσικά η ωριμότητα.

B. ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ

1. Η Μ. Χουρδάκη (1982) αναφέρει ότι ένας από τους παράγοντες που οδηγούν σε διαζύγιο, είναι οι οικονομικές δυσκολίες, η ανεργία, η ανέχεια. Όταν υπάρχουν αυτά τα προβλήματα, τότε υπάρχει και ο εκνευρισμός, και η δυσκολία συνενόησης. Π.χ. επειδή ο σύζυγος συνέβει να χάσει την δουλειά του ή να μην κερδίζει αρκετά, το ζευγάρι υποφέρει, με αποτέλεσμα να τους φταίνε όλα, και έτσι το οικοδόμημα που "έχτιζαν" ανατρέπεται. Έτσι το οικονομικό, είναι κάτι που πρέπει να απασχολήσει από την αρχή το ζευγάρι, δηλαδή πόσα διαθέτει ο καθένας, τι ποσό συμπληρώνεται από τον συγκερασμό των εσόδων. Πως θα αντιμετωπισθούν τα γενικά έξοδα του σπιτιού, τι ποσά χρειάζονται για τις κοινωνικές τους υποχρεώσεις, ποιός χειρίζεται τα οικονομικά, είναι θέματα που πρέπει να συζητηθούν. Όμως αν και τα οικονομικά τα συζητούν και οι δύο σήμερα, φαίνεται πως τα αναλαμβάνει η σύζυγος. Από έρευνες που έχουν γίνει φαίνεται, πως ο σύζυγος αποθέτει αυτό το φορτίο στους ώμους της συζύγου, η οποία όχι μόνο το δέχεται αλλά επάξια το αντιμετωπίζει. Αυτό το βλέπουμε συχνά σε γυναίκες με μικρό προϋπολογισμό, να τα καταφέρνουν θαυμάσια, γιατί έχουν έναν ορθολογισμό στην υπόθεση εσόδων - εξόδων.

Η Μ. Κανελοπούλου (1981) αναφέρει ότι οι οικονομικές δυσχέρειες που αντιμετωπίζουν τα ζευγάρια στην χώρα μας, είναι από τους κυριότερους λόγους διαζυγίου. Συγκεκριμένα λέει, πως ένας μεγάλος αριθμός διαζυγίων, που μελετήθηκαν, οφείλετο σε πταίσματα, που είχαν σχέση με τον οικονομικό παράγοντα, ο οποίος είχε δυσμενείς επιπτώσεις στις συζυγικές σχέσεις, είτε επρόκειτο για άτομα που άνηκαν στις κατώτερες τάξεις, είτε για συζύγους που άνηκαν στην μέση κοινωνική στάθμη. Οι

οικονομικές δυσχέρειες έπαιξαν σπουδαιότερο λόγο εκεί όπου οι γάμοι είχαν γίνει και με οικονομικό συμφέρον για την λύση τους.

Η Ρ. Κακλαμανάκη (1984) αναφέρει ότι το οικονομικό μπορεί να είναι ένας σημαντικός παράγοντας διαζυγίου, αλλά μπορεί να δημιουργηθεί και ένα φαύλος κύκλος δηλαδή να θέλει κάποιος από τους συζύγους, διαζύγιο, και να μην το κατορθώνει, γιατί δεν το αντέχει οικονομικά, και έτσι παραμένει στον γάμο.

Ο Γ. Πιντέρης στο βιβλίο του "Έρωτας, Αγάπη και Εξάρτηση", 1993, αναφέρει πως, τα οικονομικά προβλήματα που αντιμετωπίζει το ζευγάρι, είναι ένας από τους σοβαρότερους λόγους διαζυγίου, τρίτος κατά σειρά μετά την ψυχική σκληρότητα, και την αμέλεια των καθηκόντων.

2. Η Μ. Κανελοπούλου (1981) θεωρεί τις νέες συνθήκες ζωής, καθώς και την χειραφέτηση της γυναίκας μια από τις σημαντικότερες αιτίες διαζυγίου στη χώρα μας. Συγκεκριμένα αναφέρει ότι οι συνθήκες της σύγχρονης ζωής, που διαφέρουν αρκετά από τις παλιές, και απορρέουν από παράγοντες όπως η τεχνολογική πρόοδος, η ηθική χαλάρωση, η άμβλυνση του θρησκευτικού συναισθήματος, η χειραφέτηση της γυναίκας, επέδρασαν έντονα στις εσωτερικές σχέσεις των συζύγων, που είχαν σαν αποτέλεσμα την μεταβολή των ρόλων, που ο κάθε σύζυγος διαδραματίζει μέσα και έξω από την οικογένεια.

Η γυναίκα γίνεται και στην χώρα μας ένα όν ανεξάρτητο και είναι σε θέση να θρέψει τον εαυτό της, και σε ικανοποιητικότερο ποσοστό από παλιά, ασκεί επαγγέλματα που πριν δεκαετίες ήταν αδιανόητα γι' αυτήν.

Η Μ. Χουρδάκη (1982) αναφέρεται στην ανάγκη που νιώθει σήμερα η γυναίκα να διεκδικήσει το δικαίωμα στην εργασία και μετά τον γάμο, με την πρόφαση ίσως, της οικονομικής προσφοράς στο σπίτι της. Όμως στην περίπτωση αυτή η γυναίκα επωμίζεται και τα προβλήματα του σπιτιού, και πρέπει να αντιμετωπίσει και τα προβλήματα της εργασίας της.

Η Ρ. Κακλαμανάκη (1984) αναφέρεται επίσης στην ανάγκη της γυναίκας για ανεξαρτοποίηση μέσω της εργασίας με όλα τα θετικά και αρνητικά που μπορεί να έχει αυτό, γιατί στην αντίθετη περίπτωση, η νοικοκυρά, νιώθει ανασφαλής ζει με τον φόβο της μοναξιάς και της εγκατάλειψης, νιώθει την έλλειψη της ατομικής ολοκλήρωσης και εξουδετερώνεται.

Ο Γ. Πιντέρης στο βιβλίο "Έρωτας, Αγάπη και Εξάρτηση, 1993, αναφέρει επίσης, πως τα διαζύγια, μπορούν να αποδοθούν ακόμη, στην αύξηση της οικονομικής ανεξαρτοποίησης της γυναίκας, γιατί πλέον δεν είναι υποχρεωμένη να βασίζεται στον άντρα για την επιβίωσή της, και μπορεί πολύ εύκολα να αποφασίσει να τον εγκαταλείψει. Πριν ακόμα η αγορά εργασίας ανοίξει για την γυναίκα, τις περισσότερες αιτήσεις διαζυγίων τις έκαναν άντρες.

3. Η Μ. Χουρδάκη (1982) επισημαίνει σαν λόγους που συντελούν στην αύξηση του αριθμού των διαζυγίων, την διεθνή ανασφάλεια που υπάρχει και δημιουργεί σε όλες μας τις σχέσεις μια κατάσταση όχι σιγουριάς. Όταν άνθρωποι έχουν ζήσει πολέμους ανακατατάξεις αξιών ζωής, και έχουν μάθει πόσο λίγο σεβαστές είναι οι αξίες και η ανθρώπινη αξιοπρέπεια, τότε είναι κατανοητό το τι σημαίνει διεθνής ανασφάλεια. Η έλλειψη προοπτικής για τον άνθρωπο έχει επίδραση στον γάμο, ο οποίος είναι θέμα προοπτικής. Πρέπει να προστεθεί το γεγονός των υπερβολικών αξιώσεων από τον γάμο. Σήμερα οι άνθρωποι δεν δέχονται να ταυτίσουν την ζωή τους με έναν άνθρωπο που δεν πληρεί τις αξιώσεις τους. Επίσης ο άνθρωπος στην σημερινή εποχή είναι κοινωνικά ελεύθερος να αποφασίσει τι θα κάνει στην προσωπική του ζωή.

4. Ο Γ. Πιντέρης στο βιβλίο του "Έρωτα, Αγάπη και Εξάρτηση, 1993, αναφέρει την μείωση των ηθικών και θρησκευτικών αρχών, ως παράγοντες

της αύξησης των διαζυγίων. Όλες οι χριστιανικές εκκλησίες στο διάστημα 1940 - 1980, έχουν εκσυγχρονιστεί σημαντικά, και αντιμετωπίζουν ελαστικά τον χωρισμό, (με μόνη εξαίρεση την καθολική εκκλησία). Αυτό σημαίνει πως η εκκλησία υιοθετεί την γενικότερη αποδοχή του διαζυγίου εκ μέρους της κοινωνίας προς την οποία η εκκλησία υποχρεώθηκε να εναρμονιστεί.

Επίσης η επίδραση της τεχνολογικής εξέλιξης στην καθημερινή ζωή της οικογένειας, και αυτό που βαρύνει πολύ είναι η ενημέρωση, η πληροφόρηση. Όσο περισσότερο πληροφορημένος είναι κάποιος, τόσο είναι σε θέση να συγκρίνει και να συγκρίνεται. Ο σημερινός άνθρωπος έχει περισσότερα περιθώρια επιλογής από εκείνα των προγόνων του. Έτσι δεν συμβιβάζεται με μια κατάσταση που δεν τον εκφράζει όταν αντιλαμβάνεται ότι υπάρχουν καλύτερες.

5. Ο Γ. Γεωργόπουλος (1993) αναφέρει ότι η μεγάλη κρίση σήμερα δεν αφορά την οικογένεια αλλά τον γάμο. Ο γάμος πάσχει και η οικογένεια δέχεται τις παρενέργειες του. Οι πιο σοβαρές πληγές που κατατρώνουν τον γάμο είναι:

- Η καθημερινή ρουτίνα, η οποία είναι αναπόφευκτη για δύο άτομα που ζουν για πολλά χρόνια μαζί, και αν έχουν λύσει τα προβλήματα τους έχουν πολύ ελεύθερο χρόνο, χρόνος, που δρα κατά της σχέσης.
- Σήμερα ο άνθρωπος νιώθει ότι τίποτε δεν τον γεμίζει, οι προγαμιαίες σχέσεις συνδέονται με την κρίση που περνά ο γάμος.
- Η κρίση του γάμου είναι αποτέλεσμα της γενικής δοκιμασίας που διέρχονται οι θεσμοί.

Γ. ΟΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ

1. Η Χ. Κατάκη (1984) αναφέρει ότι η ψυχολογική ανωριμότητα είναι οι κυριότεροι παράγοντες που οδηγεί στο διαζύγιο. Και αυτό γιατί οι άνθρωποι δεν γνωρίζουν τον εαυτό τους, δεν μπορούν να καταλάβουν τον άλλον, και δεν ξέρουν γιατί παντρεύονται. Έτσι κατ' επέκτασιν στην ουσία, δεν ξέρουν και γιατί χωρίζουν.

Σύμφωνα με τον Ι. Παρασκευόπουλο (1988), ο Berne αναφέρεται στην μέθοδο της συνδιαλεκτικής ανάλυσης η οποία αφορά κυρίως παντρεμένα ζευγάρια, αναφέρει ότι η ανθρώπινη προσωπικότητα συντίθεται από τρεις καταστάσεις: α) Τον γονέα β) το παιδί γ) τον ενήλικα.

- Ο γονέας εκφράζεται σαν τις εμπειρίες που αποκομίσαμε από τους γονείς μας και από πρόσωπα που ασκούσαν πάνω μας εξουσία.
- Το παιδί εκφράζει τις πρώιμες εμπειρίες, δηλαδή το τι ένοιωσε το τι κατάλαβε ο καθένας μας, όταν ήταν εξαρτημένος. Εκεί η σκέψη είναι προλογική.
- Ο ενήλικας είναι διαφορετικός του γονέα και του παιδιού. Είναι το κομψιότερο της ψυχικής μας ζωής και βασίζεται στην ορθολογιστική αντίληψη της πραγματικότητας.

Ο καθένας στην συνδιαλλαγή του, ενεργεί με βάση μία από τις τρεις καταστάσεις: Ως γονέας, ως παιδί ή ως ενήλικας.

Ορισμένες μορφές συνδιαλέξεων δημιουργούν σύγχυση και δυσκολία στις σχέσεις του ζευγαριού. Για παράδειγμα όταν απευθύνεται ο ένας στον άλλο ως ενήλικας, και αντιδρά ο άλλος ως γονιός, θα δημιουργηθεί πρόβλημα, έτσι η επικοινωνία σταματά και δημιουργούνται συγκρούσεις.

Ο Γ. Γεωργόπουλος (1993) αναφέρεται στον Κ. Γιούνκ, και στους δύο βασικούς τύπους ανθρώπων τους οποίους, διακρίνει στον εσωστρεφή και στον εξωστρεφή. Ο εξωστρεφής στρέφει τον ψυχικό του κόσμο προς

τα έξω. Ο εσωστρεφής προς τα έσω. Είναι κλειστός τύπος. Έτσι μπορεί να ειπωθεί πως αν το τύπος προσωπικότητας των συζύγων διαφέρει, είναι εύκολο να αντιληφθεί κανείς την διαφορά νοοτροπίας που καταλήγει σε προστριβές, προβλήματα ή στο διαζύγιο.

Ο Γ. Πιντέρης στο βιβλίο του "Έρωτας, Αγάπη και Εξάρτηση", 1993, αναφέρει, ότι ένας από τους παράγοντες διαζυγίου είναι η ψυχική σκληρότητα των συζύγων, και έπειτα η αμέλεια καθηκόντων. Οι άντρες ανέφεραν επίσης, την ψυχική σκληρότητα και την αμέλεια καθηκόντων από μέρους της συζύγου, σαν λόγους που τους οδήγησαν στον χωρισμό.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VI

ΟΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΔΙΑΖΥΓΙΟΥ ΣΤΟ ΖΕΥΓΑΡΙ ΚΑΙ ΣΤΑ ΠΑΙΔΙΑ

Α' ΜΕΡΟΣ

Η ΕΞΕΛΙΚΤΙΚΗ ΠΟΡΕΙΑ ΤΩΝ ΦΑΣΕΩΝ ΑΠΟ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗΣ ΠΛΕΥΡΑΣ ΠΟΥ ΠΕΡΝΟΥΝ ΤΑ ΑΤΟΜΑ ΠΟΥ ΧΩΡΙΖΟΥΝ

A. ΦΑΣΕΙΣ ΜΟΝΑΔΙΚΕΣ ΓΙΑ ΚΕΙΝΟΝ ΠΟΥ ΦΕΥΓΕΙ

1. Απογοήτευση

Σύμφωνα με το βιβλίο του Γ. Πιντέρη, Αντιμετωπίζοντας το χωρισμό 1993, οι ψυχολόγοι Billie Ables και Jeffrey Brandsma στο βιβλίο τους με τίτλο "Θεραπεία για ζευγάρια" υποστηρίζουν ότι τα χαρακτηριστικά που αρχικά μας ελκύουν σ' έναν άνθρωπο, αργότερα γίνονται τα ίδια ακριβώς που μας απωθούν. Πολλές φορές ανάλογα με την διάθεση που έχει ο άνθρωπος χρησιμοποιεί διαφορετικές λέξεις για να περιγράψει το ίδιο ακριβώς χαρακτηριστικό. Κάποιος για παράδειγμα χαρακτηρίζει τον σύντροφό του "ήσυχο άνθρωπο" όταν νιώθει καλά μαζί του και "βαρετό" όταν νιώθει άσχημα μαζί του.

Συνβαίνει πολλές φορές, αυτό που βλέπει κάποιος σαν ελάττωμα να είναι ένα χαρακτηριστικό που, ενώ άλλες στιγμές το βλέπει σαν προτέρημα, κάποια στιγμή να γίνεται οδηγικό γι αυτόν. (σελ. 18 - 19)

Μερικές φορές όπως αναφέρει ο Γ. Πιντέρης, στο βιβλίο Αγάπη - Ερωτας - Εξάρτηση 1993, είναι δυνατόν να ερωτευτεί κάποιος έναν

άνθρωπο επειδή του θυμίζει κάποιον άλλο. Αυτό μπορεί να συμβεί, είτε εν γνώσει του, είτε εν άγνοιά του. Μάλιστα, τις περισσότερες φορές γίνεται χωρίς να το συνειδητοποιήσει. Ενοείται ότι ο άνθρωπος που του θυμίζει είναι κάποιος προς τον οποίο έχει θετικά συναισθήματα. Πρόκειται για το φαινόμενο της μεταβίβασης.

Ένα ακόμα φαινόμενο, αρκετά παρόμοιο με την μεταβίβαση, είναι και οι προβολές. Στην περίπτωση αυτή γνωρίζει κάποιος έναν άνθρωπο που έχει ένα στοιχείο, το οποίο του αρέσει και αμέσως φαντάζεται ότι το στοιχείο αυτό περιβάλλεται κι από κάποια άλλα χαρακτηριστικά τα οποία επίσης του αρέσουν. Δηλαδή προβάλλει πάνω του ιδιότητες που δεν είναι απαραίτητο να έχει. (σελ. 21)

Όπως αναφέρει η Χ. Κατάκη στην συνέντευξη με θέμα "Γάμος - Διαζύγιο και επιπτώσεις στο ζευγάρι", 1994, πολλές φορές οι άνθρωποι δεν ερωτεύονται το άτομο αλλά τις προσδοκίες τους. Εδώ πρέπει να ειπωθεί, πως οι προσδοκίες που έχουν, αφορούν όλα τα επίπεδα της ζωής τους, σε σημείο που γίνεται αδύνατο να εκπληρωθούν. Αυτό είναι κάτι που κατά βάθος το ξέρουν οι άνθρωποι αλλά δεν θέλουν εξ' αρχής να το παραδεχτούν.

Σύμφωνα με τον ψυχίατρο, Don D. Jackson, όπως αναφέρει ο Γ. Πιντέρης στο βιβλίο του "Αντιμετωπίζοντας τον χωρισμό", 1993, οι άνθρωποι συχνά παντρεύονται τις προσδοκίες που έχουν από κάποιον και όχι τον ίδιο τον άνθρωπο. Αργότερα νιώθουν εξαπατημένοι, επειδή ο άνθρωπος που παντρεύτηκαν δεν είναι εκείνος που περίμεναν και πιστεύουν πως έπεσαν θύματα κάποιας πλεκτάνης. (σελ. 20)

Πολλοί φτιάχνουν μέσα τους ένα ιδανικό άνθρωπο, τον οποίο περιμένουν να γνωρίσουν. Παρ' όλο που λίγοι θα τολμούσαν να πουν πως πιστεύουν ότι υπάρχει αυτός ο άνθρωπος, οι περισσότεροι όταν πρωτογνωρίσουν κάποιον που τους αρέσει, αρχίζουν να πιστεύουν ότι βρήκαν τον ιδανικό άνθρωπο.

Ο Γ. Πιντέρης στο βιβλίο του "Συντροφικότητα αλλά ελληνικά", 1993, αναφέρει, πως ο τρόπος που κρίνει κάποιος τον σύντροφό του στα αρχικά στάδια της σχέσης είναι κατά βάση συναισθηματικός. Δεν κρίνει τόσο με τη λογική όσο με το συναίσθημα. Καθώς όμως περνάνε τα χρόνια και εξοικιώνεται με τον άνθρωπό του, μπορεί να δημιουργούνται άλλα θετικά συναισθήματα, το πάθος όμως ελαττώνεται σημαντικά, πολλές φορές εξαφανίζεται. Τώρα η κριτική που κάνει κάποιος είναι πιο ψυχραιμη. Οι πιθανότητες να παραβλέπει μειώνονται κι αρχίζει να βλέπει ελαττώματα τα οποία δεν έβλεπε μέχρι τώρα.

Ο άνθρωπος συνέχεια εξελίσσεται, αλλάζει, ανακαλύπτει καινούργια κομμάτια του εαυτού του. Με την πάροδο των χρόνων, οι ανάγκες και τα κριτήρια του αλλάζουν σημαντικά. Το ίδιο συμβαίνει και για το σύντροφό του. Το γεγονός ότι ο σύντροφός του τον καλύπτει σήμερα, δεν σημαίνει απαραίτητα ότι θα τον καλύπτει μετά από κάποια χρόνια.

Επιπρόσθετα, οι άνθρωποι είναι φτιαγμένοι έτσι, που μόλις ικανοποιήσουν μία ανάγκη αμέσως παρουσιάζεται στο προσκήνιο κάποια άλλη.

Η συντροφικότητα δημιουργεί νέες ανάγκες στον άνθρωπο τις οποίες ο σύντροφός του, είναι πολύ πιθανόν όχι μόνο να μην μπορεί να καλύψει, αλλά και να εμποδίζει την ικανοποίησή τους.

Τέλος είναι αφέλεια να χωρίζει κάποιος επειδή έχει απογοητευθεί από τον σύντροφό του. Αν η απογοήτευση είναι λογος χωρισμού, αυτό θα πει πως πιστεύει ότι είναι δυνατόν να βρει έναν άνθρωπο που δεν θα τον απογοητεύσει. Δεν υπάρχει μεγαλύτερη ουτοπία από το να πιστεύει κανείς κάτι τέτοιο.

Όπως αναφέρει η Μ. Χουρδάκη 1982, υπάρχει μια έντονη διάθεση των ανθρώπων που έχουν την πρωτοβουλία του διαζυγίου, να ξεχάσουν να διαγράψουν, να μην τους βαραίνει αυτή η περίοδος της ζωής που πέρασαν με τον άλλο σύζυγο. Γιατί αυτός που δέχεται το διαζύγιο

πολλές φορές δεν θέλει να αποκοπεί από το παρελθόν, αντίθετα ανακουφίζεται συζητώντας και ξαναζώντας την κατάσταση που έχει περάσει.

Σύμφωνα με την συνέντευξη της Χ. Κατάκη με θέμα Γάμος - Διαζύγιο και επιπτώσεις στο ζευγάρι 1994, αυτός που εγκαταλείπει αισθάνεται απογοήτευση, ενοχές αλλά και πόνο. Το διαζύγιο είναι οδυνηρό τόσο για τον άντρα όσο και για την γυναίκα. Ο άντρας μπορεί να έχει τόσο έντονες ενοχές που για να οχυρωθεί φορά "πανοπλία" παρουσιάζεται αδιάφορος και πολλές συμπεριφορές αντρών, όπως άρνηση πληρωμής της διατροφής, εγκατάλειψη των παιδιών είναι μια διεργασία ψυχολογική που οφείλεται στην "άμυνα" τους.

2. Η ΕΚΡΗΞΗ

Ο Γ. Πιντέρης στο βιβλίο του "Αντιμετωπίζοντας τον χωρισμό", 1993, αναφέρει πως η φάση της έκρηξης είναι μια φάση πιο ενεργητική. Η έκρηξη μπορεί να έχει πολλές μορφές και να διαρκέσει διαφορετικό χρόνο από ζευγάρι σε ζευγάρι. Μπορεί η έκρηξη να είναι μια και τελειωτική, μπορεί όμως να είναι μια σειρά από καθημερινές εκρήξεις. Μπορεί να έχει την μορφή καυγά, τη μορφή της γκρίνιας, της παθητικής επιθετικότητας, της ψυχρότητας και καμιά φορά να οδηγήσει στη δημιουργία μια άλλης - παράλληλης σχέσης. (σελ. 21)

Σύμφωνα με την συνέντευξη της Χ. Κατάκη με θέμα "Γάμος - Διαζύγιο και επιπτώσεις στο ζευγάρι", 1994, αυτός που εγκαταλείπει αισθάνεται πόνο. "Όταν οι άνθρωποι παντρεύονται, δεν το κάνουν για να χωρίσουν". Γι' αυτό το διαζύγιο μπορεί να είναι οδυνηρό όχι μόνο για την γυναίκα αλλά και για τον άντρα. Η φάση της έκρηξης περιέχει πόνο. Ο πόνος προέρχεται από την διαπίστωση που κάνει κάποιος ότι δεν εκτιμά

πια το σύντροφό του, και ότι η σχέση που έχει δεν ικανοποιεί τις ανάγκες του.

Όπως αναφέρει ο Γ. Πιντέρης στο βιβλίο του "Αντιμετωπίζοντας τον χωρισμό", 1993, μερικοί άνθρωποι περνούν τη φάση της έκρηξης μ' έναν τρόπο που είναι δύσκολο να καταλάβει ο σύντροφός τους τι συμβαίνει μέσα τους. Μπορεί να γίνουν ψυχροί σεξουαλικά, "ξεχνούν" να είναι στην ώρα τους, κάνουν "λάθη" που ζημιώνουν τον σύντροφό τους, γίνονται προκλητικά αδιάφοροι και δείχνουν τον θυμό τους προκλητικά, είτε με όσα κάνουν, είτε με όσα δεν κάνουν.

3. Η ΑΠΟΞΕΝΩΣΗ

Παρ' όλο που η φάση αυτή μοιάζει λίγο με τη φάση της Απογοήτευσης, υπάρχει μια βασική διαφορά μεταξύ τους.

Στην φάση της Απογοήτευσης, ο άνθρωπος ενοχλείται που νιώθει αρνητικά συναισθήματα για τον σύντροφό του. Τον πειράζει που νιώθει στενοχωρημένος και απογοητευμένος από αυτόν. Ακόμα κι αν δεν κάνει κάτι συγκεκριμένο για ν' αλλάξει η κατάσταση, η σχέση τον ενδιαφέρει ακόμα.

Στην φάση της Αποξένωσης υπάρχει αδιαφορία όχι μόνο για την βελτίωση της σχέσης αλλά και για τα συναισθήματα. Τα συναισθήματα θυμού ή λύπης που νιώθει κάποιος τ' αποφεύγει και φυσικά δεν τα δείχνει στον σύντροφό του. Πιστεύει πως το να δείξει τα συναισθήματά του δεν βοηθά σε τίποτα. Μη εκφράζοντας όμως τα συναισθήματά του συχνά νιώθει ακαθόριστες θλίψεις, μελαγχολίες και εκνευρισμό.

Όπως αναφέρει η Χ. Κατάκη στην συνέντευξη με θέμα Γάμος - Διαζύγιο και επιπτώσεις στο ζευγάρι 1994, στη φάση της Αποξένωσης ο άνθρωπος εγκαταλείπει τον εαυτό του και την εξωτερική του εμφάνιση.

Όταν κάποιος δεν εκτιμά πια τον σύντροφό του και συνηθιστοποιεί ότι η σχέση που έχει δεν ικανοποιεί τις ανάγκες του, όταν καθημερινά βιώνει μια ανιαρή και βαρετή σχέση που τον φθείρει ψυχικά, φυσικό είναι να ψάξει για κάποιον αντικαταστάτη του συντρόφου του.

Ο Γ. Πιντέρης στο βιβλίο "Αντιμετωπίζοντας τον χωρισμό", 1993, αναφέρει πως ακόμα κι αν οι ηθικές του αρχές δεν επιτρέπουν να ψάξει για άλλο σύντροφο, το ψάξιμο έχει αρχίσει, τουλάχιστον στην φαντασία του. Δεν ελπίζει πια πως μπορεί να έχει μια σχέση όπως την θέλει με τον άνθρωπο που ζει κι αρχίζει να κάνει συγκρίσεις βλέποντας τους ανθρώπους του αντίθετου φύλου σαν πιθανούς αντικαταστάτες του συντρόφου του.

4. Ο ΦΥΣΙΚΟΣ ΧΩΡΙΣΜΟΣ

Υπάρχει διαφορά, ανάμεσα σ' αυτόν που εγκαταλείπει τον σύντροφό του χωρίς να έχει βρει κανούργιο σύντροφο και σ' εκείνον που εγκαταλείπει αφού έχει πρώτα δημιουργήσει μια νέα σχέση. Αυτή η διαφορά είναι σημαντική, γιατί αυτοί οι δύο τρόποι εγκατάλειψης οδηγούν σε διαφορετικές φάσεις τους χωρισμένους ανθρώπους. Το μόνο κοινό ανάμεσα στους δύο αυτούς τρόπους είναι ότι κάποιο γεγονός φέρνει το φυσικό χωρισμό. Το γεγονός αυτό δεν χρειάζεται να είναι πολύ σημαντικό. Μπορεί να έχει ξανασυμβεί στο παρελθόν και να μην οδήγησε στο χωρισμό. Όταν προϋπάρχουν πολλές αιτίες, τότε μια αφορμή μπορεί να είναι αρκετή. (σελ. 27)

ΟΤΑΝ ΕΓΚΑΤΑΛΕΙΠΕΙΣ ΕΧΟΝΤΑΣ ΔΗΜΙΟΥΡΓΗΣΕΙ ΑΛΛΗ ΣΧΕΣΗ

Ενας άνθρωπος αποφασίζει να χωρίσει όταν φτάσει στα όρια της ανοχής του και της αντοχής του. Μέχρι κάποιο σημείο μπορεί να υποχωρήσει, ν' ανεχθεί, να συμβιβαστεί και να προσαρμοστεί. Από κει και πέρα υπάρχει ένα όριο που αν το περάσει έχει πια ισοπεδωθεί σαν προσωπικότητα. Κάθε άνθρωπος έχει τα δικά του όρια. Η εγκατάλειψη είναι μια φυγή από τα όρια του εαυτού του.

Σύμφωνα με την συνέντευξη της Χ. Κατάκη με θέμα "Γάμος-Διαζύγιο και επιπτώσεις στο ζευγάρι", 1994, δεν παίζει κανένα ρόλο, εάν αυτός που εγκαταλείπει το σύντροφό του έχει δημιουργήσει άλλη σχέση ή δεν έχει δημιουργήσει άλλη σχέση, το άτομο κλονίζεται από το γεγονός του διαζυγίου.

Εάν αυτός που φεύγει είναι άντρας συμβαίνει να μην χωρίζει μόνο από την γυναίκα του αλλά και από τα παιδιά του. Ο άντρας φεύγει από το σπίτι του, το χώρο του, χωρίζει από ολόκληρη την οικογένειά του. Μια νέα κατάσταση γεννιέται και σίγουρα οι ενοχές και ο πόνος υπάρχουν ακόμα κι αν υπάρχει νέο πρόσωπο στο προσκήνιο.

Η δημιουργία μιας νέας σχέσης σαν τρόπος χωρισμού περιέχει δύο κινδύνους: ο πρώτος είναι να επαναλάβει κανείς την προηγούμενη σχέση, δηλαδή τα παλιά λάθη, οπότε να προσκρούσει και πάλι στα όρια που είχε προσκρούσει και πριν. Ο δεύτερος είναι να παραμείνει αναλοιώτος ο τρόπος με τον οποίο αντιμετωπίζει τις δυσκολίες του μέσα σ' ένα δεσμό. Στην περίπτωση αυτή, αυτός ο τρόπος είναι να βρίσκει κάποιον καινούργιο σύντροφο και να το βάζει στα πόδια από τις δυσκολίες που είχε στην προηγούμενη σχέση. Γ. Πιντέρης, "Αντιμετωπίζοντας τον χωρισμό", 1993, σελ. 35.

Η ύπαρξη μια άλλης σχέσης σαν τρόπος χωρισμού φαίνεται ύποπτη. Δεν μπορεί να είναι κανείς ποτέ σίγουρος αν ο άνθρωπος που βρήκε είναι ένας νέος σύντροφος, ή αν είναι απλά ένα δεκανίκι. Ο φόβος της μοναξιάς, η "ανάγκη" να έχει πάντα κάποιον άνθρωπο να στηρίζεται πάνω του, όλα αυτά είναι όρια του εαυτού του. Είναι προσωπικές δυσκολίες του. Αναρωτιέται κανείς εάν ο άνθρωπος που χωρίζει έχοντας από πριν βρει μια νέα σχέση, καταφέρνει να αλλάξει ζωή ή αλλιώς ν' αλλάξει μόνο εξάρτηση.

Ο χωρισμός μπορεί να γίνει μια εποικοδομητική εμπειρία του ανθρώπου γνωριμίας με τον εαυτό του. Μπορεί να τον βοηθήσει ν' ανακαλύψει ποιές είναι οι πραγματικές του ανάγκες. Αυτό μπορεί να γίνει πολύ δύσκολο εάν δεν μείνει μόνος με τον εαυτό του. Θα χρειαστεί να κάνει αυτοκριτική και να δει την παλιά του σχέση με ψυχραιμία. Μέσα από την απομόνωση θα έρθει σε επικοινωνία με τον εαυτό του.

ΟΤΑΝ ΕΓΚΑΤΑΛΕΙΠΕΙΣ ΧΩΡΙΣ ΝΑ ΕΧΕΙΣ ΔΗΜΙΟΥΡΓΗΣΕΙ ΑΛΛΗ ΣΧΕΣΗ

Πολλοί λίγοι άνθρωποι βρήκαν κουράγιο να χωρίσουν όχι γιατί γνώρισαν κάποιον καλύτερο σύντροφο, αλλά γιατί δεν άντεχαν το σύντροφό τους άλλο.

Τις περισσότερες φορές, ο άνθρωπος αυτός περνάει μια περίοδο έντονης αμφιταλάντευσης που μπορεί να διαρκέσει μήνες. Μερικές φορές νιώθει ανακουφισμένος, απελευθερωμένος και περήφανος που βρήκε το κουράγιο να φύγει. Άλλες στιγμές τον πιάνει φόβος, ενοχές και κατάθλιψη. Μια νιώθει αισιόδοξος για το μέλλον του και μια έχει σοβαρές αμφιβολίες αν θα τα καταφέρει. Έχει ν' αντιμετωπίσει πολλά καινούργια και άγνωστα πράγματα, όπως η μοναξιά ή το να μάθει να ζει χωρίς αυτόν που μέχρι

χθες ζούσανε μαζί. Το άγνωστο προκαλεί ένα σωρό φόβους. Οι άνθρωποι αυτοί συχνά μένουν έκπληκτοι από τις αλλαγές τους, όπως αναφέρει η Χ. Κατάκη στην συνέντευξη Γάμος - Διαζύγιο και επιπτώσεις στο ζευγάρι 1994, το ένα λεπτό είναι χαρούμενοι κι ανακουφισμένοι από την καινούργια ελευθερία τους, το επόμενο λεπτό καταπιεσμένοι από το βάρος της ευθύνης, της μοναξιάς και της απώλειας. Η χαρά και η λύπη βρίσκονται μαζί στην ίδια συναισθηματική σύγχυση.

Όπως αναφέρει ο Γ. Πιντέρης στο βιβλίο "Αντιμετωπίζοντας τον χωρισμό", 1993, πολλές είναι και οι ενοχές την περίοδο αυτή. Αναρωτιέται μήπως έφυγε πολύ γρήγορα, μήπως δεν προσπάθησε αρκετά, μήπως είναι πολύ σκληρός μ' έναν άνθρωπο που τέλος πάντων σε κάποιο επίπεδο ξέρει πως τον αγαπάει. Αναρωτιέται ακόμη αν φταίει αυτός που η σχέση δεν πέτυχε. Οι ενοχές είναι πολύ πιο έντονες για όσους χωρίζουν και έχουν παιδιά. Την προσπάθειά τους να περισώσουν τον εαυτό τους την ερμηνεύουν σαν "εγωϊσμό" ή σαν έλλειψη ενδιαφέροντος προς τα παιδιά τους. Οι ενοχές εντείνονται περισσότερο αν ο γονέας που τον εγκατέλειψε ο σύντροφος του χρησιμοποιεί τα παιδιά σαν παράγοντες επιρροής πάνω σ' αυτόν που τον εγκατέλειψε.

Το δυσκολότερο που έχει ν' αντιμετωπίσει ο άνθρωπος που φεύγει χωρίς να έχει δημιουργήσει μια άλλη σχέση, είναι η μοναξιά. Οι μεγαλύτερες πιθανότητες να ξαναγουρίσει κανείς στην σχέση που άφησε, είναι κατά την διάρκεια της αμφιταλάντευσης. Η σχέση όσο οδυνηρή και αν ήταν κάλυπτε ορισμένες ανάγκες. Όταν οι ανάγκες αυτές σταματήσουν να καλύπτονται από την σχέση αποκτούν μεγαλύτερη βαρύτητα. Έτσι από την μια είναι οι ακάλυπτες τώρα ανάγκες κι από την άλλη το φάσμα της μοναξιάς και το άγνωστο μέλλον που φοβίζονται.

Η Μ. Χουρδάκη 1982, αναφέρεται στο φόβο και το άγχος μπροστά στο άγνωστο. Το διαζύγιο είναι το τέλος μιας κατάστασης και φυσικά η αρχή για μίαν άλλη. Αυτή η αρχή είναι κάτι το αβέβαιο. Όσο και να

θέλει κανείς να τη σταθμίσει είναι κάτι που ξεκινά χωρίς να ξέρει που θα βγει. Για το λόγο αυτό τους ανθρώπους που πρόκειται να χωρίσουν τους χαρακτηρίζει το άγχος, το οποίο είναι διάχυτο σ'όλη την ψυχολογία τους.

Είναι λοιπόν πιθανό, κάποιος, όπως αναφέρει ο Γ. Πιντέρης στο βιβλίο "Αντιμετωπίζοντας τον χωρισμό", 1993, να προτιμήσει να επιστρέψει στο γνώριμο πόνο, παρά στους άγνωστους πόνους που διαγράφονται μπροστά του.

Αν ένα άτομο περάσει την περίοδο της αμφιταλάντευσης χωρίς να επιστρέψει στην παλιά σχέση, οι φάσεις που περνά από κει και πέρα μοιάζουν με τις φάσεις που περνά εκείνος που τον εγκαταλείπουν. Με εξαίρεση την φάση του Σοκ, που περνάει, αυτός που τον αφήνουν, οι υπόλοιπες φάσεις είναι κοινές και για εκείνους που φεύγουν χωρίς να'χουν δημιουργήσει πρώτα άλλη σχέση.

B. ΦΑΣΕΙΣ ΜΟΝΑΔΙΚΕΣ ΓΙΑ ΚΕΙΝΟΝ ΠΟΥ ΤΟΝ ΕΓΚΑΤΑΛΕΙΠΟΥΝ

ΟΙ ΡΙΖΕΣ ΤΗΣ ΕΓΚΑΤΑΛΕΙΨΗΣ

Ο φόβος της εγκατάλειψης μοιάζει να είναι ένας από τους πιο σημαντικούς φόβους που έχει ο σύγχρονος άνθρωπος. Πρωτοεμφανίζεται από πολύ μικρή ηλικία. Σύμφωνα με την εξελικτική ψυχολογία, ο φόβος αυτός αρχίζει από τότε που ένα βρέφος μπορεί κι αναγνωρίζει όχι μόνο το πρόσωπο της μητέρας του, αλλά και το ότι έχει μόνο μια μητέρα. Μέχρι τον πέμπτο περίπου μήνα της ζωής του, το βρέφος δεν γνωρίζει ακόμα ότι η μητέρα του είναι ένα και αναντικατάστατο πρόσωπο.

1. ΤΟ ΣΟΚ

Ο Γ. Πιντέρης στο βιβλίο του Αντιμετωπίζοντας τον χωρισμό 1993, αναφέρει πως η πρώτη αντίδραση είναι ένα σοκ. Δυσκολεύεται ο άνθρωπος που τον εγκατέλειψε ο σύντροφός του να πιστέψει ότι δεν θα είναι από κει και πέρα μαζί του. Το πραγματικό σοκ από την εγκατάλειψη δεν ξεκινά από την πρώτη μέρα. Σε πολλούς ανθρώπους ξεκινά λίγες μέρες αργότερα. Τότε έρχονται σε επαφή με το γεγονός ότι ο σύντροφός τους έφυγε.

2. Ο ΤΡΟΧΟΣ ΤΟΥ ΜΑΡΤΥΡΙΟΥ

Το πρώτο συναίσθημα που νιώθει κάποιος από την στιγμή που συνηδητοποιεί ότι ο σύντροφός του έχει φύγει, είναι ένας πολύ δυνατός πόνος. Ο συγκεκριμένος πόνος δεν είναι μόνο ψυχικός αλλά και σωματικός.

Για τους ενήλικους όπως αναφέρει ο Ι. Τσιάντης 1990, το διαζύγιο έρχεται δεύτερο σαν οδυνηρό γεγονός ζωής μετά από το θάνατο του συντρόφου ή ενός γονιού. (Holmes 1967)

Έχοντας τόσο πόνο μέσα του, όπως αναφέρει ο Γ. Πιντέρης στο βιβλίο του "Αντιμετωπίζοντας τον χωρισμό", 1993, νιώθει έναν τεράστιο θυμό προς τον σύντροφό του που τον άφησε. Ο θυμός μπορεί να είναι τόσο μεγάλος, που ο ίδιος να φοβάται τις πιθανές αντιδράσεις του. Πιθανό όμως είναι, όταν βρίσκεται με τον σύντροφό του, να μην εκφράζει αυτό το θυμό του. Μην εκφράζοντας όμως τον θυμό του ο πόνος δυναμώνει όλο και πιο πολύ.

Η Μ. Χουρδάκη 1982, αναφέρεται στην εκδικητικότητα. Η εκδικητική στάση προέρχεται από το γεγονός πως καταστρέφεται η ζωή - και πράγματι το διαζύγιο αναποδογυρίζει μια προοπτική, μια κατάσταση, ιδανικά που είχαν δημιουργηθεί - και οι σύζυγοι είναι έτοιμοι για οποιαδήποτε πράξη.

Οι πράξεις αυτές σε κανονική κατάσταση δεν θα ήταν αποδεκτές, εδώ όμως πολλές φορές τις αποζητούν οι άνθρωποι.

Όπως αναφέρει η Χ. Κατάκη στην συνέντευξη με θέμα Γάμος - Διαζύγιο και επιπτώσεις στο ζευγάρι 1994, αυτός που εγκαταλείπεται από τον σύντροφο του δοκιμάζει μεγάλη απογοήτευση, πόνο και θυμό, γιατί οι προσδοκίες και οι ελπίδες που είχε από το γάμο του καταρρέουν. Η γυναίκα εκτός από το να ξεπεράσει το αρχικό σοκ, να αντιμετωπίσει το πρόβλημα για τον εαυτό της έχει επιπλέον και την φροντίδα των παιδιών.

Υπάρχουν διαφορές στην αντίδραση μεταξύ ανδρών και γυναικών. Ενώ η γυναίκα πολύ νωρίς στην πορεία της οικογενειακής διάσπασης αναζητεί υποστήριξη από το ανεπίσημο δίκτυο των φίλων και με αυτόν τον τρόπο μπορεί να εξομολύνει το γεγονός, ο άντρας μένει συχνά μόνος του γιατί ο πιο στενός του φίλος ήταν η γυναίκα του. Τότε αισθάνεται προδομένος, γιατί η γυναίκα του συζητά τα διαπροσωπικά τους προβλήματα και αρχίζει ν' αναπτύσσει επικίνδυνη συμπεριφορά (π.χ. αλκοολισμός ή παράλογο θυμό). Σε πληθυσμιακές έρευνες που έγιναν βρέθηκε αυξημένη θνησιμότητα σε ομάδα χωρισμένων σε σχέση με ομάδες παντρεμένων, χήρων ή ανύπαντρων. (Ι. Τσιάντης, 1990, σελ. 7)

Οι W. J. DOHERTY και S. U. RISTAVOL NEEDLE 1989, αναφέρουν ότι σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε στις Η.Π.Α., η οποία αφορούσε την ψυχολογική υγεία αντρών και γυναικών πριν και μετά το διαζύγιο, χωρισμό σε σχέση με μια ομάδα ελέγχου, η οποία παρέμενε παντρεμένη, στην ίδια περίοδο, τα ποσοστά που συγκεντρώθηκαν, είναι κομμάτι έρευνας, που αφορά την υγεία της οικογένειας στην Πολιτεία της Μινεσότα. Τα οπρωταρχικά στοιχεία ήταν: η ψυχολογική υγεία, η αυτοεκτίμηση, η χρήση ουσιών, η κυριαρχία και το οικογενειακό εισόδημα.

Τα αποτελέσματα διέφεραν μεταξύ αντρών και γυναικών. Πριν τον χωρισμό οι άντρες της χωρισμένης ομάδας είχαν χαμηλότερη ψυχολογική υγεία, από την ομάδα που παρέμεινε συνεχώς παντρεμένη, αλλά δεν

έδειξαν χειροτέρευση σε καμιά από τις μετρήσεις που ακουλούθησαν την καινούργια περίοδο.

Οι χωρισμένες γυναίκες είχαν χειρότερη ψυχολογική υγεία από τις γυναίκες που παρέμεναν παντρεμένες, κατά την διάρκεια του χωρισμού, όπως και οι άντρες, αλλά μετά την περίοδο του διαζυγίου η ψυχολογική υγεία βελτιωνόταν. Επίσης αύξησαν την χρήση του αλκοόλ και άλλων ουσιών και βίωσαν μια μείωση του οικογενειακού τους εισοδήματος.

Όπως αναφέρει ο Γ. Πιντέρης, στο βιβλίο "Αντιμετωπίζοντας τον χωρισμό", 1993, ο άνθρωπος που τον έχει εγκαταλείψει ο σύντροφός του πολλές φορές δεν εκφράζει τον θυμό του σ' αυτόν. Φοβάται μη χάσει την ελπίδα ότι ο σύντροφός του μπορεί να ξαναγυρίσει. Πιστεύει πως, αν δείξει το θυμό του, τότε ίσως η φυγή του συντρόφου να γίνει πιο οριστική και μόνιμη.

Η ελπίδα μήπως ο σύντροφός του επιστρέψει, μπορεί να τον ακινητοποιήσει τελείως. Αποφεύγει να βγαίνει έξω, αποφεύγει τις συντροφίες με άτομα του αντίθετου φύλου.

Δύο ακόμα χαρακτηριστικά αυτής της περιόδου μπορεί να είναι τα "παζαρέματα" και η κατάθλιψη. Παζαρέματα είναι οι προσπάθειες που κάνει κάποιος για να πείσει το σύντοφό του να γυρίσει, κάνοντάς του μερικές παραχωρήσεις. Βέβαια οι περισσότερες απ' αυτές τις παραχωρήσεις δεν είναι ουσιαστικές. Είναι περισσότερο υποσχέσεις για παραχωρήσεις. Ακόμα και σαν παραχωρήσεις όμως, δεν αντικατοπτρίζουν την ώριμη προσαρμογή ενός ενήλικα που γίνεται ελαστικός για να φτιάξει μια σχέση δίκαιη για τις ανάγκες και των δύο ανθρώπων. Είναι πιο πολύ μια προσπάθεια εξαγοράς του συντρόφου, όπως κάνει με τα παιδιά, που τους τάζει διάφορα πράγματα προκειμένου να κάνουν αυτό που θέλει. Όταν τα παζαρέματα δεν πιάνουν, τότε αρχίζει τις απειλές κι όταν αυτές με τη σειρά τους αποδειχτούν ανώφελες, τότε τον πιάνει κατάθλιψη.

Ο Ε. MENACHAN και Μ. LIEBERMAN, 1986, αναφέρουν ότι η σχέση μεταξύ οικογενειακής κατάστασης και κατάθλιψης, μελετήθηκε και υπήρξαν αντίθετες απόψεις. Σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε στο Σικάγο μεταξύ αρχικά χωρισμένων και ομάδας ατόμων που παρέμειναν παντρεμένοι σε μια διάρκεια 4 ετών κατά την οποία έγιναν οι συνεντεύξεις η ομάδα των διαζευγμένων στην αρχή του διαζυγίου, δεν παρουσίασε ιδιαίτερα μεγαλύτερα ποσοστά κατάθλιψης, από τους παντρεμένους. Όμως 4 χρόνια αργότερα οι πρόσφατα χωρισμένοι, είχαν παρουσιάσει ιδιαίτερα περισσότερο κατάθλιψη. Αυτή η αύξηση οφειλόταν σε μεγαλύτερα οικονομικά προβλήματα, σε αντίληψεις ότι τα στάνταρντ της ζωής τους έχουν μειωθεί και η μικρότερη δυνατότητα ευρέσεως πιο κοντινών και έμπιστων σχέσεων.

Οι BERNARD BLOOM και ROBERT A. CALDWELL, 1981, αναφέρουν ότι οι γυναίκες πριν τον χωρισμό παρουσίασαν ιδιαίτερα σοβαρότερα ψυχολογικά συμπτώματα από τους άντρες. Κατά την διάρκεια της αρχικής μεταδιαζυγιακής περιόδου, οι άντρες παρουσίασαν περισσότερο βαθιά συμπτώματα από τις γυναίκες.

Οι άντρες με διαλυμένους γάμους αντιμετωπίζουν μεγαλύτερο κίνδυνο ψυχιατρικών ασθενειών. Αν αφήναμε το υλικό περιορισμένο στην περίοδο πριν τον χωρισμό, τα αποτελέσματα συχνότερων ψυχολογικών παραπόνων, από την πλευρά των γυναικών θα μπορούσαν να οφείλονται στην κοινή διαπίστωση ότι οι γυναίκες έχουν μια γενικά, μεγαλύτερη ετοιμότητα από τους άντρες, στο να παραδεχθούν τα προσωπικά συμπτώματα και τις δυσκολίες και να ζητήσουν βοήθεια για αυτά τα προβλήματα.

Η περίοδος προσαρμογής μετά το διαζύγιο φαίνεται ότι περνάει μια άμεση μεταλλαγή γύρω από το χρόνο του χωρισμού, οπότε χρειάζεται μεγαλύτερη έρευνα, που να καλύπτει μεγάλη χρονική περίοδο.

Ο Α. ANDREW SIMS 1992, αναφέρει ότι οι χωρισμένοι όλων των ηλικιών και φύλων έχουν αυξημένη πιθανότητα πρόωρου θανάτου από ότι οι παντρεμένοι όλων των ηλικιών και φύλων. Στους άντρες μεταξύ 35-45

χρονών ο κίνδυνος είναι διπλάσιος. Αυτή η πιθανότητα μπορεί να οφείλεται στο STRESS, απώλεια, αυξημένη ευαισθησία, στις ασθένειες.

Οι ψυχιατρικές συνέπειες της διάλυσης ενός γάμου περιέχουν κυρίως ασθένειες άγχους, τάσεις αυτοκτονίας και κακής χρήσης αλκοόλ. Σ' έρευνες που έγιναν μεταξύ χωρισμένων φάνηκε ότι οι άντρες έχουν περισσότερη πιθανότητα από καρδιονοσολογικές ασθένειες, καρκίνο και θανάτους από ατυχήματα.

Όπως αναφέρει ο Ι. Τσιάντης 1990, η ομάδα των χωρισμένων βρίσκεται σε μεγαλύτερο κίνδυνο, όπως φαίνεται από διάφορους δείκτες υγείας: την χρησιμοποίηση των υπηρεσιών υγείας, τις απουσίες από την δουλειά, την θνησιμότητα από ορισμένες αρρώστιες (καρκίνο, διαβήτη, πνευμονία, υπέρταση, εσχαιμική καρδιοπάθεια, και αυτοκτονίες) και τη νοσηρότητα από αλκοολισμό, τραύματα και ψυχοσωματικά προβλήματα. Ένα σταθερό εύρημα σ' όλες τις μελέτες είναι ότι ο κίνδυνος είναι μεγαλύτερος για τον χωρισμένο άντρα. (BERKMAN 1984)

Η εξήγηση για την αυξημένη νοσηρότητα και θνησιμότητα μετά τον χωρισμό βρίσκεται στην ψυχολογική, κοινωνική, οικονομική επιβάρυνση που οδηγεί σε μη υγιή συμπεριφορά (αλκοόλ, φάρμακα, κάπνισμα, κακή διατροφή) και επίσης σε πτώση του ανοσοβιολογικού συστήματος. (Ader 1980)

Όπως αναφέρει ο Γ. Πιντέρης στο βιβλίο του Συντροφικότητα α λα ελληνικά 1993, οι περισσότερες γυναίκες γνωρίζουν τις αδυναμίες τους και δεν γνωρίζουν τις δυνάμεις τους. Το να είναι συναισθηματικά "αδύνατες" είναι κοινωνικά επιτρεπτό. Μάλιστα πολλές φορές φαντάζονται ότι έχουν πολύ περισσότερες αδυναμίες απ' όσες πραγματικά έχουν. Ένας χωρισμός λοιπόν, δεν τους επιφυλάσσει τόσες πολλές δυσάρεστες εκπλήξεις. Μάλλον το αντίθετο συμβαίνει: προκειμένου να επιβιώσουν,

ανακαλύπτουν δυνάμεις που ούτε μπορούσαν να φανταστούν πως τις είχαν.

Οι άντρες όμως, επειδή μεγαλώνουν υπνωτισμένοι πως είναι συναισθηματικά "δυνατοί" γνωρίζουν μεν τις δυνάμεις (και μάλιστα τις φαντάζονται παραπάνω απ' ότι πράγματι είναι) αλλά δεν γνωρίζουν τις αδυναμίες τους.

Ετσι ενώ ο χωρισμός για την γυναίκα είναι μια διαδικασία αυτοανακάλυψης δυνάμεων για τον άντρα ανοίγει το κουτί της Πανδώρας. Αλίμονο στον άντρα που έχει περάσει τα τριάντα χωρίς να γνωρίζει τις συναισθηματικές του αδυναμίες και υποχρεώνεται να τις ανακαλύψει μέσα από έναν χωρισμό. Ενώ βρίσκεται σε τέτοιο συναισθηματικό χάλι, έχει ταυτόχρονα να αντιμετωπίσει την τέως σύντροφό του, η οποία περνάει μια περίοδο συναισθηματικού "νεοπλουτισμού" και η οποία είναι γεμάτη μίσος για τις ταπεινώσεις που είχε υποστεί στο παρελθόν.

Σε ψυχολογικό επίπεδο οι περισσότεροι, ότα φθάνουν στο διαζύγιο ή στο φυσικό χωρισμό, αισθάνονται έντονο φόβο και πανικό, ενώ μερικοί αισθάνονται μια σύντομη περίοδο ευφορίας (Weiss 1976). Αυτές οι αντιδράσεις δεν σχετίζονται με την επιθυμία για χωρισμό, αλλά είναι αντιδράσεις για την απώλεια του πιο σημαντικού στοιχείου του γάμου, του αισθήματος της προσκόλλησης, του δεσμού. Μπορεί η εκτίμηση, η εξιδανίκευση και ο έρωτας να αντικαθίστανται από καχυποψία και απέχθεια, αλλά το αίσθημα εξάρτησης σβήνει πολύ αργά και μόνο με την απουσία του άλλου. Η αντίδραση περιγράφεται σαν σύνδρομο "άγχους αποχωρισμού" και περιλαμβάνει οργάνωση όλης της προσοχής του γύρω από το χαμένο πρόσωπο, θυμό για την απώλεια, επιθυμία για επαφή, ενοχή, ανησυχία, δυσκολίες στον ύπνο, απώλεια όρεξης. Πολλές φορές γίνονται επίμονες προσπάθειες για επανασύνδεση και υπάρχει ισχυρό αίσθημα τραυματισμού του ναρκισσισμού. I. Τσιάντης 1990, σελ. 7

Πολλές πρόσφατες έρευνες δείχνουν πως η απώλεια είναι μια από τις πιο τραυματικές εμπειρίες που αντιμετωπίζει ο άνθρωπος. Η απώλεια μπορεί να έχει πολλές μορφές: μπορεί να προέρχεται από τον χωρισμό, τον θάνατο, μια αναχώρηση και γενικά από ένα γεγονός, που έχει σαν αποτέλεσμα να χάσουμε έναν από τους κεντρικούς ρόλους της ζωής μας. Σε μια έρευνα του Αυστραλού Bathrop το 1977, βρέθηκε ότι οι χήρες, την εποχή που θρηνούσαν τον χαμό του άντρα τους βρίσκονταν σε μεγαλύτερη υπερένταση από άτομα που γνώριζαν ότι έχουν καρκίνο. Γ. Πιντέρης, "Αντιμετωπίζοντας τον χωρισμό", 1993, σελ. 66.

Οι WALTER R. COVE και HEE-CHOON-SHIN 1989, αναφέρουν ότι η μελέτη ερευνητικών αποτελεσμάτων, έδειξε ότι η ψυχολογική υγεία των χωρισμένων είναι ιδιαίτερα φτωχότερη από ότι των παντρεμένων. Επίσης η ψυχολογική υγεία των διαζευγμένων είναι χειρότερη από εκείνων που δεν έχουν παντρευτεί ποτέ. Αυτό αποδεικνύει ότι η χαμηλή ψυχολογική υγεία δεν οφείλεται μόνο στο γεγονός ότι έχουν μείνει μόνοι. Λαμβάνοντας υπόψη την ηλικία και το εισόδημα των χωρισμένων, όσον αφορά την ηλικία, η ψυχολογική υγεία των χωρισμένων οι οποίοι είναι ηλικιωμένοι, είναι καλύτερη από των νέων. Όσον αφορά το εισόδημα, παρ' όλο ότι το εισόδημα των χωρισμένων αντρών είναι καλύτερο από των γυναικών, ο συσχετισμός μεταξύ εισοδήματος και ψυχολογικής υγείας υπάρχει μόνο στους χωρισμένους άντρες.

Γ. ΦΑΣΕΙΣ ΚΟΙΝΕΣ ΓΙΑ ΟΣΟΥΣ ΧΩΡΙΖΟΥΝ ΚΑΙ ΜΕΝΟΥΝ ΜΟΝΟΙ

1. Η ΜΟΝΑΞΙΑ

Ο πόνος που νιώθει ο άνθρωπος που χωρίζει και μένει μόνος έχει δύο πηγές. Ένα κομμάτι του πόνου πηγάζει από το χαμό ενός αγαπημένου προσώπου με τον οποίον υπήρχαν πολλές κοινές εμπειρίες και αναμνήσεις. Μια άλλη πηγή πόνου είναι η αντιμετώπιση της μοναξιάς. Γ. Πιντέρης, "Αντιμετωπίζοντας τον χωρισμό", 1993, σελ. 57.

Ο Clark Moustakas, στο βιβλίο του "Μοναξιά και αγάπη", κάνει μια διάκριση ανάμεσα στην μοναξιά και την απομόνωση. Η απομόνωση είναι μια πράξη ενεργητική. Είναι εκλογή του κάθε ανθρώπου ν' απομονωθεί από τους άλλους, ώστε να βρεθεί για λίγο με τον εαυτό του. Η μοναξιά από την άλλη μεριά, δεν είναι συνάντηση, αλλά αντιμετώπιση του εαυτού του. Είναι μια κατάσταση στην οποία βρίσκεται κάποιος. Την μοναξιά δεν την επιλέγει ενεργητικά. Ο Moustakas γράφει: " Η μοναξιά είναι μια οργανική εμπειρία που δεν δείχνει τίποτ' άλλο, δεν υπάρχει για κανένα άλλο σκοπό και δεν καταλήγει σε τίποτα, εκτός από την ανακάλυψη αυτής της ίδιας". Η απομόνωση είναι κάτι που γνωρίζει κάποιος που και πότε τελειώνει, μια και την διαλέγει ενεργητικά. Η μοναξιά δεν ξέρει πότε τελειώνει, κι αν ποτέ τελειώνει. Αλλιώς δεν είναι μοναξιά.

2. Ο ΘΡΗΝΟΣ

Ο πόνος που προέρχεται από τον χωρισμό είναι μεγάλος. Επειδή ένα μέρος του έχει να κάνει με την αντιμετώπιση της μοναξιάς, στην

αρχή είναι δύσκολο για τον άνθρωπο που έμεινε μόνος, να συνηθιστοποιήσει πλήρως τι σημαίνει γι αυτόν ο χαμός του συντρόφου του.

Μέσα σε μια σχέση υπάρχουν και "αόρατες ανάγκες". Βγαίνοντας από την σχέση, καθένας ανακαλύπτει τον τρόπο με τον οποίο εξαρτιόταν "αόρατα" από τον σύντροφό του. Είναι δύσκολο να πει κανείς αν με τον χωρισμό, ο πρώτος πόνος προέρχεται από τις "αόρατες εξαρτήσεις" ή από τον χαμό του συντρόφου του. Ο θρήνος λοιπόν, δεν έχει να κάνει με την πρώτη αντίδραση που ακολουθεί το χωρισμό. Είναι μια αντίδραση που έρχεται αργότερα, από έναν άνθρωπο περισσότερο κατασταλαγμένο, και γι' αυτό αποτελεί ξεχωριστή φάση. (σελ. 66)

Ενώ ο αρχικός πόνος προέρχεται από εξάρτηση, όταν η εξάρτηση ξεπεραστεί, εμφανίζεται ένας νέος, άλλου είδους πόνος. Είναι η στενοχώρια που δημιουργεί στον άνθρωπο η σκέψη ότι, όταν ήταν με τον σύντροφό του δεν χάρηκε εκείνα τα στοιχεία για τα οποία τον διάλεξε. Τα στοιχεία αυτά έγιναν μια "σαλάτα" με τις ανάγκες του και τις εξαρτήσεις του.

Κατά την περίοδο του θρήνου δεν χαρακτηρίζει τον άνθρωπο η κατάθλιψη που είχε στα προηγούμενα στάδια. Η μελαγχολία του είναι ήπια και είναι για κάτι συγκεκριμένο. Είναι η εποχή που αναλογίζεται τι έχασε. Ο θρήνος είναι μια περίοδος να έρθει σε ήρεμη επαφή με το χαμό και συμφιλιωθεί μαζί του. Είναι εκείνο το διάστημα στο οποίο έρχεται κανείς σ' επαφή με την απώλεια, θρηνεί γι αυτή την απώλεια και αφού θρηνήσει, έχει πια τελειώσει η σχέση.

3. ΤΑ ΠΑΥΣΙΠΟΝΑ

Ο Γ. Πιντέρης στο βιβλίο "Αντιμετωπίζοντας τον χωρισμό", 1993, αναφέρεται στα παυσίπονα που έχει ο άνθρωπος στην συμπεριφορά του, στην προσπάθειά του ν' αποφύγει τον συναισθηματικό πόνο, όπως άλλωστε χρησιμοποιεί τα χάπια για τον σωματικό πόνο.

Το πρώτο "παυσίπονο" είναι αυτό που ένας ψυχολόγος ο Chultz, ονομάζει Υπερκοινωνικότητα. Υπερκοινωνικός είναι ο άνθρωπος που συνέχεια θέλει να βρίσκεται με άλλους και δεν μπορεί να μείνει καθόλου μόνος του. Υπάρχει ο κίνδυνος μερικοί άνθρωποι να έχουν βρει μια φυγή στο να είναι συνέχεια με άλλους και ν' αντικαταστήσουν την εξάρτηση που είχαν από το σύντροφό τους με μια άλλη εξάρτηση: Με το να βρίσκονται συνεχώς με άλλους ανθρώπους.

Ενα ακόμα πιθανό "παυσίπονο" είναι η Υπερσεξουαλικότητα. Όταν κάποιος βγει από μια μακροχρόνια σχέση, βρίσκεται και πάλι ελεύθερος. Αυτή η καινούργια ελευθερία μπορεί να οδηγήσει σε μια ατέλειωτη σειρά από φλερτ και σεξουαλικές σχέσεις.

Ενα τρίτο "παυσίπονο" είναι και το αλκοόλ. Την εποχή που κάποιος χωρίζει κι αρχίζει να ζει μόνος, υπάρχει κίνδυνος να πέσει στη παγίδα να δημιουργήσει σχέσεις που να χιζονται γύρω από ένα μπουκάλι.

Μια άλλη μορφή "παυσίπονου" είναι και τα ψυχοφάρμακα. Ενα δημοφιλές είδος είναι τα υπνωτικά.

Οι σκέψεις αυτοκτονίας δεν είναι πολύ σπάνιες για όσους χωρίζουν και βρίσκονται μόνοι. Πολλές φορές η αυτοκτονία έχει χαρακτήρα εκδηκτικό.

Ενα φαινόμενο συναφές με την αυτοκτονία είναι το φαινόμενο της "αόρατης αυτοκτονίας". Αυτό είναι ένα στυλ ζωής που δείχνει πως ζει κανείς συνέχεια "ενάντια" στον εαυτό του. Δεν προσέχει την υγεία του, παραμελεί την εμφάνισή του, συνέχεια κατηγορεί και μαστιγώνει τον εαυτό του και γενικά φέρεται με τρόπο που δείχνει πως συνέχεια τιμωρεί τον εαυτό του.

Η Χ. Κατάκη στην συνέντευξη με θέμα "Γάμος - Διαζύγιο και επιπτώσεις στο ζευγάρι", 1994, αναφέρει πως στην Ευρώπη οι διέξοδοι που βρίσκουν οι άνθρωποι για να αντιμετωπίσουν τον πόνο τους είναι περισσότερο επικύνδινοι και βλαβεροί απ' ότι στην Ελλάδα. Και αυτό γιατί στην

χώρα μας η ευρεία οικογένεια ενδυναμώνεται με το διαζύγιο δηλαδή οι γονείς, οι παππούδες, και οι γιαγιάδες δημιουργούν γερά στηρίγματα.

Στην Ευρώπη οι άνθρωποι στην προσπάθεια τους ν' αποφύγουν τον συναισθηματικό-ψυχικό πόνο, το πιθανότερο είναι να καταφύγουν στο αλκοόλ, στα ναρκωτικά, στα χάπια, στην αυτοκτονία, την διαστροφή, κ.α.. Με αποτέλεσμα να παρουσιάζονται περισσότερα φαινόμενα δυσλειτουργίας.

4. ΟΙ ΝΕΕΣ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ

Την περίοδο που ακολουθεί το θρήνο, όπως αναφέρει ο Γ. Πιντέρης στο βιβλίο "Αντιμετωπίζοντας τον χωρισμό", 1993, η Kessler την ονομάζει Δεύτερη Εφηβεία. Βέβαια για πολλούς ανθρώπους είναι η πρώτη εφηβεία. Ένας μεγάλος αριθμός κυρίως γυναικών, βρέθηκαν από τα μαθητικά θρανία, στο ρόλο της συζύγου, της μάνας, της υπεύθυνης γυναίκας. Λίγο - πολύ, το ίδιο ισχύει και για τους άντρες, αν και η διαμόρφωση της κοινωνίας μας οπωσδήποτε επιτρέπει στον άντρα να ζήσει την εφηβεία του κάπως περισσότερο.

Αφού περάσει πια ο πόνος κι έχει μάθει κανείς να ζει μόνος και ανεξάρτητος, τότε οι ανάγκες του παρελθόντος που έχουν μείνει χρόνια ανικανοποίητες, αρχίζουν σιγά - σιγά να ζητάνε κι αυτές την ικανοποίησή τους. Έτσι ο χωρισμένος άνθρωπος αρχίζει πια ν' απολαμβάνει - ή να προσπαθεί ν' απολαύσει - την ελευθερία που τόσο ποθούσε πριν χωρίσει.

Υπάρχουν μέσα στον άνθρωπο ένα σωρό ανάγκες που θα 'θελε να τις είχε ικανοποιήσει όταν ήταν έφηβος αλλά για διάφορους λόγους δεν τα κατάφερε. Τις εφηβικές ανάγκες πάντα υπάρχει κάποιος παράγοντας που τις περιορίζει. Στην αρχή, το έλεγχο τον εξασκούν ο γονείς, οι δάσκαλοι, οι "μεγάλοι" γενικότερα και αργότερα οι άνθρωποι με τους οποίους δεσμεύεται ο καθένας ή ακόμη και μόνο το γεγονός ότι είναι δεσμευμένος.

Συμβαίνει αρκετές φορές όταν ο χωρισμένος συνέλθει απ' τον πόνο και ενώ δεν έχει κανένα περιορισμό, ούτε από γονείς, ούτε από δεσμό, πάλι κατι να τον κρατάει και να μην του επιτρέπει να ζήσει όπως θέλει. Η "απελευθέρωση" δεν περιορίζεται μόνο στο να ξεφύγει από τον έλεγχο των γονιών του, ή του δεσμού του. Χρειάζεται σκληρή δουλειά για να απελευθερωθεί από τις εσωτερικές δεσμεύσεις του.

Επιπρόσθετα το φλερτ κινείται μέσα σε ορισμένους κοινωνικούς κανόνες. Η κάθε γενιά έχει τους δικούς της. Ο διαζευγμένος μέσα στα χρόνια, δεν χρειάστηκε να φλερτάρει. Την στιγμή που βρίσκεται πάλι ελεύθερος, ανακαλύπτει ότι.....έχει μείνει πίσω. Πρέπει λοιπόν να ξαναμάθει να φλερτάρει από την αρχή. Ο άνθρωπος που ξαναρχίζει να ζει ανεξάρτητος πέρα από τις προσωπικές αναστολές του, και την κλονισμένη αυτοπεποίθησή του έχει να αντιμετωπίσει και πρακτικά προβλήματα στις σχέσεις του με το άλλο φύλο. Μερικά από αυτά είναι: πού να γνωρίσει άτομα του άλλου φύλου, όπως να φερθεί, πως και πότε να φλερτάρει κι ένα σωρό άλλα.

Σύμφωνα με την συνέντευξη της Χ. Κατάκη με θέμα Γάμος - Διαζύγιο και επιπτώσεις στο ζευγάρι 1994, από την στιγμή που ο χωρισμένος άνθρωπος αρχίζει να ζει ελεύθερος και ανεξάρτητος, έχοντας κλονισμένη την αυτοπεποίθηση και την αυτοεκτίμησή του δυσκολεύεται να δημιουργήσει μια νέα σχέση. Η σκέψη να ξεκινήσει μια νέα σχέση του προκαλεί φόβο αναστολές και άγχος. Ο κάθε άνθρωπος που χώρισε είναι διστακτικός προκειμένου να κάνει μια νέα αρχή στην ζωή του.; Φοβάται μήπως ξαναπληγωθεί, γι' αυτό λοιπόν προσπαθεί να προστατέψει τον εαυτό του για να μην ξαναπονέσει. Η απώλεια είναι για τον κάθε άνθρωπο μια οδυνηρή και τραυματική εμπειρία.

Β' ΜΕΡΟΣ

ΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΔΙΑΖΥΓΙΟΥ ΣΤΟ ΖΕΥΓΑΡΙ

1. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

Οι επιπτώσεις του διαζυγίου στο εισόδημα των γυναικών αρχηγών οικογενειών σε σύγκριση με το εισόδημα της συζυγικής οικογένειας.

Η Μ. Κανελοπούλου (1981) αναφέρει ότι αν και δεν υπάρχουν πλήρη στατιστικά στοιχεία σχετικά με το εισόδημα των μονογονεϊκών οικογενειών, σε σύγκριση με το εισόδημα οικογενειών με δύο γονείς, η εκτίμηση είναι ότι η οικονομική κατάσταση των πρώτων είναι πολύ πιο άσχημη από των δεύτερων.

Αυτό που όμως φαίνεται είναι ότι οι μοναχικοί πατέρες έχουν εισόδημα πιο υψηλό από τις μοναχικές μητέρες.

Η μείωση του εισοδήματος, είναι ακόμη πιο έντονη όσο το επίπεδο στο οποίο ζούσαν οι γυναίκες πριν το διαζύγιο, ήταν πιο υψηλό. Από έρευνα που πραγματοποιήθηκε στην Δ. Γερμανία έγινε φανερό ότι, το 11% των γυναικών είχαν άμεση ανάγκη από κοινωνική προστασία.

Ο Ι. Τσιάντης (1990) αναφέρει ότι στις μητέρες οι οποίες κατά πλειοψηφία αναλαμβάνουν την επιμέλεια των παιδιών τους, η οικονομική κατάσταση σχεδόν πάντα επηρεάζεται αρνητικά από το διαζύγιο. Ένας σημαντικός αριθμός μητέρων πρέπει να βρει δουλειά έξω από το σπίτι.

Συχνά είναι απαραίτητη κι η αλλαγή σπιτιού, των σχολείων και των διάφορων δραστηριοτήτων που περικόπτονται λόγω των εξόδων.

Η Μ. Κανελοπούλου (1981) δίνει στοιχεία για το πως εκτιμούν το εισόδημα τους οι γυναίκες αρχηγοί οικογενειών. Το 44% των γυναικών ανέφεραν ότι η οικονομική κατάσταση ήταν καλύτερη πριν διαλυθεί το νοικοκυριό τους. Το 27% ομολογούσαν πως τα φέρναν βόλτα πολύ δύσκολα, και πάνω από 25% δήλωσαν πως δεν έχουν τα στοιχειώδη για να ζήσουν. Το 37% των γυναικών σκέφτονται πως, τα παιδιά τους θα αντιμετωπίσουν οικονομικές δυσκολίες και πολλές δήλωσαν πως δεν αναπαύονται αρκετά και δεν έχουν χρόνο για να διαθέσουν για τα παιδιά τους, και για τους εαυτούς τους.

Η ομάδα γυναικών της Βοστώνης (1990) αναφέρει ότι τα οικονομικά αυτών που χωρίζουν σπάνια είναι μια απλή υπόθεση και δύσκολο να τα ξεκαθαρίσουν από τα αισθήματά τους. Κατ' αρχήν πολλοί άνθρωποι που θέλουν να χωρίσουν δεν το κάνουν, εξ' αιτίας των οικονομικών θεμάτων. Οι γυναίκες που έχουν συνήθως λιγότερες οικονομικές πηγές από τους άντρες, δικαιολογημένα φοβούνται για το πως θα συντηρήσουν τα παιδιά τους μόνες. Δηλαδή ισχύει συχνά για τις γυναίκες να υποφέρουν σε έναν αποτυχημένο γάμο μόνο και μόνο γιατί δεν έχουν την οικονομική δυνατότητα να βγουν από τον γάμο και οι άντρες συγκρατούνται, γιατί δεν έχουν την οικονομική δυνατότητα να συντηρήσουν δύο σπίτια.

Τα οικονομικά είναι μια πραγματικά απίστευτη δυσκολία για τους μοναχικούς γονείς. Γυναίκες που ήταν κυρίως νοικοκυρές, βρίσκονται μπροστά στο καθήκον να συντηρήσουν και να αναθρέψουν τα παιδιά τους. Εκείνες που εργάζονται μετά το διαζύγιο πλήρες ωράριο δεν αντιμετωπίζουν οξύ οικονομικό πρόβλημα, αλλά αγωνίζονται ανάμεσα στην εργασία, και στο μέγαλωμα των παιδιών τους.

Πολλές φορές οι οικονομικές δυσκολίες μετά το διαζύγιο, οδηγούν ορισμένες μοναχικές μητέρες σε παραδοσιακές οικογενειακές καταστάσεις, ανέτοιμες ακόμα, και με ακατάλληλα πρόσωπα, όπως αναφέρονται οι

συγγραφείς σε περιπτώσεις γυναικών που έκαναν γρήγορα έναν δεύτερο γάμο επίσης αποτυχημένο.

Οι μητέρες που μπορούσαν να βρουν σε κάποιες περιπτώσεις μια καλοπληρωμένη δουλειά, δεν ήταν εύκολο να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις του ωραρίου και της εργασίας, και να ασχοληθούν όσο έπρεπε με τα παιδιά, αλλά και τον εαυτό τους. Στις περιπτώσεις της μερικής απασχόλησης, τα χρήματα δεν είναι αρκετά, και βέβαια δεν είναι εξασφαλισμένες σε θέματα επιδομάτων, αδειών, ασφάλειας υγείας, πράγματα απαραίτητα για έναν γονιό.

Σε πολλούς χωρισμένους γονείς συνεχίζονται και οι διαμάχες πάνω σε αυτό το θέμα, όταν το ποσό που προσφέρεται δεν είναι αρκετό και συχνά οι γυναίκες εξαρτώνται από δημόσιες υπηρεσίες οι οποίες δεν είναι σε θέση να βοηθήσουν ουσιαστικά. Τα οικονομικά προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι χωρισμένοι γονείς είναι πολλά και μπορεί να διαρκέσουν χρόνια μετά τον χωρισμό.

Οι W. J. DOHERTY και SUSAN SU. R. NEEDLE (1989), ανέφεραν ότι σύμφωνα με τα αποτελέσματα έρευνας που πραγματοποιήθηκε στις Η.Π.Α. και αφορούσε την ψυχολογική υγεία των χωρισμένων, σε σχέση με την οικονομική τους κατάσταση, φαίνεται ότι το οικογενειακό εισόδημα των χωρισμένων γυναικών μειώνεται σε σχέση με τις παντρεμένες γυναίκες και είναι αιτία που επηρεάζει την ψυχολογική τους υγεία.

Οι WALTER R. COVE και HEE - CHOON - SHIN (1989), ανέφεραν επίσης ότι η οικονομική κατάσταση των γυναικών είναι χειρότερη από την οικονομική κατάσταση των χωρισμένων αντρών.

2. ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΕΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

Προβλήματα σχετικά με την εργασία και την επαγγελματική κατάρτιση διαζευγμένων γυναικών.

Η Μ. Κανελοπούλου (1981) αναφέρει ότι οι έγγαμες γυναίκες με παιδιά και περισσότερο οι διαζευγμένες γυναίκες αντιμετωπίζουν ιδιαίτερα προβλήματα στην πρόσληψη, και στη εξεύρεση εργασίας, γιατί γενικά επικρατεί η άποψη ότι δεν αποδίδουν στην δουλειά τους. Έτσι οι εργοδότες προτιμούν τους άντρες, γιατί η κατηγορία αυτή των γυναικών παρουσιάζουν συχνές απουσίες λόγω υποχρεώσεων απέναντι στα μικρά παιδιά τους. Όμως έπειτα από έρευνα που πραγματοποιήθηκε στις Η.Π.Α. ο μύθος αυτός διαλύθηκε, και καθώς φαίνεται οι γυναίκες ακόμα και όταν έχουν το βάρος των παιδιών τους είναι συνεπής στην εργασία τους.

Μια άλλη σημαντική δυσκολία για τις μοναχικές μητέρες είναι το ότι λόγω του γάμου τους έχουν απουσιάσει επί μακρόν από τον επαγγελματικό στίβο, και έτσι έχουν ατελή επαγγελματική κατάρτιση. Το εκπαιδευτικό επίπεδο των γυναικών αυτών, είναι κατά κανόνα αρκετά πιο χαμηλό από των αντρών, γιατί πολλές από τις γυναίκες αυτές μπορεί να μην έχουν τελειώσει τις σπουδές τους, έχουν κάποια ηλικία, και είναι όπως προαναφέρθηκε για πολλά χρόνια μακριά από τα επαγγέλματα.

Συγκεκριμένα γυναίκες αρχηγοί οικογένειας, οι οποίες εργαζόταν πριν το διαζύγιο, ίσως είναι απαραίτητο να αλλάξουν εργασία. Αν π.χ. εργάζονταν με μικρή αμοιβή, και λίγες ώρες, είναι τώρα υποχρεωμένες να εργαστούν πλήρες ωράριο, προκειμένου να εξασφαλίσουν ένα ικανό εισόδημα, για να καλύψουν τις νέες ανάγκες. Το ποσοστό αυτό φτάνει το 55%.

Τις μεγαλύτερες όμως συνέπειες τις έχουν οι γυναίκες που δεν εργάζονταν, όταν ζούσαν στην συζυγική οικογένεια. Έτσι στον οικονομικό τομέα βλέπει κανείς μια τεράστια διαφορά μεταξύ αυτών των δύο κατηγοριών. (Γυναίκες εργαζόμενες κατά την διάρκεια του γάμου και μη).

Στις περιπτώσεις που η γυναίκα αρχηγός εργαζόταν πριν το διαζύγιο, βλέπουμε μεγαλύτερο ποσοστό εξειδικευμένων επαγγελματιών (ανώτερες σπουδές, ανώτερη τεχνική παιδεία κ.λ.π.). Έτσι για τις γυναίκες αυτές, οι αποστάσεις επαγγελματικής κατάρτισης δεν είναι ιδιαίτερα μεγάλες σε σχέση με τους άντρες. Το αντίθετο συμβαίνει με τις γυναίκες που άρχισαν να εργάζονται μετά το διαζύγιο. Στις περιπτώσεις αυτές το 33,9% έχουν κάποια ειδίκευση, ενώ λίγες έχουν επάγγελμα ανώτερο από αυτό του συζύγου. Οι γυναίκες που έχουν απολυτήριο λυκείου, πολλές επιθυμούν να βελτιώσουν της επαγγελματική τους ειδίκευση. Εκείνες που δεν έχουν καμμία κατάρτιση επιθυμούν, και επιδιώκουν αλλαγή της εργασίας τους γιατί το επάγγελμά τους είναι χαμηλά αμοιβόμενο, ή κουραστικό, ή έχουν κακή μεταχείριση, κ.α..

Για την μεγάλη πλειονότητα των γυναικών αρχηγών οικογένειας το επάγγελμά τους δίνει μια ηθική ικανοποίηση και αποτελεί αντιστάθισμα στο αίσθημα μοναξιάς και ανασφάλειας που εμπλέκονται.

Όμως όλες οι Ευρωπαϊκές χώρες έχουν λάβει μέτρα για τις γυναίκες αρχηγούς μονογονεϊκών οικογενειών όπως στην Ιταλία, οι επιχειρήσεις κρατούν 15% των θέσεων για χήρες, στην Νορβηγία προτιμούνται οι μοναχικές γυναίκες με βάρη παιδιών, στην Γαλλία οι μοναχικοί γονείς διευκολύνονται στο να κρατήσουν την θέση τους, ενώ ο νόμος απαλλάσσει τους εργοδότες από το 50% των κοινωνικών επιβαρύνσεων, αν προσλάβουν γυναίκα διαζευγμένη με βάρη παιδιών.

Στην Σουηδία οι θέσεις μοιράζονται εξ' ίσου σε άντρες και γυναίκες, στην Αυστρία υπάρχουν προγράμματα δραστηριοποίησης και υποαπασχόλησης των μοναχικών μητέρων.

Όσον αφορά την επαγγελματική κατάρτιση, πολλές χώρες έχουν λάβει ανάλογα μέτρα. Στην Γαλλία ειδικά προγράμματα αναφέρονται στην επαγγελματική κατάρτιση χήρων, διαζευγμένων, και άγαμων μητέρων, που θέλουν να εργαστούν. Ειδικά επιδόματα δίδονται κατά το χρονικό διάστημα της εκπαίδευσής τους. Στην Νορβηγία και Σουηδία, εισπράττουν από το κράτος ειδικό επίδομα για την φύλαξη των παιδιών τους, κατά την διάρκεια της επαγγελματικής εκπαίδευσης.

Στην Αυστρία οι παροχές για εκπαίδευση είναι υψηλότερες αν ο εκπαιδευόμενος έχει βάρη παιδιών. Στην Νορβηγία οι μητέρες που έχουν βάρη παιδιών κάτω των 10 ετών, εκπαιδεύονται σε κρατικά ιδρύματα, εισπράττουν επίδομα, και πρόσθετες παροχές για την φύλαξη των παιδιών τους, επίδομα για έξοδα εγγραφής σε εκπαιδευτικό ίδρυμα, μεταφορικά και άλλα. Στην Αυστρία, Βέλγιο, Ελβετία παιδικοί σταθμοί λειτουργούν σε πολλά πανεπιστήμια, στο Βέλγιο ειδικά ιδρύματα στεγάζουν για 3 χρόνια τις μητέρες και τα παιδιά τους, και στην Σουηδία το κράτος βοηθά με στέγαση και επιδόματα τις μητέρες για τις σπουδές τους.

Επίσης όλες οι Ευρωπαϊκές χώρες, Η.Π.Α. και άλλες έχουν καθιερώσει διευκολύνσεις για τις μητέρες αρχηγούς μονογονεϊκών οικογενειών, με καθιέρωση μειωμένου κι ελαστικού ωραρίου εργασίας.

Το πρόβλημα εμφανίζεται, έντονο στην Ιταλία όπου ο αριθμός των εργαζομένων γυναικών συνεχώς αυξάνει και οι ώρες του σχολείου δεν είναι συντονισμένες με τις ώρες εργασίας. Όμως έχει επιτευχθεί κάποια πρόοδος, γιατί όσον αφορά τα ιδρύματα ημερήσιας φροντίδας παιδιών, βρεφών, και νηπίων, εναρμονίζονται με τα ωράρια εργασίας των μητέρων.

Στο Λουξεμβούργο οι χωρισμένες μητέρες μπορούν να αποχωρήσουν νωρίτερα από τις εργασίες τους και σε ορισμένες επιχειρήσεις οι πατέρες μπορούν να πάρουν το μεσημέρι τα παιδιά τους για φαγητό στην καντίνα της επιχείρησης.

Στην Μάλτα, η εργασία με μερική απασχόληση εξυπηρετεί τις γυναίκες με βάρη παιδιών. Στο Ηνωμένο Βασίλειο, έχει διαπιστωθεί πως οι εργοδότες, δείχνουν μεγάλη κατανόηση στους εργαζομένους και κυρίως στις εργαζόμενες γυναίκες, που έχουν την απόλυτη φροντίδα μικρών παιδιών.

Οι μεγάλες επιχειρήσεις ρυθμίζουν το ωράριο εργασίας, σύμφωνα με τις ανάγκες αυτής της κατηγορίας των εργαζομένων, ενώ διαθέτουν κοινωνικές υπηρεσίες, οι οποίες ρυθμίζουν αυτά τα προβλήματα εργασίας. Ορισμένες υπηρεσίες διαθέτουν και παιδικούς σθμούς αν και οι τελευταίοι στοιχίζουν ακριβά στην επιχείρηση.

3. ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

α. Ελεύθερος χρόνος των αρχηγών μονογονεϊκών οικογενειών για ψυχαγωγία - διακοπές.

Σύμφωνα με την Μ. Κανελοπούλου (1981) ένα σοβαρό θέμα που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες που έπειτα από το διαζύγιο αναλαμβάνουν την επιμέλεια και την φροντίδα των παιδιών είναι η έλλειψη του ελεύθερου χρόνου για ψυχαγωγία και φροντίδα προς τον εαυτό τους. Οι γυναίκες αισθανόμενες ένα υποσυνείδητο αίσθημα ενοχής, ή μειονεξίας για την αποτυχία στον γάμο τους, αποφεύγουν συντροφιάς και κυρίως πρόσωπα κοινού περιβάλλοντος με τον σύζυγο. Στην έλλειψη ψυχαγωγίας συντελούν πολλοί λόγοι, όπως η έλλειψη αυτοκινήτου γιατί στις περισσότερες περιπτώσεις το αυτοκίνητο ανήκε στον σύζυγο, και σε οικονομικούς λόγους που εμποδίζουν την αγορά νέου, για να υπάρχει ευκολία στην μετακίνηση.

Η Μ. Χουρδάκη (1982) αναφέρει πως πολλές γυναίκες, λόγω απαιτήσεων που σχετίζονταν με τον γάμο ή με επιθυμία του συζύγου, είχαν απομακρυνθεί από παλιές φίλιες τους και έτσι μετά το διαζύγιο βρέθηκαν αποκομμένες από τις παλιές τους γνωριμίες, και μη έχοντας το θάρρος και την διάθεση για αναζήτηση συντροφιάς, αντιμετωπίζουν την φοβερή μοναξιά τους.

Η ομάδα γυναικών της Βοστώνης (1990) αναφέρει κάποια θετικά στοιχεία στον ρόλο των μοναχικών γονιών και πολλά από αυτά είναι θετικά, και ως προς τον ελεύθερο χρόνο και την ψυχαγωγία.

Συγκεκριμένα, όταν περάσει ο διάστημα της οικονομικής ανασφάλειας, ή του θυμού, και συχνά μιλάμε για μακρά περίοδο ανάρρωσης, οι μοναχικοί γονείς αλλάζουν αντιλήψεις. Δηλαδή χαίρονται τη ζωή τους, βρίσκουν ελεύθερο χρόνο για να διασκεδάσουν, να κάνουν εκδρομές με τα παιδιά τους, να έχουν φίλιες, να δοκιμάζουν καινούργια πράγματα, και με λίγα λόγια να δημιουργούν ελεύθερο χρόνο και τον ζουν πραγματικά, γιατί πλέον δεν φθείρονται μέσα σ' έναν αποτυχημένο γάμο.

Η Μ. Κανελοπούλου (1981) αναφέρει πως σε πολλές περιπτώσεις οι αρχηγοί μονογονεϊκών οικογενειών έχουν περιορισμένο χρόνο για διασκέδαση και δεν διαθέτουν χρήματα, για ψυχαγωγία και διακοπές. Η κατάσταση δυσκολεύει ακόμη, όταν δεν έχουν που να αφήσουν τα παιδιά τους. Βέβαια αυτό το πρόβλημα μπορεί να υπάρχει και στην συζυγική οικογένεια, όμως στην περίπτωση αυτή οι γονείς είναι δύο και μπορούν να μοιραστούν τον χρόνο διασκέδασής τους. Το θέμα των διακοπών αντιμετωπίζεται, σχεδόν σε όλες τις δυτικές κοινωνίες, είτε με την χορήγηση επιδομάτων, είτε εξασφαλίζοντας κέντρα διακοπών, παρέχοντας εισιτήρια και με άλλους τρόπους. Μέτρα αποκλειστικά για την μητέρα βρίσκουμε στην Νορβηγία, όπου εφαρμόζονται προγράμματα διακοπών όπου δεν υπάρχει η οικονομική ευχέρεια.

Στην Ελβετία καταβάλλονται ειδικές επιχορηγήσεις για τις διακοπές των διαζευγμένων μητέρων. Στις Κάτω Χώρες δυστυχώς δεν υπάρχουν προγράμματα διακοπών για μοναχικούς γονείς, που ίσως είναι κάτι που εντείνει την κοινωνική μοναξιά τους.

β. Προβλήματα που αντιμετωπίζει ο πατέρας αρχηγός - μονογονεϊκής οικογένειας.

Η ομάδα γυναικών της Βοστώνης (1990) αναφέρει ότι σε κάποιες περιπτώσεις ορισμένοι πατέρες μεγαλώνουν ουσιαστικά μόνοι τα παιδιά τους, χωρίς να είναι μοναχικοί γονείς, για διάφορους λόγους, είτε γιατί η σύζυγος είναι άρρωστη είτε γιατί απουσιάζει από το σπίτι. Στις μέρες μας όμως η μοναχική ανατροφή των παιδιών από τον πατέρα, είναι κυρίως αποτέλεσμα διαζυγίου ή θανάτου της συζύγου.

Η Μ. Κανελοπούλου (1981) αναφέρει ότι ένα από τα σπουδαιότερα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι πατεράδες που έχουν μείνει μόνοι με ανήλικα παιδιά, είναι η δυσκολία να τα βγάλουν πέρα με το νοικοκυριό, και την ανατροφή των παιδιών γιατί η κοινωνία μας, είναι ακόμα βασισμένη πάνω στην διάκριση των φύλων σε αντρικούς και γυναικείους ρόλους και ο άντρας είναι ανέτοιμος να αναλάβει την φροντίδα του σπιτιού και των παιδιών.

Η ομάδα γυναικών της Βοστώνης (1990) αναφέρει πως η πίεση της πλήρους ευθύνης και για την δουλειά, αλλά και για την φροντίδα των παιδιών τους είναι μεγάλη γιατί πρέπει να αποτελούν όλες τις οικονομικές φυσικές και τις συναισθηματικές πηγές για τα παιδιά τους. Η ανάγκη αυτή να μοιρασθούν το μέγαλωμα των παιδιών τους τους οδηγεί στην ανεύρεση οποιασδήποτε πηγής βοήθειας. Υπάρχουν περιπτώσεις πατεράδων που υποστηρίχτηκαν από τους γείτονές τους, από το σχολείο των παιδιών τους, και από μοναχικούς γονείς που ζουν κοντά τους. Κάποιοι απ' αυτούς θεώρησαν πολύ θετικό τον χωρισμό με την σύζυγο για κείνους

και τα παιδιά, και ανέλαβαν κάθε ευθύνη, μη έχοντας σχέση με εκείνες. Χωρισμένοι πατέρες μίλησαν με μεγάλη χαρά για την νέα σχέση με τα παιδιά τους, όταν αντιμετώπισαν μόνοι το μεγάλωμά τους.

Η Μ. Κανελοπούλου (1981) αναφέρει πως ο πατέρας όταν βρεθεί μόνος με βάρη μικρών παιδιών τα χάνει κυριολεκτικά. Ετσι πηγή βοήθειας γίνεται για τον πατέρα ένας νέος γάμος, ή η φύλαξη των παιδιών από ιδρύματα, ή τρίτα πρόσωπα γι αυτό και δεν έχουμε μεγάλο αριθμό οικογενειών με έναν πατέρα που διατηρεί ξεχωριστό νοικοκυριό φέροντας μόνος όλα τα βάρη.

Πάντως στην αντίθετη περίπτωση ο μοναχικός πατέρας εκτός από τα προβλήματα τα οποία είναι κοινά με τις μοναχικής μητέρας, δηλαδή μοναξιά, οικονομικές δυσκολίες, αντιμετωπίζει και ένα επί πλέον. Η κοινωνία μη συνηθισμένη σε αυτή τη μορφή μονογονεϊκής οικογένειας δεν του αναγνωρίζει όλες τις κοινωνικές παροχές, ή διευκολύνσεις που αναγνωρίζει στη μοναχική μητέρα.

Η Χ. Κατάκη (1984) αναφέρεται στην προσφορά του άντρα στην οικογένεια η οποία όπως λέει μετράται με την δράση του στον κοινωνικό και επαγγελματικό στίβο. Η προσφορά αυτή που μετράται σε υλικά αγαθά, μεγαλώνει την απόσταση από την οικογένεια. Ο πατέρας δεν συμμετέχει σε σεμινάρια ή διαλέξεις για ψυχολογικά θέματα που αφορούν τα παιδιά του (δεν διαβάζει, δεν τρώει κ.α.) όπως η μητέρα. Ετσι φαίνεται πόσο απροετοίμαστος είναι να αναλάβει ξαφνικά μόνος του, την φροντίδα των ανήλικων παιδιών του.

Ο Ι. Τσιάντης (1990) αναφέρεται στα διάφορα προβλήματα που αντιμετωπίζει ο πατέρας με το διαζύγιο. Ένα από αυτά είναι το τι θα κάνει με τα παιδιά του όταν θα έχει την επιμέλεια, γιατί η εμπειρία για την φροντίδα τους είναι ελάχιστη. Ακόμη φοβάται για το είδος των σχέσεων που θα έχει μαζί τους, χάνει σε άλλη περίπτωση την οικογένεια

και τους παλιούς του φίλους, και πρέπει να αντιμετωπίσει και την στερεότυπη αντίληψη, ότι αυτός έχει προκαλέσει το διαζύγιο.

γ. Το κοινωνικό στίγμα της χωρισμένης οικογένειας

Η Μ. Κανελοπούλου (1981) αναφέρει ότι στην εποχή μας, λόγω βαθύτατων κοινωνικών τομών, έχουν σημειωθεί σημαντικές αλλαγές στον οικογενειακό και κοινωνικό χώρο. Το διαζύγιο έχει πάψει να αποτελεί έντονο κοινωνικό στίγμα για την ελληνική οικογένεια και την Ελληνίδα.

Οι γάμοι κατά πλειοψηφία λύνονται από κοινή υπαιτιότητα των συζύγων και στην ουσία δεν είναι τίποτε άλλο παρά η απόφαση να δοθεί τέλος σ' έναν ασυμβίβαστο και αποτυχημένο γάμο. Στην χώρα μας αρχίζουν δειλά-δειλά να εμφανίζονται νέες μορφές οικογενειακών συμβιώσεων, οι οποίες υιοθετούνται κυρίως από τους νέους και είναι κοινωνικά αποδεκτές.

Η ομάδα γυναικών της Βοστώνης (1990) αναφέρει αντίθετα, πως όλες οι οικογένειες που μοιάζουν διαφορετικές από την φανταστική, πλήρη, κανονική, ετεροσεξουαλική, πυρηνική οικογένεια, έχουν να αντιμετωπίσουν ένα είδος στίγματος. Είναι στιγματισμένες σαν ελαττωματικές ή ανήθικες και δεν αποτελούν την ιδανική οικογένεια. Όμως οι τάξεις των μοναχικών γονέων, όλο και πυκνώνουν σήμερα, γίνονται ορατές και μπορούν να συναναστραφούν και με "κανονικές" οικογένειες, αλλά και με άλλες σαν αυτές.

Κι όμως αρκετοί χωρισμένοι μοναχικοί γονείς, αισθάνονται να υποφέρουν από στίγμα. Οι άλλοι τους κρίνουν και αυτοί κρίνουν τους εαυτούς τους, ότι είναι κάτι λιγότερο από μια πλήρη οικογένεια.

Το βασικό καθήκον για τους μοναχικούς γονείς είναι να πιστέψουν ότι αυτοί και τα παιδιά τους αποτελούν πραγματικές και αποδεκτές οικογένειες και να αποκτήσουν ένα κύκλο φίλων οι οποίοι υποστηρίζουν και αποδέχονται τις οικογένειές τους όπως είναι. Αυτή η παραδοχή του

εαυτού τους και ο κύκλος που τους υποστηρίζει, τον οποίο αναγκαστικά πρέπει να δημιουργήσουν οι χωρισμένοι γονείς, βοηθούν στην αμφισβήτηση της κοινωνικής προκατάληψης που τους στιγματίζει ακόμη και στις μέρες μας.

Η Α. Τζόνσον (1993) αναφέρεται στην προκατάληψη και την ορίζει ως έννοια μέσω της φαντασίας που ξυπνά μέσα στο νου ενοχλητικά αντίφωνα/απαντήσεις, αδιαλλαξία, στενομυαλιά, ρατσισμό. Προκατάληψη είναι να προδικάσει κανείς κάτι με βάση την αντίληψη της διαφοράς. Είναι αυτά τα χαρακτηριστικά που τοποθετούν τα άτομα, ή τις καταστάσεις ξεχωριστά.

Ετσι αν δίνεται κάποιος τίτλος ή κάποια κατηγορία αυτόματα έχει εξασκηθεί προκατάληψη.

δ. Η κοινωνική απόρριψη της χωρισμένης γυναίκας

Η Σ. Θωμά (1985) αναφέρει ότι όταν μια γυναίκα παντρεύεται, έχει στην κοινωνία, μια αναμφισβήτητη προσωπικότητα, ένα κύρος και μια αξιοπρέπεια.

Όταν όμως η γυναίκα για λόγους ανάξιους αναφοράς και σκέψης για την κοινωνία, χωρίσει, τότε όλα τα προηγούμενα εγκώμια, εξαφανίζονται σαν να μην υπήρχαν ποτέ. τότε η κοινωνία, κρίνει και κατακρίνει τις περισσότερες φορές, την πράξη, την τόλμη, την αντίρρηση της γυναίκας στον γάμο. Η συγκεκριμένη γυναίκα είναι ανάξια σεβασμού, δεν έχει στην κοινωνία ίση θέση με τους άλλους που βρίσκονται "μέσα" σε πλήρεις οικογένειες, δεν έχει προνόμια ή απαιτήσεις.

Η κοινωνία αντιμετωπίζει με διάφορους τρόπους μια χωρισμένη γυναίκα. Για παράδειγμα παρατηρούνται ακόμη και σήμερα, μια αξιοπρεπής μητέρα, να απαγορεύει στο παιδί της να επισκεφτεί το σπίτι της συμμαθήτριάς ή του συμμαθητή γιατί σκέπτεται "τι θα πει ο κόσμος" να βλέπει το παιδί της να μπαίνει στο σπίτι μια χωρισμένης. Η συγκεκριμένη

μαμά κρίνει έναν άνθρωπο με το δικαίωμα που δίνει η νοοτροπία του συνόλου.

Το θέμα όμως δεν περιορίζεται εδώ. Μια χωρισμένη νεαρή γυναίκα, ίσως χωρίς παιδιά, όταν μετά τον χωρισμό "τολμήσει" ν' αποκτήσει κάποια σχέση κατακρίνεται. Αυτόματα χαρακτηρίζεται "εύκολη", "ανήθικη" που χώρισε και μετά "γυρίζει". Η κοινωνία δύσκολα υποστηρίζει μια χωρισμένη γυναίκα που προσπαθεί να φτιάξει την ζωή της.

Σε άλλες περιπτώσεις κρίνοντας τα παιδιά της διαζευγμένης γυναίκας. Η κόρη της θα κακοχαρακτηριστεί με το παραμικρό, εφ' όσον έχει "τέτοια μάνα" βγάζοντας τελεσίδικα το συμπέρασμα της αναξιοότητας ή ανηθικότητας του κοριτσιού. Ο γιος θα κατακριθεί επίσης, αλλά εδώ η κοινωνία δίνει το άλλοθι του φύλου.

Η κοινωνία δεν δέχεται το "όχι" μιας γυναίκας έτσι απλά. Γι αυτό ο λόγο υπάρχουν πάρα πολλές διαζευγμένες γυναίκες με σοβαρά ψυχολογικά προβλήματα και παιδιά με συμπλέγματα, που συχνά καταφεύγουν σε εύκολες λύσεις, αν και ποτέ δεν είχαν την τάση για κάτι τέτοιο.

Η ομάδα γυναικών της Βοστώνης (1990) αναφέρεται σε πολλές περιπτώσεις γυναικών οι οποίες κρίθηκαν και κατακρίθηκαν από το κοινωνικό περιβάλλον, το οποίο βιάστηκε να δώσει τον χαρακτηρισμό της "αποτυχημένης", ενώ οι ίδιες αγωνίζονταν ενάντια στα συναισθήματα αποτυχίας, τα οποία τις βασάνιζαν σαν άτομα και έπρεπε επί πλέον να αποδείξουν και στο περιβάλλον τους πως δεν είναι αποτυχημένες.

Η Ν. Τακάρη (1978) αναφέρει πως το διαζύγιο είναι ένα μεγάλο κοινωνικό πρόβλημα που περισσότερο αντιμετωπίζεται σαν γυναικείο πρόβλημα λόγω της μειονεκτικής θέσεως της γυναίκας στο θέμα του γάμου. Από τα παλιά χρόνια, οι επιπτώσεις του διαζυγίου ή η τιμωρία βασικά ζημίωνε και έπληττε την γυναίκα.

Ο Ι. Τσιάντης (1990) αναφέρει ότι η χωρισμένη μάνα πρέπει να αντιμετωπίσει μόνη πολλά. Τις οικονομικές δυσκολίες, τα επιθετικά συναισθήματα των παιδιών, αφού είναι η μόνη διαθέσιμη, την απώλεια και την μοναξιά γιατί μειώνεται η κοινωνική της ζωή. Οι φίλοι της απομακρύνονται, οι παντρεμένοι φίλοι αισθάνονται απειλημένοι γιατί ίσως έχουν οι ίδιοι προβλήματα που φοβούνται να συζητήσουν.

Η Χ. Κατάκη στην συνέντευξη με θέμα Γάμος - Διαζύγιο και επιπτώσεις στο ζευγάρι 1994, αντίθετα ανέφερε ότι τα τελευταία χρόνια η ελληνική οικογένεια έχει υποστεί φοβερές αλλαγές και η χωρισμένη γυναίκα γίνεται όλο και λιγότερο στιγματισμένη. Τα προβλήματα που αντιμετώπιζε η χωρισμένη γυναίκα από την εργασία της, από την οικογένεια, από το κοινωνικό περιβάλλον της, πλέον φθίνουν.

Γ Μ Ε Ρ Ο Σ

ΟΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΕΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΔΙΑΖΥΓΙΟΥ ΣΤΑ ΠΑΙΔΙΑ

1. Η απόφαση του χωρισμού

Ο Ν. Δρακουλίδης (1983) αναφέρει ότι τα λάθη του γάμου σε συνδυασμό με την ελευθεριότητα των υθών στην εποχή μας, αυξάνουν τον αριθμό των διαζυγίων που είναι η μόνη λύτρωση από ένα αποτυχημένο γάμο. Δεν είναι όμως το ίδιο όταν υπάρχουν παιδιά. Στο ζευγάρι που χωρίζει το διαζύγιο δίνει ελευθερία. Αλλά για τα παιδιά του διαζυγίου είναι καταδίκη με πολλαπλές συνέπειες, ανάλογα με την ηλικία τους, το φύλο τους, τις εντυπώσεις που είχαν από την συμβίωση των γονιών τους, τη δυναμική ή αδύναμη ιδιοσυστασία τους, το αν έχουν άλλα αδέρφια, το αν παντρευτεί ο γονιός που μαζί του θα μείνουν, αν θα κάνει παιδιά, από την στάση του πατριού ή της μητριάς.

Η Μ. Κανελοπούλου (1981) αναφέρει ότι το να πάρει κάποιος την απόφαση να χωρίσει είναι μια πράξη πολύ σοβαρή. Οι ειδικοί δεν συνιστούν να ενεργήσουν οι σύζυγοι με μίια μόνο κίνηση, να πάρουν δηλ. μια απόφαση βιαστική, χωρίς να έχουν για πολύ καιρό σκεφτεί και χωρίς να χει ωριμάσει η απόφασή τους για χωρισμό. Το διαζύγιο συνεπάγεται μια ολόκληρη σειρά από αλλαγές μέσα στην ζωή του καθένα τόσο των γονιών όσο και των παιδιών. Γι αυτό πρέπει οι γονείς να συνηδητοποιήσουν αν πραγματικά θέλουν διαζύγιο. Οποιοι και να είναι οι λόγοι του διαζυγίου εξακολουθεί να παραμένει η μεγάλη αποτυχία, που είναι πολύ θλιβερή και επικύνδυνη για τα παιδιά αφού τα οδηγεί σ' ένα μέλλον αβέβαιο και ανασφαλές καλό θα είναι πριν αποφασίσουν οι σύζυγοι να

χωρίσουν να σκεφτούν καλύτερα την προηγούμενη ζωή με το σύντροφό τους. Ένα διαζύγιο που έχει αποφασισθεί μετά από πολλή σκέψη των γονιών μπορεί να έχει πολλές πιθανότητες να "κυλήσει" μέσα σ' ένα κλίμα πιο ήρεμο, λιγότερο αγχώδες, λιγότερο επιθετικό και να επιφέρει λιγότερες δυσάρεστες επιπτώσεις και στους ίδιους τους γονείς και κυρίως στα παιδιά τους.

Σύμφωνα με την Φ. Ντολτό (1993) ο χωρισμός των γονέων κλονίζει σημαντικά την ψυχική ισορροπία του παιδιού, προκαλεί στο παιδί την αίσθηση μιας απειλής στη δική του συνοχή και στο δυναμισμό του. Το διαζύγιο νομιμοποιεί την ασυμφωνία, καταργεί την ατμόσφαιρα διαμάχης και δημιουργεί ένα νέο καθεστώς για τα παιδιά. Για τα παιδιά το διαζύγιο είναι μυστηριώδης αλλά δεν πρέπει να παραμείνει έτσι. Ουσιαστικά είναι για νόμιμη συνθήκη, η οποία προσφέρει και στα παιδιά επίσης μια λύση.

Για να καταλάβουμε πως ένα παιδί βιώνει τη διάσπαση που συνεπάγεται το διαζύγιο, πρέπει να λάβουμε υπ' όψη μας πως υπάρχουν τρεις συνέχειες στη ζωή του παιδιού.

1. Η συνέχεια του σώματος,
2. Η συνέχεια των συναισθημάτων,
3. Η συνέχεια του κοινωνικού.

Συνέχεια για το παιδί είναι το σώμα του και τα συναισθήματά του. Το σώμα του δημιουργήθηκε μέσα σ' ένα ορισμένο χώρο και με τους γονείς του παρόντες. Όταν φύγουν οι γονείς, εάν ο χώρος δεν είναι πια ίδιος, το παιδί δεν αναγνωρίζει ούτε το ίδιο του το σώμα, δηλ. τα σημεία επανευρέσεως του στο χώρο και στο χρόνο αφού τα μεν εξαρτώνται από τα δε.

Αντίθετα όταν το ζευγάρι χωρίσει και το παιδί μπορέσει να μείνει στο χώρο όπου οι γονείς του ζούσαν ενωμένοι, δημιουργείται ένα είδος μεσολάβησης και η διεργασία του διαζυγίου είναι πιο εύκολη για το παιδί. Αλλιώς καθώς το σώμα του ταυτίζεται με το σπίτι που ζει, όταν το σπίτι

αυτό καταστρέφεται με την απουσία του ενός γονέα ή τη διάλυση του ζευγαριού, το παιδί θα δοκιμάσει μια διπλή αποδιοργάνωση πρώτα στο χώρο, πράγμα που έχει αντίκτυπο στο σώμα του και έπειτα στα συναισθήματά του που αποδιοργανώνονται και αυτά.

α) Η αναγγελία του γεγονότος του διαζυγίου

Η Β. Λάνσκι (1994) αναφέρει ότι η αναγγελία των νέων στα παιδιά, μπορεί να είναι ό,τι πιο δύσκολο έχουν κάνει οι γονείς μέχρι την συγκεκριμένη στιγμή. Είναι απόλυτη ανάγκη να μάθουν την αλήθεια και από τους δύο γονείς. Μερικοί γονείς παραβλέπουν αυτήν την οδυνηρή ευθύνη, ειδικά αν τα παιδιά τους είναι μικρά. Ο γονιός ,πορεί απλώς να φύγει από το σπίτι ίσως την ώρα που τα παιδιά κοιμούνται. Αυτό στα μάτια του παιδιού θα φανεί σαν λιποταξία. Ερευνητές, σε μια μελέτη παιδιών προσχολικής ηλικίας με χωρισμένους γονείς, βρήκαν ότι το απίστευτο ποσοστό του 80% των παιδιών δεν είχαν προειδοποιηθεί για την αναχώρηση του γονιού, ούτε είχαν ενημερωθεί για τα αίτια της. Ο φόβος της πλήρους εγκατάλειψης ήταν υπερβολικά έντονος σ' αυτά τα παιδιά. Αφού ο ένας γονιός μπορεί να αφήσει το σπίτι χωρίς καμία εξήγηση, δεν μπορεί να το κάνει κι ο άλλος;

Τα παιδιά έχουν το δικαίωμα να μάθουν την αλήθεια, όσο οδυνηρή και αν είναι. Ένα παιδί ποτέ δεν είναι τόσο μικρό που να μην μπορεί να καταλάβει. Ένα παιδί στο σκοτάδι θα είναι συντετριμένο και θα αρχίσει να φαντάζεται πράγματα πολύ χειρότερα από την αλήθεια. Ένα παιδί μπορεί να πεισθεί ότι είναι υπεύθυνο για το διαζύγιο των γονιών του. Το μήνυμα που του δίνουν οι γονείς είναι ότι δεν είναι αρκετά σπουδαίο για να συμμετέχει σε σοβαρές οικογενειακές υποθέσεις. Εάν το παιδί μάθει για το διαζύγιο από κάποιον έξω από την οικογένεια, είναι σχεδόν βέβαιο ότι θα νιώσει προδωμένο.

Τα παιδιά πρέπει να ξέρουν γιατί παίρνουν οι γονείς τους διαζύγιο ώστε να μην κατηγορήσουν τον εαυτό τους. Οι γονείς πρέπει να πουν στα παιδιά τους ότι δεν προκάλεσαν εκείνα το διαζύγιο ούτε θα μπορούσαν να το αποτρέψουν.

Οι γονείς πρέπει να καθησυχάζουν τα παιδιά όλων των ηλικιών ότι η ζωή τους δεν θα καταστραφεί και ότι μερικά γεγονότα και συναισθήματα δεν θ' αλλάξουν. Χρειάζεται να ξέρουν ότι μπορούν να βασιστούν επάνω τους. Πρέπει να μάθουν ότι πάντα θα τα φροντίζουν και θα τα προστατεύουν. Το γεγονός, ότι το ζευγάρι δεν ταιριάζει για να είναι αντρόγυνο, δεν σημαίνει ότι δεν ταιριάζει για να είναι οι γονείς του παιδιού. Το παιδί πρέπει να μάθει ότι οι γονείς το αγαπούν και νοιάζονται γι' αυτό.

Ότι τα αισθήματα αγάπης μεταξύ ενηλίκων μπορούν ν' αλλάξουν αλλά, ο μόνιμος δεσμός μεταξύ γονιού και παιδιού είναι ένα διαφορετικό και ξεχωριστό είδος αγάπης.

Η Φ. Ντολτό (1993) εντοπίζει ότι αυτό που έχει μεγαλύτερη σημασία είναι να ενημερώνουμε τα παιδιά στην αρχή και στο τέλος της διαδικασίας γι αυτό που ετοιμάζεται και αποφασίζεται αντίστοιχα, ακόμη και αν πρόκειται για παιδιά που δεν περπατάνε. Δεν πρέπει να υπάρχει σιωπή γύρω από το διαζύγιο με το πρόσχημα ότι είναι γεγονός που προκαλεί πόνο. Ένα διαζύγιο είναι εξίσου αξιοπρεπές όσο κι ένας γάμος και σε περίπτωση σιωπής δημιουργούνται αρνητικά συναισθήματα στα παιδιά.

Σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε, οι ερωτηθέντες έφηβοι, στο μεγαλύτερο ποσοστό δεν είχαν ενημερωθεί για το γεγονός του διαζυγίου από τους γονείς τους και για τις συνέπειες που θα επακολουθούσαν γι' αυτούς. Σημαντικό είναι επίσης το γεγονός ότι οι έφηβοι το έλεγαν με παράπονο. Η ενημέρωση λοιπόν μπορεί να είναι κάτι το πολύ θετικό για τα παιδιά. Δεν πρέπει να αφήνουμε τα παιδιά να ζουν μέσα σ' ένα όνειρο που ανταποκρίνεται στην εξιδανίκευση του μικρού παιδιού, το

όνειρο των γονιών που είναι μαζί, όνειρο που αντιπροσωπεύει την ασφάλειά τους. Τα παιδιά εξ' άλλου είναι τελείως ικανά να καταλάβουν την πραγματικότητα που ζουν. Επίσης η ενημέρωση και οι δυσκολίες των γονιών μπορεί να βοηθήσουν τα παιδιά να γίνουν γρήγορα αυτόνομα.

Πολλά παιδιά την επόμενη μέρα της αναγγελίας του διαζυγίου από τους γονείς φαίνεται να τα έχουν ξεχάσει όλα. Έτσι οι γονείς βγάζουν το συμπέρασμα ότι οι εξηγήσεις τους ήταν άχρηστες. Συχνά όμως τα παιδιά αντιδρούν με την επινόηση μύθων και με διάφορες φαντασιώσεις. Αυτό συμβαίνει γιατί έχουν την ανάγκη να πλάθουν ιστορίες όταν τους είναι δύσκολο να δεχτούν κάτι. Πρέπει οι γονείς να λένε την αλήθεια και να αφήνουν τα παιδιά να αντιδρούν με τον τρόπο τους σ' αυτή την αλήθεια, όταν η κατάσταση είναι δύσκολη κι όταν νιώθουν την ανάγκη να πλάσουν ιστορίες.

Μετά την διεξαγωγή μιας έρευνας σε 40 μαθητές βρέθηκε ότι κανένα από τα παιδιά δεν είχε ενημερωθεί από τους γονείς τους για την απόφαση του διαζυγίου. Επίσης είχε παρατηρηθεί ότι τα παιδιά δεν μιλάνε για το διαζύγιο ούτε στους συμμαθητές τους αλλά ούτε και στους καθηγητές τους. Η στάση αυτή μπορεί να εξηγηθεί μέσα από την σιωπή των γονέων σχετικά με ότι αφορά την κατάσταση του διαζυγίου. Εξαιτίας της σιωπής το παιδί νομίζει ότι το διαζύγιο είναι κάτι το "πολύ κακό" για το οποίο ντρέπονται οι γονείς του και το οποίο δεν μπορεί να αναγνωριστεί από την κοινωνία. Το παιδί θα πρέπει να καταλάβει ότι επειδή το κρύβουν οι γονείς του δεν σημαίνει ότι είναι κάτι κακό. Από την άλλη μεριά όμως αν του μιλήσουν το αισθάνεται σαν κάτι θλιβερό αλλά δεν προκαλεί πλέον ντροπή. Στην περίπτωση αυτή μπορεί να μιλήσει στους άλλους.

β) Τι νομίζει το παιδί για το διαζύγιο

Σύμφωνα με το βιβλίο του Γ. Πιντέρη Αντιμετωπίζοντας το χωρισμό 1993, ο Adler έλεγε πως τα παιδιά είναι περίφημοι παρατηρητές, αλλά τα συμπεράσματα που βγάζουν από τις παρατηρήσεις τους είναι συχνά λαθεμένα. Δεν είναι λίγες οι φορές που ένας γονιός, προκειμένου να κάνει το παιδί του να κάτσει φρόνιμα το απειλεί μ' εγκατάλειψη: "Αν δεν κάτσεις φρόνιμα, θα σηκωθώ και θα φύγω".: Άλλες πάλι φορές, ο ένας γονιός απειλεί το παιδί, λέγοντά του ότι ο άλλος γονιός θα το εγκαταλείψει: "Αν δεν είσαι καλό παιδί, ο μπαμπάς θα μας αφήσει και θα φύγει". Αυτές είναι καθημερινές εκφράσεις, λίγο - πολύ συνηθισμένες σε κάθε σπίτι, άλλο βέβαια αν δεν είναι ο καλύτερος τρόπος να επιβάλλουμε πειθαρχία στο παιδί. Όταν όμως δύο άνθρωποι χωρίζουν με την αναμπουμπούλα που δημιουργείται, με τον πόνο, με την φούρια, ξεχνάμε καμιά φορά ότι έχουμε κάνει τέτοιες απειλές στο παρελθόν. Δεν αποκλείεται λοιπόν κάποιο παιδί, με βάση τις απειλές που έχει ακούσει, να καταλήξει στο συμπέρασμα ότι οι γονείς του χώρισαν επειδή δεν ήταν καλό παιδί. Το αν θα δημιουργηθεί μια τέτοια εντύπωση στο παιδί είναι κάτι που δεν το ελέγχουμε. Μπορούμε όμως να προλάβουμε, αλλά και να διορθώσουμε μια τέτοια λαθεμένη εντύπωση.

Αξιίζει τον κόπο ένας γονιός να καθήσει και να μιλήσει με το παιδί για το διαζύγιο το οποίο εκτυλίσσεται μπροστά στα μάτια του. Είναι σημαντικό να ξέρει το παιδί ότι οι γονείς του δεν χώρισαν επειδή έφταιγε εκείνο και ότι το διαζύγιο δεν είναι ενδειξη ότι δεν το αγαπούν.

Αυτό που είναι απαράδεκτο, είναι ένας γονιός να εκμεταλεύεται τις ενοχές, που πιθανόν έχει το παιδί για το διαζύγιο, σαν μέθοδο πειθαρχίας. Δεν αποκλείεται κάποιος να έχει αντιληφθεί πως το παιδί έχει ενοχές για το διαζύγιο των γονιών του, και να χρησιμοποιήσει τις ενοχές του παιδιού για να το κάνει να φέρεται όπως εκείνος θέλει.

Μερικές από τις πιθανές επιπτώσεις, που μπορεί να έχει πάνω στο παιδί μαι τέτοια συμπεριφορά από το γονιό του, μπορεί να σημαδέψουν έντονα την εξέλιξη του. Το παιδί βρίσκεται φορτωμένο με τις ενοχές ενός λάθους που δεν μπορεί να κάνει κάτι για να το επανορθώσει. Αυτός ο λόγος είναι αρκετός για να το κάνει μελαγχολικό. Η μελαγχολία του δεν το κάνει πολύ ευχάριστο φίλο για τους συνομηλικούς του, με αποτέλεσμα τ' άλλα παιδιά να το αποφεύγουν. Εκείνο όμως, ίσως βγάζει το λαθεμένο συμπέρασμα ότι οι άλλοι δεν το πλησιάζουν γιατί δεν αξίζει σαν άνθρωπος. Μια τέτοια αρνητική εικόνα του παιδιού για το άτομό του μπορεί να γίνει η βάση για ένα σωρό μελλοντικά προβλήματα.

Παράλληλα, το παιδί, που πιστεύει πως είναι υπεύθυνο για το χωρισμό των γονιών του, μαθαίνει από πολύ μικρό να θεωρεί τον εαυτό του υπεύθυνο για τα λάθη και τις αποτυχίες των άλλων, με αποτέλεσμα αν εξελιχθεί σε άνθρωπο πολύ ευάλωτο στις ενοχές. Οι άλλοι γύρω του μπορούν εύκολα να εκμεταλεύονται αυτές τις ενοχές. Ένα τέτοιο άτομο δυσκολεύεται πολύ να εκφράσει τα συναισθήματά του και να υποστηρίξει τα δικαιώματά του, με τον φόβο μήπως δυσαρεστήσει τους άλλους και καταλήξει να νοιώθει ενοχές και πάλι.

Η Φ. Ντολτό (1993) αναφέρει ότι πολλά παιδιά αισθάνονται ενοχές για το διαζύγιο των γονιών τους εξαιτίας των ευθυνών και εξόδων που προκαλεί η ύπαρξή τους. Αυτό μπορεί να είναι μια τρομερή εμπειρία για τα παιδιά. Η ενοχή που εμφανίζεται στην εφηβεία εκφράζεται με τις εξής φράσεις: "Δεν έπρεπε να είχα ζήσει" ή "δεν θα παντρευτώ για να μην κάνω τα παιδιά μου δυστυχημένα". Επίσης πρέπει να σημειωθεί ότι είναι ανάγκη να μιλήσουν οι γονείς για τα κίνητρα του διαζυγίου στο παιδί, όπως, π.χ: "ο πατέρας σου πίνει" έτσι ώστε το παιδί να καταλάβει ότι πρόκειται για λόγους σοβαρούς ανεξάρτητους απ' αυτό και να του δώσουν να καταλάβει ότι δεν θα μπορούσε να κάνει κάτι για να αποτρέψει το διαζύγιο, για να απαλλαγεί από τις ενοχές του μ' αυτό τον τρόπο.

2. Αντιδράσεις των παιδιών κατά ηλικία και φύλο

Η Β. Λάνσκι (1994) αναφέρει ότι για τα παιδιά ένα διαζύγιο είναι ελαφρά, λιγότερο τραυματικό από τον θάνατο ενός γονέα. Σε πολλές περιπτώσεις και τα δύο είναι ένα τρομερό σοκ, αλλά στην περίπτωση του θανάτου το πένθος είναι αποδεκτό και ενθαρρύνεται η εκδήλωση του και φίλοι και συγγενείς είναι συνήθως διαθέσιμοι για να βοηθήσουν και να ξεπαρηγορήσουν τόσο τους ενήλικες όσο και τα παιδιά. Αλλά σε ένα διαζύγιο, τα παιδιά δεν έχουν συνήθως στήριξη της οικογένειας και των γονέων τους. Συχνά οι γονείς είναι οι ίδιοι ανίκανοι να αντιμετωπίσουν την κατάσταση και δεν μπορούν να φροντίσουν το παιδί τους. Ακόμη οι γονείς μπορεί να μην δείξουν την λύπη τους για να μην πληγώσουν δήθεν τα παιδιά τους· στην πραγματικότητα αυτό δεν επιτρέπει στα παιδιά να περάσουν την φυσιολογική περίοδο πένθους που βοηθά στην ανακούφιση τους από την λύπη. Σύμφωνα με μια έκθεση στα Παιδιατρικά Νέα (Ιούνιος 1985) η "φυσιολογική" διαδικασία πένθους διαρκεί από τέσσερις έως δώδεκα εβδομάδες. Αυτό το χρονικό πλαίσιο αφορά την αρχική θλίψη. Τα συμπτώματα του πένθους περιλαμβάνουν ξεσπάσματα θυμού, χαμηλή ενεργητικότητα, κλάματα και αδιάκοπα ερωτήματα. Άλλη έρευνα δείχνει ότι ολόκληρη διαδικασία του πένθους μετριέται σε μήνες και μερικές φορές σε χρόνια - και όχι σε εβδομάδες.

Αναρωτιέται κανείς γιατί τα παιδιά να θρηνούν- δεν θα έπρεπε να είναι ανακουφισμένα, ιδιαίτερα αν ήταν στο παρελθόν μάρτυρες καυγάδων ανάμεσα σε γονείς; Πολλά παιδιά είναι ευτυχισμένα με την οικογενειακή τους ζωή ακόμη κι αν οι γονείς τους είναι δυστυχισμένοι. Ο πόνος που μπορεί να αισθανθεί ένα παιδί δεν είναι απαραίτητα ανάλογος με την σχέση του παιδιού με τους γονείς του. Ωστόσο όσο πιο στενή είναι η

προσκόληση του παιδιού στον απόντα πια γονιό, τόσο πιο δύσκολη θα είναι η κατάσταση για το παιδί.

Μερικά παιδιά προστατεύουν τον συναισθηματικό τους κόσμο απωθώντας τα συναισθήματά τους. Η ανησυχία που βιώνουν τα περισσότερα παιδιά σχετικά με την αβεβαιότητα του μέλλοντος εκτοπίζει την ανακούφιση που μπορεί να νιώσουν με το τέλος ενός βίαιου γάμου. Οι γονείς πρέπει να συνειδητοποιήσουν ότι τα παιδιά τους θα αισθάνονται ταυτόχρονα θυμό και ανακούφιση και να τους πουν ότι οι αντιδράσεις τους είναι φυσιολογικές.

Τα παιδιά που δεν εκφράζουν τα συναισθήματά τους δεν σημαίνει ότι είναι περισσότερο ή λιγότερο διαταραγμένα από τα παιδιά που εξωτερικεύουν περισσότερο την θλίψη τους. Ο τρόπος που εκφράζουμε την θλίψη μας δεν αντιστοιχεί στον τρόπο που την βιώνουμε.

Διάφορες έρευνες που πραγματοποιήθηκαν έχουν δείξει ότι πολλά παιδιά, τουλάχιστον για ένα διάστημα, πληγώνονται από το διαζύγιο, είναι λάθος όμως να συμπεράνουμε ότι όλα τα παιδιά έχουν σημαντικά προβλήματα ή ότι όλα τα παιδιά αντιμετωπίζουν δυσκολίες. Η έκταση της επίδρασης που ασκεί το διαζύγιο πάνω στο παιδί ποικίλλει και τα αποτελέσματα θα καθοριστούν όχι από έναν, αλλά από αρκετούς παράγοντες. Οι αντιδράσεις του παιδιού θα εξαρτηθούν από τις οικονομικές συνθήκες, την ηλικία, το φύλο, την προσωπικότητα, τις ικανότητες του παιδιού που αντιμετωπίζει δυσκολίες, τη φύση της οικογένειας, το βαθμό επαφής και με τους δύο γονείς και από το βαθμό της εχθρότητας που έχει εκδηλωθεί.

Τα παιδιά δεν επηρεάζονται τόσο από το διαζύγιο όσο από τον τρόπο με τον οποίο οι γονείς θα χειριστούν τη μεταβατική αυτή φάση καθώς και το θυμό τους.

Τα προβλήματα συμπεριφοράς των παιδιών μπορούν να αλλάξουν ή να μειωθούν όταν οι γονείς απευθύνονται στα παιδιά με πράξεις και λόγια ανάλογα με την ηλικία τους.

Τα παιδιά ανθούν σε ένα σταθερό περιβάλλον χωρίς πολλές αλλαγές. Αντίθετα, η ανασφάλεια και το άγχος είναι οι φυσιολογικές αντιδράσεις στη θύελλα των αλλαγών που φέρνει το διαζύγιο και ο χωρισμός.

α) Τι ρόλο παίζει η ηλικία του παιδιού

Η Β. Λάνσκι (1994), υποστηρίζει ότι η ηλικία των παιδιών είναι ο βασικός παράγοντας που θα καθορίσει τι είδους αντιδράσεις θα πρέπει να περιμένουν οι γονείς, τι μπορεί να αλλάξει στη συμπεριφορά των παιδιών και πως μπορούν να βοηθήσουν το κάθε παιδί. Οι εξηγήσεις και οι λέξεις που θα χρησιμοποιήσουν οι γονείς για να εξηγήσουν το διαζύγιο θα διαφέρουν, επίσης, ανάλογα με το αν απευθύνονται σε ένα δίχρονο ή σε ένα δωδεκάχρονο παιδί θα πρέπει να ληφθεί υπόψη το επίπεδο κατανόησης του κάθε παιδιού, τυχόν προσλαμβάνουσες παραστάσεις που μπορεί να έχει σχετικά με τα διαζύγια και το φύλο του.

Επειδή έχουν λιγότερες αναμνήσεις από το παρελθόν, τα πολύ μικρά παιδιά προσαρμόζονται πιο γρήγορα στη νέα πραγματικότητα και συνήθως αναστατώνονται λιγότερο από τα μεγαλύτερα σε ηλικία παιδιά.

Η Φ. Ντολτό 1993, θεωρεί ότι, η υπόθεση διαζυγίου αποτελεί μια δύσκολη και επικίνδυνη κατάσταση, όταν το παιδί βρίσκεται σε νεαρή ηλικία. Στις περιπτώσεις αυτές θα πρέπει οι γονείς όχι μόνο να δεχθούν να αναβληθεί το διαζύγιο αλλά να είναι και συμβολικά παρών για το παιδί. Ακόμα και αν το ζευγάρι δεν ζει "φιλικά", θα πρέπει να επιτρέψει ο ένας γονιός στον άλλο να έχει προσωπικές σχέσεις και τακτικές συναντήσεις με το παιδί, ακόμα κι αν οι σχέσεις αυτές δεν είναι

υποχρεωτικά καθημερινές. Μ' αυτόν τον τρόπο δεν εξασθενίζει ο δεσμός ανάμεσα στο παιδί και στον ένα από τους δύο γονείς.

Η Φ. Ντολτό (1993) αναφέρει ότι πολλοί ψυχολόγοι και κοινωνιολόγοι υποστηρίζουν ότι το παιδί όταν χωρίζουν οι γονείς του πρέπει να κάνει μια διεργασία πένθους. Μάλλον πρόκειται για ευνουχισμό αν εννοείται ότι πρέπει να πενήσει την παιδική ηλικία την εποχή, δηλ., που οι γονείς του ήταν μαζί σαν ζευγάρι. Ο ευνουχισμός αυτός είναι μια διεργασία μέσα από την οποία το παιδί κατανοεί τι σημαίνει ότι αυτό το ίδιο αντιπροσωπεύει τους δύο γονείς του δηλ. ότι δεν είναι πια ανάγκη, έστω και αν το επιθυμεί, να συνεχίζει να ζει μαζί τους καθημερινά.

Κάθε παιδί ψάχνει για ένα πρότυπο γυναικείο και ανδρικό και δεν είναι απαραίτητο το πρότυπο αυτό να είναι κάποιος από τους δύο γονείς του. Πρέπει το παιδί να κατανοήσει τις δυσκολίες που θα συναντήσει και να βρει στήριξη στην προσπάθειά του να ανακαλύψει για τον εαυτό του πρότυπα και των δύο φύλων. Πρόκειται για τον ευνουχισμό του τρόπου σκέψης κατά την πρώιμη παιδική ηλικία.

Σύμφωνα με την Β. Λάνσκι (1994) συμβαίνει μερικές φορές, ο γονέας να λειτουργεί σαν σύντροφος του παιδιού, με αποτέλεσμα να του φορτώνουν ένα βάρος που του κάνει κακό. Η ανάμιξη του παιδιού σε όλα τα θέματα μπορεί να του δώσει μια παροδική αίσθηση σπουδαιότητας αλλά οι θεραπευτές υποστηρίζουν ότι παιδιά που έχουν "γονεοποιηθεί", παραιτούνται από ένα κομμάτι της παιδικής τους ηλικίας. Ένα παιδί μπορεί να νιώσει και ίσως αισθάνεται απροθυμία (ή και ενοχή) αν αφήσει την οικογενειακή εστία και να μείνει μόνο του.

α) Παιδιά του δημοτικού 6 - 12 χρονών

Σύμφωνα με την Β. Λάνσκι (1994), τα παιδιά από έξι ως δέκα χρονών συχνά αντιδρούν διαφορετικά από τα παιδιά άλλων ηλικιών και μερικές φορές υποφέρουν πολύ. Είναι αρκετά μεγάλα για να καταφύγουν

σε φαντασιώσεις και να αρνηθούν την κατάσταση και αρκετά μικρά για να έχουν την ωριμότητα ή την ανεξαρτησία να απομακρυνθούν από τις επιπτώσεις του διαζυγίου ή να συνειδητοποιήσουν ότι δεν ευθύνονται εκείνα. Ενδέχεται να κάνουν υπερβολικές προσπάθειες για να είναι υποταγμένα και υπάκουα.

Τα παιδιά αυτής της ηλικίας φοβούνται ότι θα εκτοπιστούν. ("Θα έχω καινούργια μητέρα; Θα πάρει κάποιο άλλο παιδί τη θέση μου στη ζωή των γονιών μου;")

- Ακόμη και αν η σχέση του παιδιού με τον γονιό ήταν φτωχή, ο απών γονιός θα λείπει πολύ στο παιδί.
- Η ελπίδα για την συμφιλίωση των γονιών θα είναι πολύ δυνατή.
- Απογοητευμένα από την αίσθηση της αδυναμίας που έχουν, τα παιδιά αυτής της ηλικίας μπορεί να δείξουν έντονο θυμό προς τους γονείς τους που "άφησαν να συμβεί κάτι τέτοιο".
- Δεν είναι ασυνήθιστο να εμφανιστούν στομαχόπονοι ή πονοκέφαλοι ή να χειροτερέψει ένα ήδη εκδηλωμένο άσθμα.
- Οι γονείς πρέπει να παρακολουθούν τη σχολική επίδοση του παιδιού και να μην διστάσουν να ζητήσουν μια συνάντηση με τους δασκάλους του αν οι βαθμοί του αρχίζουν να πέφτουν. Αν και μερικά παιδιά σχολικής ηλικίας βελτιώνονται στο σχολείο, σε μια προσπάθεια να ξεχάσουν τι συμβαίνει στο σπίτι, άλλα παιδιά χειροτερεύουν γιατί ανησυχούν φοβερά για τους γονείς τους. Μερικές φορές, το παιδί θα αφήσει τους βαθμούς του να πέσουν σαν ένα τέχνασμα για να τραβήξει την προσοχή των γονιών του και να τους φέρει αναγκαστικά πιο κοντά.

αι) Προεφηβική και εφηβική ηλικία

Τα παιδιά αυτής της ηλικίας δεν είναι απαραίτητα καλύτερα προετοιμασμένα για να αντιμετωπίσουν το διαζύγιο. Ο θυμός και η αβεβαιότητα είναι φυσιολογικές αντιδράσεις παρ' όλο που σε αυτήν την ηλικία μπορεί να είναι πιο επιτήδεια στο να κρύβουν τέτοια συναισθήματα. Οι έφηβοι μερικές φορές βρίσκουν πιο εύκολα να εκφράσουν τον θυμό και την λύπη τους.

Οι ανάγκες των εφήβων διαφέρουν από τις ανάγκες των παιδιών μικρότερης ηλικίας. Μαθαίνουν αν ξεμακραίνουν από την οικογένεια - μονάδα σαν ένα βήμα στην πορεία τους προς την ανεξαρτησία. Το διαζύγιο τους θέτει πρόσθετες συγκρούσεις σε αυτόν τον τομέα. Συχνά νιώθουν την ανάγκη να ευθυγραμμιστούν με τον ένα γονιό και να προσκολληθούν στην ιδέα της διατήρησης της ενωμένης οικογένειας. Άλλοι εκμεταλεύονται την ευκαιρία να "γλιστρήσουν ανάμεσα στις ρωγμές" και να απομακρυνθούν με αποτελεσματικό τρόπο από την οικογένεια, αποφεύγοντας οποιαδήποτε πειθαρχία και ευθύνη.

Εάν η ζωή στο σπίτι είναι τεταμένη και οι οικογενειακοί καυγάδες συχνοί, η βασική αντίδραση του εφήβου θα είναι η απόδραση. Η φυγή μπορεί να πάρει πολλές μορφές. Αδιαφορία, διαμονή εκτός του σπιτιού, χρήση ναρκωτικών, εγκατάλειψη του σχολείου ακόμη και η επιλογή μιας ανεπιθύμητης εγκυμοσύνης, προκειμένου να αισθανθεί ο έφηβος ότι τον χρειάζονται και τον αγαπούν.

Παρά την φυσιολογική τους επαναστατικότητα, οι έφηβοι είναι πιθανόν να γίνουν πολύ αυστηροί και επικριτικοί σχετικά με το διαζύγιο. Τείνουν να μετατρέπουν σε αποδιοπομπαίο τράγο τον γονιό που νομίζουν ότι φταίει. Είναι ευάλωτοι και μπορεί να χρησιμοποιηθούν άδικα σαν σύμμαχοι του ενός γονέα εναντίον του άλλου. Δύσκολα θα χωνέψουν πως ο γονέας που φεύγει είναι ένα καλό άτομο. Θα πιστεύουν ακόμα, ότι οι

γονείς είναι πολύ εγωϊστές αφού αναστάτωσαν τη ζωή τους με αυτόν τον τρόπο. Είναι σημαντικό να γνωρίζουμε ότι:

- Παρόλο που ο έφηβος φαίνεται ότι μπορεί να αντιμετωπίσει καλύτερα το διαζύγιο σε σύγκριση με τα μικρότερα παιδιά της οικογένειας, μπορεί να αισθάνεται πολύ μεγάλο πόνο και αμηχανία.
- Οι έφηβοι μπορεί να εκφράσουν το φόβο ότι θα αποτύχουν και οι δικοί τους γάμοι στο μέλλον και να αναρωτιούνται αν πρέπει να παντρευτούν άλλοι θα πουν "Δεν θα κάνω ποτέ παιδιά για να μην περάσουν κάτι τέτοιο".
- Εάν μια κόρη θεωρεί υπεύθυνη τη μητέρα της για την φυγή του πατέρα της (εάν έφυγε με κάποια άλλη γυναίκα) ίσως να αισθάνεται ότι απορρίπτονται και την ίδια και ίσως χρειάζεται συμβουλευτική για να μην μεταφέρει αυτά της τα συναισθήματα στις μελλοντικές τις σχέσεις με τους άντρες.
- Οι έφηβοι νιώθουν αμηχανία και ταραχή μπιστά στις σεξουαλικές ανάγκες των γονέων τους. Είναι δύσκολο γι' αυτούς να αντιμετωπίσουν τη σεξουαλικότητα των γονέων ενώ ακόμη ανακαλύπτουν την δική τους. Μερικές φορές εκδηλώνεται πραγματικός ανταγωνισμός μεταξύ γονέων και παιδιών στον τομέα αυτόν.
- Ακόμα και έφηβοι που μιλούσαν με σαφήνεια και επικοινωνούσαν θαυμάσια με τους γονείς τους, ενδέχεται να κλειστούν στον εαυτό τους προσωρινά για να αντιμετωπίσουν τα συναισθήματά τους. Πιθανόν να φοβούνται ότι θα πληγώσουν κάποιον από τους γονείς και κρατούν τον πόνο μέσα τους.
- Ο έφηβος που παίρνει το μέρος του γονέα που δεν ξεκίνησε το διαζύγιο, πιθανόν να ανταποκρίνεται σε μια ανάγκη να ισορροπήσει το οικογενειακό σενάριο προσφέροντας συντροφικότητα και συναισθηματική στήριξη στον εγκατελειμένο, όπως νομίζει, γονέα.

- Μερικοί έφηβοι διαλέγουν υγιείς τρόπους φυγής περνώντας περισσότερη ώρα με έναν φίλο ή συγγενή. Είναι δύσκολο να μην το ερμηνέψουν οι γονείς σαν απόρριψη αλλά συνήθως είναι μια προσωρινή αντίδραση του παιδιού.

β) Τι ρόλο παίζει το φύλο του παιδιού

Σύμφωνα με την Β. Λάνσκι 1994, ο Dr. John Guidbaldi του Πανεπιστημίου της Πολιτείας του Κέντ, κατέληξε στην έρευνα του ότι μια από τις σημαντικότερες παραμέτρους είναι το φύλο του παιδιού. Τα κορίτσια χωρισμένων γονέων έδειχναν συστηματικά καλύτερη προσαρμογή από τα αγόρια σε τομείς που κυμαίνονταν από τις κοινωνικές τους δεξιότητες έως τους σχολικούς τους βαθμούς.

Τα μικρά αγόρια φαίνεται να επηρεάζονται πολύ περισσότερο από το διαζύγιο των γονιών τους - ίσως επειδή ο πατέρας είναι αυτός που εγκαταλείπει συνήθως το σπίτι. Ενδέχεται να αντιμετωπίσουν δυσκολίες με τους φίλους τους και τους δασκάλους στο σχολείο γιατί είναι πιθανότερο, σε σύγκριση με τα κορίτσια, να εκδηλώσουν τον θυμό τους ενώ, γενικά, τείνουν να είναι περισσότερο επιθετικά και εκφραστικά με το σώμα τους. Η έρευνα του Guidubaldi έδειξε ότι τα αγόρια, εάν βρίσκονται σε επαφή με τον πατέρα που δεν έχει την επιμέλεια τους, τα καταφέρνουν στο σχολείο τόσο καλά όσο και οι υπόλοιποι μαθητές. Είναι ενδιαφέρον ότι σύμφωνα με έρευνες που έχουν γίνει, τα αγόρια που έχουν την κοινή επιμέλεια και των δύο γονιών προσαρμόζονται πολύ καλύτερα από τα αγόρια που έχουν μόνο την μητρική επιμέλεια.

Μια έρευνα που έκανε η Sheila Krein στο Πανεπιστήμιο του Ιλλινόις - Ουρμπάνα, το 1988, δείχνει ότι τα αγόρια - περισσότερο από τα κορίτσια - που ζουν σε μονογονεϊκές οικογένειες έχουν περισσότερες πιθανότητες από τα άλλα παιδιά να τύχουν ελλιπέστερης εκπαίδευσης

αφού η σχολική παρακολούθηση αυτών των παιδιών υπολείπεται κατά 1,7 χρόνια.

Τα προβλήματα των κοριτσιών που συνδέονται με το φύλο τους εμφανίζονται συνήθως στην εφηβεία όταν έχουν ανάγκη να βεβαιωθούν ότι είναι σημαντικές για το αντίθετο φύλο. Μερικές φορές μια κόρη θα σκεφτεί ότι ο πατέρας της έφυγε γιατί κάτι δεν πήγαινε καλά με κείνη. Στην πραγματικότητα, ο γονιός του αντίθετου φύλου, είτε πρόκειται για κορίτσι είτε για αγόρι, επηρεάζει σημαντικά την αυτοπεποίθηση του παιδιού για την έλξη που ασκεί στο αντίθετο φύλο όπως και στην στάση του έναντι των αντρών και των γυναικών. Όπως σημειώνεται και στο τεύχος του Family Relations (οικογενειακές σχέσεις) τον Οκτώβριο 1985, υπάρχουν ελάχιστα στοιχεία να στηρίζουν τον δημοφιλή μύθο ότι η πατρική απουσία μετά το διαζύγιο δημιουργεί θηλυπρεπείς γιούς, ασύδοτες κόρες και εγκληματίες εφήβους. Στην πραγματικότητα, έρευνες έχουν δείξει ότι το διαζύγιο αποτελεί έναν αβάσιμο δείκτη πρόβλεψης για την ψυχική υγεία τη χαμηλή επίδοση και την εγκληματικότητα των παιδιών.

Εάν όλες οι άλλες παράμετροι είναι ίδιες, τότε φαίνεται ότι τα παιδιά τα καταφέρνουν καλύτερα αν ζουν με τον γονιό του ίδιου φύλου. Με άλλα λόγια το αγόρια, που ζουν με τον πατέρα τους και τα κορίτσια με την μητέρα τους είναι συχνά καλύτερα προσαρμοσμένα. Τα αγόρια που ζουν με την μητέρα τους μπορεί να υποφέρουν από την απουσία του πατρικού μοντέλου. Υπάρχουν όμως γύρω τους άλλα πρόσωπα που μπορούν να χρησιμεύσουν σαν πρότυπα του ανδρικού ρόλου. Ένας δάσκαλος, ένας παππούς, ένας αγαπημένος θείος, ή ένας φίλος από την γειτονιά μπορούν να αποτελέσουν τέτοια πρότυπα και να έχουν μακροχρόνια θετική επίδραση στο παιδί.

3) ΑΛΛΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΠΟΥ ΕΠΗΡΕΑΖΟΥΝ ΚΑΙ ΔΙΕΥΚΟΛΥΝΟΥΝ ΤΗΝ ΠΟΡΕΙΑ ΤΟΥ ΔΙΑΖΥΓΙΟΥ

α) Αλληλούποσθήριξη ανάμεσα στ' αδέρφια

Λίγα πράγματα έχουν γραφτεί για την αλληλούποσθήριξη ανάμεσα στ' αδέρφια στις δύσκολες στιγμές ενός διαζυγίου. Σύμφωνα με τη Β. Λάνσκι (1994), αν και θεωρείται ότι το διαζύγιο είναι πιο δύσκολο για ένα μοναχοπαιδί, αυτό ίσως συμβαίνει επειδή σε αυτές τις οικογένειες όταν ο ένας γονέας φεύγει, χάνεται ένα μεγαλύτερο "ποσοστό" της οικογένειας απ' ό,τι αν υπήρχαν δύο ή περισσότερα παιδιά. Η στήριξη που προσφέρει το ένα παιδί στο άλλο φαίνεται ότι οφείλεται περισσότερο στην κοινή συμμετοχή τους σε μια εμπειρία παρά στις συζητήσεις που κάνουν σχετικά μ' αυτήν. Στην πραγματικότητα, τα παιδιά φαίνεται ότι συζητούν ελάχιστα μεταξύ τους για το διαζύγιο και δεν γνωρίζουν πως να βοηθήσουν και να στηρίξουν το ένα το άλλο. Μια πιθανή αιτία γι' αυτή την στάση είναι ότι δεν είναι συνηθισμένα να συζητούν για τα συναισθήματά τους. Όταν, ωστόσο, βρίσκονται μέσα σε μια ομάδα, μαζί με τα άλλα παιδιά, μαθαίνουν να βρίσκουν λέξεις για τα συναισθήματά τους και μπορούν να απελευθερώσουν το θυμό και την ένταση που βιώνουν. Είναι πιθανότερο να συζητήσουν για τους γονείς τους και το διαζύγιο αν διαφωνούν με την απόφαση του αδελφού ή της αδελφής τους σχετικά με την συμπεριφορά του ενός γονιού. Και αυτό, βέβαια, οδηγεί μάλλον σε καυγάδες και διαμάχες παρά στην παροχή βοήθειας και στήριξης.

β) Το διαζύγιο δεν έχει μόνο αρνητικές επιπτώσεις

Η Β. Λάνσκι (1994), αναφέρει ότι η έρευνα σήμερα απορρίπτει την ιδέα ότι η συνολική επίδραση του διαζυγίου στα παιδιά είναι αναπόφευκτα αρνητική και καταστροφική. Ναι, το διαζύγιο έχει μεγάλη επίδραση πάνω

στα παιδιά, αλλά τα παιδιά επηρεάζονται περισσότερο από τον τρόπο που οικογένεια ανασυγκροτείται και χειρίζεται τα αισθήματα των μελών της μετά το διαζύγιο, παρά από το διαζύγιο αυτό καθ' αυτό.

Πριν το 1970 οι περισσότερες έρευνες έδιναν έμφαση στις αρνητικές πλευρές ενός διαζυγίου. Αλλά οι ερευνητές ανακαλύπτουν ότι η αναδιοργάνωση δημιουργεί δυνατότητες ανάπτυξης και ευτυχίας σε όλα τα μέλη της οικογένειας. Ξέρουμε ότι τα παιδιά μπορούν να ευτυχήσουν σε σπιτικά μ' έναν γονιό όπως και σε σπιτικά με δύο γονείς. Μερικά μάλιστα παιδιά γίνονται δυνατότερα καθώς αποκτούν νέες δεξιότητες αντιμετώπισης των δυσκολιών. Παρά τις συναισθηματικές δυσκολίες που δημιουργούνται από την ζωή σε μια χωρισμένη οικογένεια, πολλά παιδιά χωρισμένων γίνονται αυτοδύναμοι και οικονομικά υπεύθυνοι ενήλικες.

Η Φ. Ντολτό (1993) αναφέρει ότι όταν οι γονείς έχουν ωριμάσει οι ίδιοι και αντιμετωπίζουν το διαζύγιο με υπεύθυνο τρόπο, το παιδί θα μπορέσει παρά τις δυσκολίες να διατηρήσει την αγάπη του και για τους δύο γονείς. Είναι αξιοσημείωτο το σημείο στο οποίο μερικά παιδιά χωρισμένων γονιών είναι αναπτυγμένα σε κοινωνική ωριμότητα και αυτονομία στις περιπτώσεις αυτές.

γ) Πότε βοηθάει η Συμβουλευτική

Αν και μερικά παιδιά ξεπερνούν τον χωρισμό και το διαζύγιο των γονιών τους αρκετά εύκολα, άλλα παιδιά υποφέρουν από τις συνέπειες του διαζυγίου μήνες ή και χρόνια μετά το διαζύγιο, εκδηλώνοντας συμπτώματα στον κοινωνικό, ακαδημαϊκό και συναισθηματικό τομέα. Η Β. Λάνσκι (1994) αναφέρει ότι η επαναλαμβανόμενη προβληματική συμπεριφορά και η μονίμως χαμηλή απόδοση του παιδιού στο σχολείο πρέπει να αντιμετωπιστούν άμεσα. Η προβληματική συμπεριφορά δεν σημαίνει ότι το παιδί είναι ψυχολογικά διαταραγμένο. Τα παιδιά χρειάζονται χρόνο - και μερικές φορές πρόσθετη εξωτερική βοήθεια - για να προσαρμοστούν. Το θέμα της

πειθαρχίας είναι συνήθως το κατεξοχήν ζήτημα που ωθεί μια οικογένεια να ζητήσει τη βοήθεια ενός επαγγελματία. Τα προβλήματα της πειθαρχίας μπορεί να ξεκινούν από την ανικανότητα των παιδιών να ξεδιαλύνουν τα συναισθήματά τους ή να προσαρμοστούν στον χωρισμό. Μπορεί επίσης ένα παιδί να μην έχει τις κατάλληλες δεξιότητες για να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά τη νέα κατάσταση.

Η κακή συμπεριφορά ενδέχεται να οφείλεται σε φόβο, επιθετικότητα ή ανασφάλεια και πιθανόν αποτελεί μια ένδειξη ότι το παιδί έχει ανάγκη από περισσότερη προσοχή. Τα παιδιά που δεν καταφέρνουν να κερδίσουν αρκετά χάδια, θα προσπαθήσουν να αποσπάσουν οτιδήποτε ακόμη και χτυπήματα. Τουλάχιστον η "κακή συμπεριφορά" τραβά την προσοχή του γονιού και τα παιδιά προτιμούν οτιδήποτε από την αδιαφορία.

Τα παιδιά θα πρέπει τελικά να προσαρμοστούν μόνα τους στην πραγματικότητα του διαζυγίου. Στο τέλος του χρόνου θα πρέπει:

- Να έχουν αποδεχθεί το γεγονός ότι η οικογένεια δεν θα μένει πια μαζί και ότι οι γονείς δεν πρόκειται να επανασυνδεθούν. (Τα περισσότερα παιδιά ποτέ δεν εγκαταλείπουν την φαντασίωση της επανασύνδεσης, αλλά αυτό θα πρέπει να παραμεριστεί, τουλάχιστον σε συνειδητό επίπεδο).
- Να έχουν αποστασιοποιηθεί από τις συγκρούσεις των ενηλίκων και να έχουν επιστρέψει στη φυσιολογική τους ενασχόληση, με τον εαυτό τους και τις δραστηριότητές τους. Εάν έχει γίνει μετακόμιση, θα πρέπει να έχουν προσαρμοστεί στο νέο τους σχολείο, στο νέο τους σπίτι και στους νέους τους φίλους.
- Να έχουν σταματήσει να κατηγορούν τον εαυτό τους για το διαζύγιο των γονέων τους.
- Να έχουν αναπτύξει την αυτοπεποίθηση που θα τους επιτρέψει να διαμαρτυρηθούν εάν νοιώσουν ότι ο ένας (ή και οι δύο) γονείς τους χρησιμοποιούν σαν αγγελιοφόρους.

- Να έχουν μάθει να μην επιτρέπουν στον ένα γονιό να βρίζει τον άλλο.
- Αν όλα πάνε καλά, σε ένα χρόνο τα παιδιά θα μπορούν να αντιμετωπίσουν το βασικό αίσθημα της απώλειας της αρχικής οικογένειας και την όποια απόρριψη ή εγκατάλειψη από τον γονιό, αν και μπορεί να νιώθουν ακόμη κάποιο θυμό ή θλίψη.

Τα παιδιά των οποίων οι γονείς μάλωναν συχνά πριν πάρουν διαζύγιο, φαίνεται ότι χρειάζονται περισσότερη βοήθεια από τα παιδιά των οποίων οι γονείς μάλωναν λίγο. Τα παιδιά επηρεάζονται σε μεγάλο βαθμό από τον θυμό και την επιθετική συμπεριφορά των γονιών τους.

Οι γονείς πρέπει να ζητήσουν την βοήθεια ενός ειδικού αν:

- Το παιδί τους έχει αχαρακτήριστα χαμηλή επίδοση τουλάχιστον για ένα εξάμηνο, παρ' όλο τη συνεργασία τους με τους δασκάλους και τον ψυχολόγο του σχολείου για τα το βοηθήσουν.
- Το παιδί τους χάνει τους φίλους του επειδή είναι ασυνήθιστα επιθετικό ή απαθές και μοιάζει να μην τα πηγαίνει καλά με κανένα.
- Το παιδί τους δείχνει ασυνήθιστα έντονη οργή και παθαίνει εκρήξεις θυμού ή αντιδρά υπερβολικά σε ασήμαντα ζητήματα.
- Το παιδί τους έχει παρατεταμένες αλλαγές στη διάθεσή του που κυμαίνονται από την εχθρότητα στην υπερβολική τρυφερότητα.
- Το παιδί εξακολουθεί να αισθάνεται μια απεριόριστη θλίψη για τον απόντα γονιό ή για την χαμένη οικογενειακή ζωή.
- Χαρακτηριστικές είναι οι δραστικές αλλαγές στη συμπεριφορά του παιδιού που παρατηρούν οι γονείς, όπως συνεχή προβλήματα στο σχολείο, ψέμματα, κλοπές, χρήση αλκοόλ ή ναρκωτικών.

Οι περισσότεροι γονείς περιμένουν να συμβεί μια κρίση ή να παρουσιαστεί ένα μεγάλο πρόβλημα για να ζητήσουν τη βοήθεια ενός ειδικού. Ο γονείς πρέπει να ζητήσουν συμβουλευτική πριν συμβεί μια τέτοια κρίση. Ο γονείς δεν πρέπει να περιμένουν να συμπληρωθεί πρώτα ένας μακρύς κατάλογος από προβλήματα και ανησυχίες.

Εκτός από την αντιμετώπιση συγκεκριμένων θεμάτων, οι θεραπευτές μπορούν να τονώσουν τη χαμηλή αυτοεκτίμηση του παιδιού και να το εξοπλίσουν με αποτελεσματικότερες δεξιότητες αντιμετώπισης των προβλημάτων του. Η θεραπεία μπορεί να το βοηθήσει να παραδεχτεί τη σύγχυση που νιώθει, να ελαττώσει το άγχος του και να προσφέρει στο παιδί μια νέα αίσθηση ελέγχου.

4. ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

1. Το σχολείο, τα παιδιά και το διαζύγιο

Σύμφωνα με την Β. Λάνσκι (1994) η επίδραση του διαζυγίου στη συμπεριφορά και στη σχολική επίδοση διαφέρει από παιδί σε παιδί. Μερικά παιδιά περνούν πολύ δύσκολες στιγμές, αποτυχαίνουν στα μαθήματα, αγνοούν τους δασκάλους τους και τον σύμβουλο που προσπαθούν να βοηθήσουν, αρνούνται να συμμετάσχουν σε οτιδήποτε δεν είναι υποχρεωτικό και χάνουν φίλους εξαιτίας της επιθετικότητας ή της απάθειάς τους. Αυτό συμβαίνει γιατί είναι δύσκολο να ανταπεξέλθεις στις απαιτήσεις του σχολείου όταν είσαι θλιμμένος και υποφέρεις. Αλλα παιδιά βλέπουν το σχολείο σαν ένα σωσίβιο. Απορροφούνται από το διάβασμα, τις σχολικές δραστηριότητες και τις φίλιες, προσπαθώντας να ξεφύγουν από τα προβλήματά τους. Μερικοί βρίσκουν ακόμη ότι η ευκαιρία να μιλήσουν για το διαζύγιο με τους καθηγητές ή τους φίλους τους είναι ένας τρόπος εκτόνωσης· άλλοι μπορεί να προτιμούν να κρατήσουν τα οικογενειακά τους προβλήματα στο σπίτι και να βλέπουν το σχολείο σαν ένα μέρος για να χαλαρώσουν και να τα ξεχάσουν όλα.

Οι γονείς πρέπει να ενημερώσουν τους δασκάλους τους για το διαζυγιο τους και να πουν στο παιδι τους ότι έχουν μιλήσει στο δασκαλό του.. Αυτό δεν σημαίνει πως τα παιδιά θα χαρούν που ξέρει ο δασκαλός τους για το διαζυγιο. Υπάρχει πιθανότητα αρχικά να θυμώσουν εξαιτίας της υπερβολικής ευαισθησίας σε αυτό το θέμα και της αμηχανίας που νιώθουν. Ετσι θα αποφευχθούν μικροπροβλήματα ανάμεσα στο παιδι και στον δασκαλο κατά την διάρκεια της χρονιάς. Εάν δεν τους πουν πως

έχουν τα πράγματα, οι δάσκαλοι θα υποθέσουν ότι τα παιδιά ζουν και με τους δύο γονείς τους.

Η Φ. Ντολτό (1993) αναφέρει ότι μερικά παιδιά αισθάνονται την ανάγκη να εκμυστηρευτούν το πρόβλημά τους στην δασκάλα ή στο δάσκαλό τους. Και αυτό που έχει σημασία για το παιδί είναι να έχει την προσοχή του προσώπου στο οποίο μιλάει και να πάρει μια απάντηση απ' αυτό. Με την εκμυστήρευση αυτή το παιδί αισθάνεται λιγότερο μόνο του.

Όσον αφορά την εκπαίδευση του παιδιού πρέπει ο γονέας που μένει μαζί με το παιδί αλλά και αυτός που δεν μένει να επιβλέπουν την πορεία του παιδιού στο σχολείο. Ο νόμος όμως διευκρινίζει ότι ο γονέας που δεν μένει μαζί με το παιδί έχει το δικαίωμα μόνο να κρατείται ενήμερος για την πορεία του στο σχολείο είτε με συναντήσεις με τους δασκάλους είτε με αλληλογραφία αλλά με τον όρο ότι θα το ζητήσει ο ίδιος.

Τα παιδιά του διαζυγίου στην τάξη

Σύμφωνα με την Β. Λάνσκι (1994) τα καλά νέα είναι ότι στις μέρες μας ένα παιδί διαζευγμένων γονέων δεν αποτελεί εξαίρεση μέσα στην τάξη. Αντίθετα, έχει μεγάλη παρέα. Δεν είναι ασυνήθιστο το 40% ή το 50% των παιδιών σε μια τάξη να έχει βιώσει ένα διαζύγιο στην οικογένειά τους. Η πίεση των συνομήλικων ή το στίγμα των χωρισμένων γονιών δεν αποτελούν πια προβλήματα. Πέρα όμως από αυτό, τα παιδιά μπορεί να ντρέπονται και να απομονώνονται από τα άλλα παιδιά.

Το 1986, μια έρευνα του Dr. John Guiubaldi του Πανεπιστημίου της Πολιτείας του Κέντ, βρήκε ότι οι κυριότεροι λόγοι που τα παιδιά χωρισμένων γονιών έχουν περισσότερα προβλήματα στο σχολείο από τα υπόλοιπα παιδιά είναι η έλλειψη δομής στο σπίτι και η οικονομική ανασφάλεια. Η πίεση στο σπίτι επηρεάζει συνήθως την ικανότητα

συγκέντρωσης των παιδιών. Τα παιδιά θα ονειροπολούν, θα είναι απρόσεκτα και ίσως δυσκολεύονται να ολοκληρώσουν τις εργασίες τους.

Η Φ. Ντολτό (1993) αναφέρει ότι στη διάρκεια του διαζυγίου καλό θα είναι να μην αλλάξει σχολείο το παιδί γιατί θα είναι υπερβολικά διχασμένο και φορτισμένο συναισθηματικά και δεν θα μπορεί να παρακολουθήσει. Επίσης όταν το διαζύγιο μεσολαβεί στη διάρκεια της σχολικής χρονιάς και το παιδί φεύγει από το σχολείο του γαι να πάει να ζήσει αλλού μπορεί να έχει ολέθριες συνέπειες. Το "είναι" του παιδιού κλονίζεται με την διαδικασία του διαζυγίου. Αυτό έχει επιπτώσεις στη συμπεριφορά του στο σχολείο. Το παιδί γίνεται σκυθρωπό δεν παίζει πια στην τάξη, είναι αφηρημένο. Με την σύμπεριφορά αυτή εκφράζει ένα βαθύτερο κλονισμό τον οποίο δεν μπορεί να το εκφράσει με τον προφορικό λόγο.

2) Οι τάσεις των παιδιών των διαζευγμένων για αντικοινωνικές πράξεις

Σύμφωνα με την Μ. Κανελοπούλου 1981, άμεση συνέπεια του χωρισμού των γονέων είναι ότι τα παιδιά παρουσιάζουν έναν αυξημένο κίνδυνο για εγκληματικές πράξεις ή γενικά αντικοινωνικές κατά ποσοστό που κυμαίνεται από 70% - 80% επί των ανήλικων εγκληματιών που προέρχονται από διαλυμένες οικογένειες, ενώ παρουσιάζονται αυξημένα και τα ποσοστά των υποτροπών από ανήλικους της ίδιας κατηγορίας. Τα ίδια αποτελέσματα προκύπτουν και από έρευνες μεταξύ τοξικομανών

Ετσι στην Αμερική σε μια έρευνα μελετήθηκαν από τον Clueck 966 περιπτώσεις ανήλικων εγκληματιών. Από αυτούς οι 429 προέρχονταν από διαλυμένη οικογένεια. Το 40% δηλαδή το 19% του συνόλου είχε αντιμετωπίσει την διάλυση της οικογένειας όταν ήταν ακόμη παιδιά κάτω των έξι ετών.

Ο Power - Maker που ερευνήσε 81 περιπτώσεις εγκληματικών κοριτσιών ηλικίας 12 - 16 ετών διαπίστωσε πως τα 33 από αυτά δηλαδή το 40% προήρχοντο από οικογένεια διαλυμένα.

Στην Σουηδία μελετήθηκαν 1310 περιπτώσεις αγοριών και 300 κοριτσιών, τα οποία είχαν εισαχθεί σε ειδικά εκπαιδευτήρια για να εφαρμοστούν σε αυτά ειδικά εκπαιδευτικά μέτρα λόγω εγκληματικότητας. Διαπιστώθηκε πως το 42% των αγοριών και το 65% των κοριτσιών προήρχοντο από οικογένειες που είχαν διαλυθεί προτού το παιδί εισαχθεί στο Ίδρυμα. Διαπιστώσεις παρόμοιες βρίσκει κανείς σε μελέτες που έγιναν σε παιδιά στη Μεγάλη Βρετανία μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο. Πρόκειται για 400 παιδιά από το οποίο το 80% αγόρια και το 20% κορίτσια, ηλικίας από 6 - 12 χρονών. Η πλειονότητα από τα παιδιά αυτά είχαν εισαχθεί σε διάφορα ιδρύματα λόγω κλοπών ή δισταγωγίου χαρακτήρα. Από τα 418 για τα οποία υπήρχαν πληροφορίες για τις οικογένειές τους το 45% και πλέον προερχόντουσαν από διαλυμένες οικογένειες. Από τα υπόλοιπα τα μισά περίπου δηλ. το 25% του συνόλου προέρχονταν από οικογένειες των οποίων, οι γονείς ζούσαν μαζί, όμως οι συνθήκες ήταν φοβερές, αφού περιλάμβαναν σκληρότητα, ανηθικότητα, αμέλεια, φοβερή κακομεταχείριση και απόρριψη του παιδιού. Μόνο το 30% προέρχονταν από οικογένειες που ήταν πλήρεις και που θα μπορούσαν να λεχθούν "ευτυχισμένες".

Ο Bowlby στην Αμερική επραγματεύθηκε τις πιθανότητες διαπράξεως σεξουαλικών εγκλημάτων από άστοργους χαρακτήρες.

Στην έκθεση περί πορνών που δόθηκε στην Αμερική αναφέρεται το εξής: "Πλην του μικρού ποσοστού των εξώγαμων εις τους περισσότερους πίνακες το 1/5 μέχρι το 1/3 των παιδιών είχε απωλέσει τον ένα γονέα αίτια θανάτου ή χωρισμού σε μικρή ηλικία".

Ο Safier που μελέτησε εκατοντάδες περιπτώσεις γυναικών και αντρών του ελεύθερου έρωτα, καταλήγει: "Το 60% αντρών και γυναικών, προέρχονται από διαλυμένες οικογένειες αιτία θανάτου, χωρισμού ή διαζυγίου".

Προκειμένου για το μισό του συνόλου των αντρών η οικογένεια διελύετο προ της ηλικίας των 13 ετών και δια το 1/3 του συνόλου προ της ηλικίας των 7 ετών. Η μέση ηλικία των παιδιών κατά την διάλυση της οικογένειας ήταν 6 ετών.

Στην Ολλανδία μελετήθηκε το οικογενειακό ιστορικό των παιδιών που βρέθηκαν ένοχα προδοσίας κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Έτσι το 52% αυτών προέρχονταν από διαλυμένη οικογένεια.

Μία από τις μεγαλύτερες μελέτες σε έκταση που έγινε στην Αμερική ήταν η μελέτη του Wellenstein, ο οποίος εξήτασε ολόκληρο τον σχολικό πληθυσμό ενός μεγάλου τμήματος της Ν. Υόρκης. Έτσι επί 3.000 αγοριών και κοριτσιών, τα 530 προερχόντουσαν από διαλυμένες οικογένειες. Πάνω από το μισό του συνόλου εξετάστηκαν ψυχολογικά και έγιναν ειδικές συγκρίσεις στις περισσότερες των οποίων απεδείχθη ότι τα παιδιά που προέρχονταν από διαλυμένες οικογένειες είχαν αναπτυχθεί λιγότερο από τα άλλα παιδιά.

Η διάλυση της οικογένειας και κυρίως το διαζύγιο θεωρείται υπαίτιο σε έναν ανησυχητικό βαθμό, για τις αυτοκτονίες ή τις απόπειρες αυτοκτονιών των παιδιών. Στις Η.Π.Α. 1 στα 10 παιδιά οδηγούνται στα νοσοκομεία γιατί έχουν αποπειραθεί να αυτοκτονήσουν.

Στην Γαλλία το 17 - 20% είναι έφηβοι και το 22% νέοι από 20 - 24 χρονών. Στην χώρα μας από το 1976 έως το 1979 παρουσιάστηκαν 731 απόπειρες αυτοκτονίας, σε παιδιά και εφήβους ηλικίας από 6 - 17 ετών. Οι σπουδαιότεροι λόγοι που οδήγησαν τα παιδιά στην αυτοκτονία ήταν λόγοι

οικογενειακοί. Ένα ποσοστό 31% από αυτά είναι παιδιά γονέων που έχουν χωρίσει. Η ήρεμη οικογενειακή ζωή δημιουργεί το αίσθημα της ασφάλειας για την ομαλή ψυχική ανάπτυξη του παιδιού.

Αντίθετα τα παιδιά που αποπειράθηκαν να αυτοκτονήσουν διαπιστώθηκε από ψυχιατρικές εξετάσεις ότι υπέφεραν από άγχος, από κατάθλιψη και αίσθημα ανασφάλειας που είναι πολύ έντονο στα παιδιά που προέρχονται από διαλυμένες οικογένειες.

Επίσης από έρευνα που διενεργήθηκε στην χώρα μας από τον καθηγητή της Σχολής Κοινωνικής Εργασίας Διακονισσών Ι. Παπαγεωργίου και ομάδας Κοινωνικών Λειτουργών, προκύπτει πως το 70% - 75% των τοξικομανών προέρχεται ή ανήκουν σε διαλυμένες ή συμβατικές οικογένειες.

Εκείνο που είναι αξιοπρόσεκτο είναι ότι η αναλογία των νεαρών εγκληματιών που προέρχονται από διαλυμένη οικογένεια, σε σχέση με εκείνους που προέρχονται από πλήρη οικογένεια (δύο γονέων) είναι συντριπτικά υψηλότερη από την αναλογία των μονογονεϊκών οικογενειών σε σχέση με τις πλήρεις οικογένειες, γεγονός που δημιουργεί, εύλογες ανησυχίες και ισχυρές ενδείξεις, ότι τα παιδιά των μονογονεϊκών οικογενειών είναι ιδιαίτερα εκτεθειμένα σε κοινωνικούς κινδύνους και ενδυναμώνει τις θέσεις ότι η μονογονεϊκή οικογένεια έχει ιδιαίτερη ανάγκη για εξειδικευμένη κοινωνική προστασία, για να μη τροφοδοτεί την κοινωνία με μειωμένες και εγκληματικές προσωπικότητες.

Ο Ν. Δρακουλιδής (1983) αναφέρει ότι το παιδί του διαζυγίου χάνει την γονεϊκή εστία και ζει με τον ένα από τους δύο γονείς ή με τα παιδιά του άλλου ή μόνο εσώκλειστο σ' ένα σχολείο και μέσα στον εαυτό του πράγμα που προκαλεί ισόβιες ψυχικές ανωμαλίες, ή υλοποιεί το μίσος του για την κοινωνία. Μια τέτοια αντίδραση οδηγεί τα παιδιά του διαζυγίου σε βιαιοπραγίες (διαρρήξεις, κλοπές, αναρχισμό κ.λ.π.).

Το μεγάλο ψυχικό τραύμα δεν είναι μόνο η απουσία του χωρισμένου γονιού από το παιδί, αλλά και η ψυχική διάθεση του παιδιού που νοσταλγεί τον απόντα, ιδιαίτερα όταν είναι του αντίθετου μ' αυτόν φύλου, και άλλοτε προσκολλιέται στον παρόντα. Και αν είναι αγόρι με μητέρα, η προσκόληση αυτή ανανεώνει την οιδιποδική σχέση και μπορεί να ακρωτηριάσει την προσωπικότητα ή να οδηγήσει σε ομοφυλοφιλία.

Παιδί διαζυγίου και μάλιστα μοναχοπαιδί ήταν ο "Τζέντλεμαν Αυτιάς" ο αυτοαποκαλούμενος "μαιτρ των διαρρηκτών" (Γενάρης 1983), καθώς και ο φονιάς της 18χρονης κοπέλας στον Υμηττό (Φεβρ. 1983). Επίσης παιδί διαζυγίου ήταν κι ο νεαρός διαρρηκτής που σκότωσε στην Κηφισιά τον υπενοματάρχη που τον έπιασε (Νοέμβρης 1982).

Οι αντιδράσεις είναι πολλών ειδών. Μια είδηση στις εφημερίδες έλεγε πως μια σπείρα από επτά ανηλικούς 10 - 12 χρονών που ήταν παιδιά διαζυγίου λήστεψε στην Θεσσαλονίκη δύο ηλικιωμένους άντρες και δύο ηλικιωμένες γυναίκες αφού πρώτα τους κακοποίησαν. Φαίνεται πως η πράξη τους δεν είχε λωποδυτικό σκοπό αλλά εκδικητικό. Τόσο επειδή τα θύματα είχαν διαλεχτεί στην ηλικία των γονιών όσο και γιατί τα κλοπιμαία ήταν στο σύνολό τους 130 δρχ. και μερικά μικροπράγματα. (εφ. "Τα νέα", 11.10.'78)

Ένα άλλο παιδί διαζυγίου δεκαπεντάχρονο τυραννισμένο από τον πατέρα του κατέφυγε στην μητέρα του που την λάτρευε. Η μητέρα είχε ερωτικές σχέσεις μ' ένα που τον έλεγε μνηστήρα της, κι ο γιος της δεν το ανεχότανε. Ζήλευε και τον πυροβόλησε χωρίς να γίνει αντιληπτός. Πήγε μόνος του στην αστυνομία και ομολόγησε ότι "ήθελε να τον σκοτώσει για λόγους τιμής, ότι δεν μετανοεί και με την πρώτη ευκαιρία θα τον αποτελειώσει" (Αθηναϊκές εφημ. της 15 Ιουνίου 1979).

Μια ειδική περίπτωση είναι όταν η μητέρα αυταρχική και ανδροειδής, σπρώχνει το άβουλο άντρα της σε καταστροφή και παίρνει διαζύγιο. Το

παιδί τότε χάνει τον ανδρισμό του και την προσωπικότητά του, γίνεται ασεξουαλικό ή ομοφυλόφιλο ή γυρεύει γυναίκα μητρική και κάνει "λευκό γάμο". Τέτοια είναι η περίπτωση του διάσημου συγγραφέα Μπερνάρ Σω που η αυταρχική μητέρα του έσπρωξε τον άντρα της σε αλκοολισμό και διαζύγιο όπως και η μητέρα του σύγχρονου Αμερικανού συγγραφέα Τένεσσου Ουίλλιαμς. Αλλά ο πρώτος έγινε ασεξουαλικός και έκανε "λευκό γάμο", ενώ ο δεύτερος έγινε αλκοολικός και ομοφυλόφιλος.

Οι δυσάρεστες επιπτώσεις του διαζυγίου επάνω στο παιδί διέπονται από πλήθος παραγόντων και γι' αυτό τα διαζύγια πρέπει να αποφεύγονται όταν υπάρχουν ανήλικα παιδιά. Υπάρχουν όμως και περιπτώσεις που επικρατεί το "δύο κακών προκειμένων το μη χειρόν βέλτιστον". Και το "χειρόν" σ' αυτές τις περιπτώσεις είναι το να μην πάρουν οι γονείς διαζύγιο αλλά να ζει το παιδί σε μια οικογένεια όπου οι γονείς καυγαδίζουνε, βρίζονται, δέρνονται, κακολογεί ο ένας τον άλλο στο παιδί, έχουν εξωσυζυγικές σχέσεις κ.λ.π.. Στις περιπτώσεις αυτές προτιμότερο είναι το διαζύγιο που θ' απαλλάξει τα παιδιά από καθημερινούς οδυνηρούς, ψυχοτραυματισμούς από την συμπεριφορά των γονέων μεταξύ τους.

α) Η Αυτοκτονία των παιδιών είναι συχνή στις διαλυμένες οικογένειες

Σύμφωνα με τον Ι. Κούρο 1993, οι περισσότερες στατιστικές ανευρίσκουν ποσοστό αυτοκτονίας 4% στα παιδιά μέχρι 10 ετών, 29% στα παιδιά 10 - 15 ετών (Z. Szymanska) και 67% στα άτομα 15 - 18 ετών. Η ηλικία των 5 ετών είναι η μικρότερη στην οποία αναφέρεται αυτοκτονία. Ολοι οι συγγραφείς συμφωνούν ότι οι αυτοκτονίες είναι συχνότερες, όταν υπάρχει οικογενειακή αποδιοργάνωση. Ολοι σχεδόν οι ερευνητές επιμένουν στη σημασία της διάλυσης της οικογένειας.

Από το 1910 ο A. Stocker υποστήριξε ότι κανείς δεν αυτοκτονεί χωρίς να έχει προηγουμένως την ιδέα να σκοτώσει κάποιον άλλον. Με την αυτοτιμωρία εξαιτίας αυτών των επιθετικών τάσεων συνδέεται η ιδέα να τιμωρηθούν οι γονείς, γιατί τα παιδιά ξέρουν ότι η αυτοκτονία τους είναι η πιο αποτρόπαια τιμωρία για τους γονείς. Ο A. Adler τοποθέτησε την παιδική αυτοκτονία σαν μια ανάγκη επιβολής στο περιβάλλον δια μιας υπερανάπληρωσης ενός αισθήματος κατωτερότητας. Το παιδί αντιδρά κατ' αρχήν σε μια ανυπόφορη κατάσταση προσπαθώντας να την αποφύγει. Συνηθέστατα πρόκειται για στέρηση αγάπης, έστω και συγκριτικά με τις προσωπικές του ανάγκες στοργής που μπορεί να ήταν υπερβολικές σαν συνέπεια οργανικών ή κοινωνικών στέρησεων. Στην συνέχεια δημιουργούνται επιθετικές τάσεις εναντίον αυτών που του στερούν την αγάπη. Υπό την επίδραση αισθημάτων ενοχής, οι επιθετικές τάσεις στρέφονται εναντίον του εαυτού του. Η απόπειρα αυτοκτονίας αποτελεί αντίποινα εναντίον του περιβάλλοντος και μια μέθοδο για να αποσπάσει περισσότερη αγάπη.

Για να καταλάβει κανείς την αυτοκτονία στην παιδική ηλικία, θα πρέπει να καταλάβει ότι η ζωή δεν σημαίνει μόνο αγάπη και ικανοποιήσεις αλλά επίσης επιθέσεις, εχθρότητα και αβεβαιότητα, ο δε θάνατος δεν είναι μόνο φυσική εξαφάνιση, αλλά μπορεί να αποτελέσει λύση συγκρούσεων.

Είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι στο 59% των παιδιών που έκαναν απόπειρα αυτοκτονίας, αυτή επέφερε θετική αλλαγή στις σχέσεις γονέων - παιδιών στην οικογένεια, σύμφωνα με την έρευνα.

β) Διάλυση της οικογένειας και αυτοεκτίμηση του παιδιού

Η Μ. Κανελοπούλου (1981) αναφέρει ένα απόσπασμα του Lemaire που υπάρχει στο βιβλίο του "Οικογενειακοί καυγάδες". Συγκεκριμένα αναφέρεται ότι αν το διαζύγιο έχει αναμφισβήτητα δυσμενείς επιπτώσεις για την όλη εξέλιξη του παιδιού είναι λάθος να πιστεύουμε ότι αποτελεί πάντοτε την χειρότερη λύση. Οι στατιστικές έχουν αποδείξει αυτό που οι παιδοψυχίατροι και ψυχολόγοι είχαν διαπιστώσει. Τα πιο συχνά ψυχικά νοσήματα διαπιστώθηκαν μέσα σε οικογενειακό περιβάλλον όπου το μίσος και οι στενοχώριες ήταν καθημερινές και παρ' όλα αυτά οι γονείς εξακολουθούσαν να συζούν. Μέσα σ' αυτή την παθιασμένη και γεμάτη διαμάχες ατμόσφαιρα τα ψυχικά τραύματα του παιδιού έφταναν στο μέγιστο σημείο μ' όλες τις δυσάρεστες επιπτώσεις.

Το κλίμα του μίσους και την ανταγωνιστικότητας για το ποιος από τους γονείς θα πάρει με το μέρος του το παιδί τραυματίζει ανεπανόρθωτα το παιδί κι ανακόπτει την ωριμότητα και την σωστή διαμόρφωση της προσωπικότητας του. Εξάλλου το μεγαλύτερο ποσοστό των παιδικών νευρώσεων έχει τις ρίζες του στις διαμάχες των συζύγων και όχι σ' αυτό καθ' εαυτό το διαζύγιο, οι ψυχολογικές επιπτώσεις του οποίου είναι ίδιες σ' όλες τις χώρες.

Το διαζύγιο αποτελεί οπωσδήποτε ένα μεγάλο πρόβλημα για τα παιδιά. Αν όμως οι γονείς έχουν την μεγαλοψυχία και τη ωριμότητα να εξασφαλίσουν στο παιδί συναισθηματική ασφάλεια και σταθερότητα, η κατάσταση θα αντιμετωπίζεται ευκολότερα.

Στην αμερική με ειδική έρευνα που έγινε από τους Helen & Vernon Raschke, (καθηγητών της μεν πρώτης σε σχολή Κοινωνικών Λειτουργιών και του δεύτερου στο πανεπιστήμιου της Βιρζίνια) με τίτλο "Οικογενειακές

συγκρούσεις και αυτοεκτίμηση του παιδιού - Σύγκριση μεταξύ πλήρους και μονογονεϊκής οικογένειας" αποδεικνύονται τα εξής : εξετάσθηκαν 289 μαθητές της τρίτης, έκτης και όγδοης τάξης και ερεύνησαν το θέμα της αυτοεκτίμησης των παιδιών, τη θέση τους για την δομή της οικογένειάς τους και για τις οικογενειακές συγκρούσεις. Χρησιμοποίησαν ειδική κλίμακα για να μετρήσουν την αυτοεκτίμηση των παιδιών και δεν βρήκαν σημαντικές διαφορές ανάμεσα στα παιδιά που ανήκαν στην πλήρη οικογένεια ή σε άλλο τύπο οικογένειας. Εκείνο που διαπιστώθηκε ήταν ότι η αυτοεκτίμηση ήταν σαφώς χαμηλότερη στα παιδιά, που ανέφεραν υψηλά επίπεδα οικογενειακών συγκρούσεων.

Ετσι τα ευρήματα αποδεικνύουν ότι τα παιδιά δεν επηρεάζονται δυσμενώς μόνο από το γεγονός ότι ζουν με τους δύο ή τον ένα γονέα, αλλά εκείνο που τα επηρεάζει βαθειά και ανεπανόρθωτα είναι οι οικογενειακές προστριβές και η δυστυχία των γονιών. Αυτά έχουν σοβαρή επίπτωση στην αυτοεκτίμηση του παιδιού, που είναι ένα μέτρο για την κοινωνική και προσωπική του προσαρμοστικότητα.

Οι ερευνητές καταλήγουν στο γεγονός ότι χρειάζονται ακόμα πιο εξειδικευμένες έρευνες αυτής της φύσεως για να δουν το ρόλο που παίζουν οι οικογενειακές προστριβές για τα παιδιά που εξακολουθούν να μένουν με την οικογένειά τους μέσα σ' ένα κλίμα αβέβαιο. Η έρευνα αυτή απέδειξε ότι δεν μπορούμε να δεχόμαστε εκ των προτέρων την αρχή "Διαλυμένη οικογένεια - διαλυμένες νεαρές ψυχές.

Οι έρευνες αποδεικνύουν ότι περισσότερο από την δομή της οικογένειας, το οικογενειακό κλίμα είναι αυτό που επηρεάζει βαθύτερα την ανάπτυξη της προσωπικότητας του παιδιού. Κι όταν αυτό το κλίμα είναι ανήσυχο και ταραγμένο με την ανατροπή των προτύπων πατέρα - μητέρα, οι συνέπειες για το παιδί είναι φοβερές.

Επίσης το διαζύγιο θεωρείται σε μεγάλο βαθμό υπεύθυνο για την κακή μεταχείριση των παιδιών από τους διαζευγμένους γονείς τους. Το 1976 ειδική έρευνα στον ευρωπαϊκό χώρο πάνω στην προσωπικότητα 50 κακομεταχειρισμένων παιδιών επέδειξε ότι τα 31 απ' αυτά ζούσαν με τους βιολογικούς τους γονείς, 12 ζούσαν σε οικογένεια - τροφού και 7 ήταν υιοθετημένα. Η ηλικία τους κυμαινόταν από 12 μηνών έως 13 ετών με μέσο όρο ηλικίας 6 ετών και 5 μηνών. Σ' αυτά τα 50 παιδιά εξετάσθηκαν 9 χαρακτηριστικά και το καθένα αξιολογήθηκε χωριστά:

Χαρακτηριστικά	Αριθμός παιδιών
Ορεξη για ζωή κατώτερη του μέσου όρου	33
Βαρειά προβλήματα συμπεριφοράς	31
Σύμπλεγμα κατωτερότητας	26
Κλείσιμο στον εαυτό τους	12
Αρνητικό	12
Υπερευαίσθησία	11
Πιστικό	11
Συμπεριφορά ψευτο - ενήλικα	10
Δυσκολίες σχολικές	9

Οι ερευνητές συνοψίζουν τους κύριους παράγοντες που επιδρούν βαθιά στην εξέλιξη του παιδιού

- α) Διαδοχικές αλλαγές στην κατοικία. Όταν έγινε η έρευνα το 34% των παιδιών είχαν υποστεί μετακόμιση 3 - 8 φορές. Πρόκειται δηλαδή για ένα "πήγαινε - έλα" μεταξύ κατοικίας των γονέων ή της οικογένειας - τροφού ή της μεταφοράς από την μία οικογένεια στην άλλη.

- β) Νοικοκυριό μη σταθερό. Το 32% από τις περιπτώσεις που εξετάστηκαν δεν ανήκουν σε σταθερό νοικοκυριό.
- γ) Ανώμαλη ψυχολογική σχέση των γονιών 72% από τους γονείς είχαν προβλήματα ψυχολογικά και προβλήματα σχέσεων.
- δ) Ένα περιβάλλον πολύ "τιμωρητικό" 48% από τις οικογένειες αυτές ζούσαν μέσα σ' ένα κλίμα ιδιαίτερα αυστηρό, έτσι που με το παραμικρό να τιμωρεί ο ένας τον άλλο.
- ε) Τέλος, το διαζύγιο ήταν υπεύθυνο για 58% των παιδιών για τα προβλήματα που παρουσίαζαν στην ανάπτυξη τους.

Οι ερευνητές τονίζουν ότι τα παιδιά αυτά δεν είχαν την ικανότητα ούτε να χαίρονται ούτε να ξεκουράζονται. Η γενική ατομόσφαιρα της αβεβαιότητας μέσα στην οικογένεια οι καυγάδες και η δυσαρμονία μεταξύ των συζύγων ακολουθούνται από πράξεις βιαιότητας ανάμεσα στους γονείς και στους γονείς προς τα παιδιά τους. Έτσι που να δημιουργείται ένα κλίμα άγχους, αγωνίας που εμποδίζει την πνευματική, ψυχολογική, και κοινωνική εξέλιξη του παιδιού. Πολλές φορές οι χωρισμένοι γονείς χρησιμοποιούν τα παιδιά τους σαν "έπαθλα" μέσα στους μεγάλους οικογενειακούς καυγάδες.

Οι έρευνες πάνω στις βιαιότητες της διαλυμένης οικογένειας, αποδεικνύουν τον κίνδυνο που υπάρχει για τα παιδιά όταν μεγαλώσουν να γίνουν γονείς, φορείς της βίας και του χάους. Παντρεύονται σε μεγάλα ποσοστά ηλικίας νέα, κάνουν πολλά παιδιά και δημιουργούν οικογένειες διαλυμένες και δυστυχημένες. Μέσα σ' αυτές τις οικογένειες που βασιλεύει η βία, το σύμπτωμα της νευρώσεως, η αγωνία, οι αντιδράσεις, ο φόβος και άλλα, η διάλυση είναι εμφανής.

γ) Φλερτ, σεξ κι ο χωρισμένος γονιός

Σύμφωνα με την Β. Λάνσκι (1994) καθώς οι περισσότεροι γονείς ξαναρχίζουν, κάποτε, την κοινωνική ζωή, το φλερτ εμφανίζεται στο προσκήνιο. Κι αυτό είναι ένα από τα πιο δύσκολα πράγματα που πρέπει να συνηθίσει το παιδί. Η πρώτη αντίδραση του παιδιού στο πρώτο ραντεβού του Μπαμπά ή της Μαμάς είναι συνήθως αρνητική.

Τα ερωτικά ραντεβού των γονιών απειλούν τον κόσμο των παιδιών. Τα παιδιά μπορεί να νομίσουν ότι θα πρέπει να συναγωνιστούν το φλερτ των γονιών τους για την αγάπη και την προσοχή τους. Μπορεί ακόμη να ερμηνεύσουν την κατάσταση σαν απόρριψη του απόντα - γονέα. Η φαντασίωση της επανασύνδεσης των γονιών τους θα καταστραφεί και η μείωση της προσοχής απέναντι στους ενδέχεται να ξυπνήσει πάλι μέσα τους το φόβο της εγκατάλειψης. Επίσης τα παιδιά δέχονται καλύτερα τα φλερτ του Μπαμπά παρά τα φλερτ της Μαμάς. Είναι δύσκολο να πούμε αν πρόκειται για μια σεξιστική αντίδραση ή αν οφείλεται στο γεγονός ότι συνήθως η Μητέρα είναι ο γονιός που φροντίζει περισσότερο τα παιδιά και γι' αυτό προσδοκούν από εκείνη να διατηρήσει το status quo.

Η Φ. Ντολτό (1993) υποστηρίζει ότι έχει σημασία για το παιδί να ξέρει ότι η μητέρα του ή ο πατέρας του δεν είναι κοινωνικά ή σεξουαλικά απομονωμένοι. Η ύπαρξη φίλων ή συγγενών παίζει σημαντικό ρόλο. Όπως το αγόρι χρειάζεται αντρικές μορφές για να συγκροτηθεί ακόμα και αν το έχουν αναθέσει στη μητέρα του έτσι και το κορίτσι χρειάζεται γυναικείες μορφές. Αυτό που έχει σημασία και βοηθά στη σωστή ανάπτυξη του παιδιού είναι η ικανότητα της μητέρας ή του πατέρα να ανταποκριθούν στο ρόλο που έχουν αναλάβει και η επικοινωνία των γονέων και των παιδιών με πρόσωπα που χρησιμεύουν ως πρότυπα για την

εξέλιξη του παιδιού. Το οικογενειακό και κοινωνικό περιβάλλον λοιπόν παίζει σημαντικό ρόλο.

Το να ζει η μητέρα ή ο πατέρας σαν ζευγάρι μ' ένα καινούργιο σύντροφο χωρίς να το έχουν νομιμοποιήσει δεν έχει άσχημες συνέπειες στο παιδί. Ούτως ή άλλως το παιδί έχει ανάγκη την παρουσία ενηλικων και των δύο φύλων οι οποίοι να ασχολούνται μαζί του από την ηλικία των δυόμισι - τριών ετών. Μπορεί να ειπωθεί ότι είναι προτιμότερο για το παιδί να λέει π.χ. "έχω τρεις μπαμπάδες" παρά "εγώ δεν έχω μπαμπά και η μαμά μου ζει μόνη". Με την προϋπόθεση όμως να ξέρει ότι έχει το δικό του μπαμπά, ο οποίος είναι μοναδικός. Η χρησιμοποίηση της φράσης "Έχω τρεις μπαμπάδες" είναι ένας τρόπος αυτοάμυνας απέναντι στην περιέργεια των φίλων του. Είναι καλύτερο να φωνάζει τρία άτομα "μπαμπά" από το να μην έχει πατέρα γνωστό ή άγνωστο. Εξ' άλλου ένας "μπαμπάς" δεν είναι υποχρεωτικά ο πατέρας νόμιμος ή θετός. Πάντως η μητέρα θα πρέπει να του εξηγήσει, ότι έχει πατέρα, όπως όλα τα παιδιά, έστω κι αν δεν τον γνωρίζει.

Όταν ένας γονιός θέλει να ξαναπαντρευτεί και υπακούσει στα παιδιά του τα οποία δεν θέλουν να γίνει αυτό, οι συνέπειες σ' αυτά είναι άσχημες. Μένουν συχνά παιδιά για αρκετό διάστημα εξαιτίας της υπακοής του γονέα. Αυτό όμως που είναι φοβερό για τα παιδιά είναι το γεγονός ότι μερικά χρόνια αργότερα η μητέρα ή ο πατέρας θα τους πει ότι εξαιτίας τους δεν ξαναπαντρεύτηκε και ότι αφοσοιώθηκε σ' αυτά. Αυτό δημιουργεί αισθήματα ενοχής.

Υπάρχουν όμως κι αντίθετες περιπτώσεις. Πολλά παιδιά ζητούν από την μητέρα τους ή τον πατέρα τους να ξαναπαντρευτεί. Η επιθυμία τους αυτή εκφράζεται σαν προσπάθεια απελευθέρωσής τους από την βία των αιμομικτικών τους ορμών απέναντι στο γονέα με τον οποίο ζουν μαζί. Αυτό συμβαίνει επειδή ο γονιός φαίνεται να μη χρειάζεται τη συντροφιά

άλλων ενηλίκων και να αναδιπλώνεται συναισθηματικά στο παιδί. Πολλές φορές ο πατέρας - μητέρα μένει με τους δικούς του/της γονείς. Αυτή η παλινδρόμηση του πατέρα - μητέρας στο στάδιο του παιδιού εμποδίζει την εξέλιξή τους.

Πολλές φορές συμβαίνει ο γονέας να έχει δεσμό και να μην το λέει στο παιδί. Αυτό είναι λάθος γιατί για να μπορέσει να εξελιχθεί το παιδί έχει ανάγκη να ακούσει ότι ο γονιός του έχει σοβαρό δεσμό με κάποιον άλλον ενήλικα.

Υπάρχει και η περίπτωση να μην αρέσει στο παιδί ο καινούργιος σύντροφός του γονέα του. Αν εκφράζει εχθρότητα καλό θα ήταν να του μιλήσει ο γονιός του και να του εξηγήσει τις πιθανές λύσεις π.χ. ότι μπορεί να μείνει με τον άλλο γονιό του αν κι εκείνος το θέλει, αλλά θα αναγκαστεί να αφήσει το σχολείο του και τους συμμαθητές του.

5. Επιμέλεια: είδη επιμέλειας

Η Β. Λάνσκι (1994) αναφέρει ότι η νομική επιμέλεια δεν αντανακλά απαραίτητα τον τρόπο που λειτουργεί η φυσική επιμέλεια. Σε μερικές οικογένειες, τη νομική αποκλειστική επιμέλεια την αναλαμβάνει ο ένας γονιός αλλά τα παιδιά μοιράζουν το χρόνο τους ανάμεσα στους δύο γονείς. Ενώ υπάρχουν προγράμματα κοινής επιμέλειας όπου ο ένας γονιός βλέπει, ελάχιστα το παιδί του. Η νομική αποκλειστική επιμέλεια σημαίνει μόνο ότι δίνεται η ανάλογη εξουσία στον ένα γονιό, να παίρνει ιατρικές, θρησκευτικές, εκπαιδευτικές και νομικές αποφάσεις σχετικά με το παιδί χωρίς να οφείλει να συμβουλευτεί ή να πληροφορήσει τον άλλο γονιό. Η κοινή νομική επιμέλεια σημαίνει ότι και οι δύο γονείς είναι υπεύθυνοι γι' αυτές τις αποφάσεις. Οι όροι κοινή νομική επιμέλεια και

κοινή φυσική επιμέλεια χρησιμοποιούνται εναλλακτικά για να δηλώσουν την κοινή επιμέλεια. Η κοινή επιμέλεια δεν εξασφαλίζει την ισότητα αλλά υποδηλώνει μια περισσότερο ευέλικτη και δίκαιη προσέγγιση στο θέμα της επιμέλειας.

Όταν δίνεται αποκλειστική επιμέλεια σχεδόν πάντα την παίρνει η μητέρα. Εκτός όμως από την αποκλειστική και την κοινή επιμέλεια υπάρχουν κι άλλα είδη επιμέλειας:

- Ανταλλαγή επιμέλειας: Το παιδί ζει με τον ένα γονιό για μεγάλο χρονικό διάστημα -ίσως ένα χρόνο ή περισσότερο- μετά με τον άλλο. Αυτή η διευθέτηση είναι μια καλή λύση όταν οι γονείς ζουν πολύ μακριά ο ένας απ' τον άλλο.
- Διασπαρμένη επιμέλεια: Ο κάθε γονιός έχει την αποκλειστική επιμέλεια ενός ή περισσότερων παιδιών. Το δικαστήριο σπάνια χωρίζει τα παιδιά γιατί τα θεωρεί ότι τα αδέρφια πρέπει να μεγαλώνουν μαζί. Παρ' όλα αυτά μερικές οικογένειες λειτουργούν καλά μ' αυτό το σχήμα.
- Διαδοχική επιμέλεια: Ο ένας γονιός έχει την επιμέλεια των παιδιών για αρκετά χρόνια και μετά τον διαδέχεται ο άλλος γονιός.
- Επιμέλεια τρίτου: Σ' αυτή την περίπτωση η επιμέλεια διεκδικείται από τον παππού ή την γιαγιά, από κάποιο άλλο μέλος της οικογένειας, από κάποιον εκτός της οικογένειας ή από το κράτος.

- α) Οι επιπτώσεις που απορρέουν όταν οι γονείς κατηγορούν ο ένας τον άλλο και αφήνουν τα παιδιά να πάρουν αποφάσεις.

Σύμφωνα με την Β. Λάνσκι 1994, τα παιδιά πολλές φορές πιέζονται να ταχθούν με τον ένα ή τον άλλο γονιό ακόμη και αν πρόκειται για περιοριστικές ερωτήσεις για τις προτιμήσεις τους σε θέματα επιμέλειας. Πολύ συχνά τα παιδιά διαλέγουν ένα γονιό γιατί τον θεωρούν "αδικημένο" ή επειδή νομίζουν ότι ο ένας γονιός τα χρειάζεται περισσότερο από τον άλλο. Οτι και να πουν τα παιδιά έχουν να παλέψουν με τις ενοχές τους και το αίσθημα της δικαιοσύνης. Συχνά όταν γίνονται αυτές οι ερωτήσεις στα παιδιά οι γονείς θέλουν να μάθουν ποιον αγαπάει περισσότερο το παιδί. Οι σύζυγοι που παίρνουν διαζύγιο βλέπουν τα παιδιά τους σαν διεκδικούμενη ιδιοκτησία και όχι σαν άτομα των οποίων τα συμφέροντα έχουν προτεραιότητα. Τα οικονομικά προβλήματα, η ανασφάλεια, οι όροι των επισκέψεων ακόμη και ο θυμός συχνά οδηγούν τους γονείς να χρησιμοποιήσουν τα παιδιά τους σαν πιόνια, χωρίς και οι ίδιοι να το σηνειδητοποιούν. Συχνά οι γονείς δε βλέπουν ότι βάζουν τα παιδιά στη μέση των διαφωνιών τους καθώς προσπαθούν να αντιμετωπίσουν τα συναισθηματικά τους προβλήματα.

Ο Γ. Πιντέρης στο βιβλίο του "Αντιμετωπίζοντας το χωρισμό", 1993, κάνει μια απλή αλλά βασική διαπίστωση: το σύζυγο με το διαζύγιο μπορεί να τον μετατρέψει κανείς σε "τέως σύζυγο" το παιδί όμως, δε μπορεί να μετατρέψει τη μητέρα του σε "τέως μητέρα" και τον πατέρα του σε "τέως πατέρα".

Επειδή συχνά ο θυμωμένος σύζυγος κατηγορεί τον άλλο, χρειάζεται να καταλάβει πως υπάρχει βασική διαφορά στους ρόλους του "τέως

συζύγου" και του "γονέα". Όταν το παιδί ακούει τον ένα γονιό του να κατηγορεί τον άλλο είναι δύσκολο να κάνει το διαχωρισμό των δύο ρόλων. Για το παιδί οι κατηγορίες αυτές κατευθύνονται στον πατέρα του ή στην μητέρα του. Ο θυμός μπορεί να δώσει στον ένα από τους συζύγους το δικαίωμα ακόμα και να βρίσει τον άλλο, τον τέως σύζυγό του, δεν του δίνει όμως το δικαίωμα να κατηγορεί ή να βρίζει τον γονιό του παιδιού του.

Επειδή η επιρροή των μεγάλων πάνω στα παιδιά είναι έντονη, ίσως μετά από λίγο καιρό καταφέρει ο γονιός που κατηγορεί, να πείσει το παιδί του πως ο άλλος γονιός είναι πράγματι "κακός άνθρωπος". Όμως αυτό που έχει πετύχει είναι να πληγώσει το παιδί. Πως ξέρει ο γονιός που κατηγορεί τον "τέως σύζυγό του" ότι το παιδί δεν το αγαπά;

Με την έκφραση κατηγοριών του ενός συζύγου προς τον άλλο μπροστά στο παιδί, αυτό που στην ουσία κάνει είναι να του στερεί έναν από τους δύο γονείς του. Ποιός του δίνει αυτό το δικαίωμα; τα παιδιά έχουν ανάγκη και τους δύο γονείς. Αν λοιπόν δεν γίνεται να τους έχουν στον ίδιο χώρο και τους δύο μαζί, ας τους έχουν τουλάχιστον έστω σε διαφορετικούς χώρους αλλά και τους δύο.

β) Κηδεμονία και το δικαίωμα επίσκεψης

Η Φ. Ντολτό (1993), αναφέρει ότι η εναλλασσόμενη επιμέλεια έχει άσχημες επιπτώσεις στα παιδιά, ιδιαίτερα στην ηλικία των δώδεκα ετών. Παρατηρούνται σοβαρά ατυχήματα, ή απόπειρες αυτοκτονίας. Δημιουργεί στο παιδί μια κατάσταση αόριστη, όσον αφορά τη συγκρότησή του, και μπορεί να το οδηγήσει σε πλήρη αποδιοργάνωση αν το παιδί είναι

ιδιαίτερα ευαίσθητο. Η πιο συνηθισμένη αντίδραση είναι η παθητικότητα που αναπτύσσει το παιδί. Δεν αναπτύσσει πρωτοβουλίες τόσο στα μαθήματα όσο και στο παιχνίδι και πέφτει σε μια κατάσταση ονειροπόλησης και μη δημιουργικότητας. Είναι προτιμότερο να πηγαίνουν τα παιδιά όσο συχνά θέλουν στον άλλο γονέα όσο αυτό είναι δυνατό αλλά χωρίς να χρειάζεται να αλλάξουν σχολείο εξαιτίας ενός διακανονισμού για εναλασόμενη επιμέλεια. Είναι άσχημο για το παιδί να αλλάζει σχολεία γιατί έτσι δεν υπάρχει συναισθηματική, τοπική και κοινωνική συνέχεια.

Η κηδεμονία συνήθως ανατίθεται στη μητέρα. Όταν το παιδί μένει με τον ένα από τους δύο γονείς συνηθίζεται αυτός ο γονέας να παίρνει τις αποφάσεις που αφορούν την ζωή του παιδιού, την υγεία, τις σπουδές. Επειδή το παιδί έχει λιγότερες επαφές με τον γονέα που δεν μένει μαζί είναι πιθανό να αναπτύξει την πεποίθηση ότι ο γονέας με τον οποίο ζει μαζί κρίθηκε θετικότερα από τον δικαστή σαν αυτός που έχει δίκιο. Επειδή μια τέτοια απόφαση εκ μέρους του δικαστή μπορεί να προκαλέσει λανθασμένες ερμηνείες θα πρέπει ο δικαστής να εξηγήσει τους λόγους για τους οποίους πήρε την απόφαση αυτή. Συχνά αποδεικνύεται ότι ο γονέας που παίρνει το παιδί στις διακοπές ζει στην πραγματικότητα μαζί του την πιο σημαντική περίοδο, όσον αφορά την ανατροφή του. Οι διακοπές είναι πολύ πιο παιδαγωγικές από το σχολικό χρόνο σε σημείο που ο γονέας, ο οποίος περνά το λιγότερο χρόνο μαζί του να έχει τη μεγαλύτερη επίδραση στην ανατροφή του.

Επίσης, υπάρχουν κάποιες ηλικίες που θα έλεγε κανείς ότι είναι προτιμότερο το παιδί να ανατεθεί στον ένα ή τον άλλο από τους δύο γονείς, όπως π.χ. για ένα παιδί πριν τα τέσσερα χρόνια η παρουσία της μητέρας του είναι αναγκαία, ειδικά αν είναι αυτή που ασχολήθηκε μαζί του από την ημέρα γέννησής του.

Η Β. Λάνσκι, 1994, αναφέρει ότι συνυφασμένο με τις ρυθμίσεις της επιμέλειας είναι και το θέμα της πρόσβασης ή της επίσκεψης. Η επίσκεψη είναι μια αυθαίρετη και τεχνητή έννοια που επιτρέπει στο δικαστήριο να διατηρεί την ειρήνη μεταξύ των γονιών ορίζοντας τις ημέρες και ώρες που θα έρχονται σε επαφή με τα παιδιά τους. Είναι μια εγγύηση ότι ο γονιός που δεν έχει την επιμέλεια θα μπορεί να συναντά τα παιδιά. Πρόκειται για μια σημαντική έννοια γιατί τα παιδιά έχουν ανάγκη και τους δύο γονείς. Και όσο πιο ελεύθερη είναι η πρόσβαση τόσο καλύτερα για το παιδί.

Η Dr. Maria Isaacs, ψυχολόγος και διευθύντρια του Προγράμματος των Διαζευγμένων Οικογενειών στη Φιλαδέλφεια, αναφέρει ότι η επίδραση ενός σταθερού προγράμματος επισκέψεων είναι θετικότερη από τη συχνότητα των επισκέψεων. Οι πατέρες που έχουν ένα πρόγραμμα επισκέψεων βλέπουν συχνότερα τα παιδιά τους από τους πατέρες που δεν ακολουθούν ένα τέτοιο πρόγραμμα. Και το πιο σημαντικό είναι ότι τα παιδιά που ακολουθούν ένα τακτικό πρόγραμμα επισκέψεων, μέχρι τρία χρόνια μετά το χωρισμό των γονιών τους, τα καταφέρνουν καλύτερα και έχουν καλύτερες κοινωνικές δεξιότητες.

Κατά την Φ. Ντολτό (1993) ένα ποσοστό παιδιών κατά τη διάρκεια επισκέψεων του γονέα με τον οποίο δε μένουν μαζί έχουν "ψυχοσωματικές αντιδράσεις". Το παιδί όταν βλέπει το γονέα, που δεν έχει συνηθίσει αισθάνεται συγκίνηση, γεγονός που μπορεί να του προκαλέσει εμετό. Αυτό είναι μια ψυχοσωματική αντίδραση. Αδειάζει το περιεχόμενο του στομαχιού του, που συνδέεται με το γονέα που μένει μαζί, έτσι ώστε να είναι έτοιμο να αφομοιώσει τον άλλο γονέα, έτσι ώστε να μη μπερδευτούν μέσα του. Η διαδικασία αυτή ισοδυναμεί για το παιδί με ομιλία. Είναι ένας τρόπος έκφρασης που δεν μπορεί να διατυπωθεί με το λόγο.

Επίσης, αναφέρονται συχνά πονόκοιλοι, πονοκέφαλοι, πυρετό ή πόνοι στα γόνατα σε παρόμοιες περιπτώσεις. Το φαινόμενο αυτό δεν έχει σχέση με πρόσωπα αλλά με καταστάσεις. Θα είχε μεγάλη σημασία για το μέλλον των παιδιών που οι γονείς τους έχουν πάρει διαζύγιο να βοηθούνται από γιατρούς μέσα σε ουδέτερους χώρους να καταλάβουν τον εαυτό τους μέσα απ' αυτές τις αντιδράσεις που είναι μια ομιλία του σώματος.

Η ΔΙΑΚΗΡΥΞΗ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ

- I. Το Δικαίωμα του παιδιού να το μεταχειρίζονται σαν ένα ανθρώπινο ον και όχι σαν πιόνι.
- II. Το δικαίωμα να μεγαλώσει σε ένα οικογενειακό περιβάλλον που θα δώσει στο παιδί την ευκαιρία να γίνει ένας ώριμος και υπεύθυνος πολίτης.
- III. Το δικαίωμα στην καθημερινή φροντίδα, αγάπη, πειθαρχία και προστασία από μέρους του γονιού που έχει την επιμέλειά του.
- IV. Το δικαίωμα να γνωρίσει το γονιό που δεν έχει την επιμελείά του, ή σε περίπτωση κοινής επιμέλειας και τους δύο γονείς και να επωφεληθεί από την γονεϊκή αγάπη και καθοδήγηση με επαρκή αριθμό επαφών με τους γονείς.
- V. Το δικαίωμα να έχει μια θετική και εποικοδομητική σχέση και με τους δύο γονείς, χωρίς κανένας από τους δύο γονείς να επιτρέπεται να μειώσει τον άλλο στη ψυχή του παιδιού.
- VI. Το δικαίωμα να του μεταδώσουν οι γονείς του, με παραινέσεις και παραδείγματα, ηθικές αξίες και να έχουν θέσεις όρια στη συμπεριφορά του για να μπορέσει να αναπτύξει από νωρίς την αυτοπειθαρχία του.
- VII. Το δικαίωμα στη μεγαλύτερη δυνατή οικονομική στήριξη που μπορούν να προσφέρουν και οι δύο γονείς.
- VIII. Το δικαίωμα στις εκπαιδευτικές ευκαιρίες που θα είχε το παιδί εάν δεν είχε αλλάξει η δομή της οικογενειακής μονάδας.

- IX. Το δικαίωμα της περιοδικής αναθεώρησης των ζητημάτων που συνδέονται με την επιμέλεια και τη διατροφή του παιδιού ανάλογα με την κατάσταση των γονέων και το συμφέρον του παιδιού.
- X. Το δικαίωμα της αναγνώρισης του γεγονότος ότι τα παιδιά που εμπλέκονται σε ένα διαζύγιο βρίσκονται πάντα σε μειονεκτική θέση και ο νόμος πρέπει να πάρει θετικά μέτρα για να διασφαλιστεί η ευημερία τους.

Από τις αποφάσεις του Ανώτατου Δικαστηρίου του Γουισκόνσιν,

B. Λάνσκι, 1994, σελ. 71:

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VII

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ - ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Ο σκοπός της μελέτης αυτής δεν είναι οι παράγοντες που οδηγούν στο διαζύγιο αλλά πως αντιμετωπίζονται όταν είναι πλέον πραγματικότητα. Οι ψυχολογικές και κοινωνικοοικονομικές επιπτώσεις του διαζυγίου στο ζευγάρι και στα παιδιά.

Τα συμπεράσματα που προκύπτουν από τη μελέτη της σχετικής βιβλιογραφίας όσον αφορά το διαζύγιο και τις ψυχολογικές και κοινωνικοοικονομικές επιπτώσεις τόσο στο ζευγάρι όσο και στα παιδιά, είναι τα ακόλουθα:

- Είναι γεγονός ότι σήμερα ο γάμος, η οικογένεια και γενικά οι ανθρώπινες σχέσεις περνούν κρίση. Οι νέοι ενδιαφέρονται για τη σχέση, την συναλλαγή και την επικοινωνία, για την επίτευξη των επαγγελματικών τους επιδιώξεων στις οποίες ο σύστροφος δεν πρέπει να μπει εμπόδιο. Η ανεξαρτησία και η απελευθέρωση είναι αδιαπραγμάτευτες αξίες. Ο γάμος δεν αντιμετωπίζει μόνο εσωτερικές δυσκολίες αλλά και πολλές εξωτερικές δυσκολίες.

- Για την κρίση του γάμου και της οικογένειας τα αίτια είναι ατομικά. Συγκεκριμένα τα λαθεμένα κριτήρια που οδηγούν στο γάμο, η ψυχολογική ανωριμότητα των ατόμων, η μη προετοιμασία της οικογένειας σήμερα να εκπαιδεύσει τα παιδιά για την δική τους μελλοντική οικογένεια.

- Για την κρίση του γάμου και της οικογένειας τα αίτια μπορεί να είναι και περιβαλλοντικά, όπως οι κοινωνικές ανακατατάξεις, οι αλλαγές στις θρησκευτικές και ηθικές αξίες, κ.α..

- Οι άνθρωποι δεν έχουν μάθει να επικοινωνούν. Η επικοινωνία καθορίζει τι είδους σχέσεις θα δημιουργήσει ο καθένας με τους άλλους και τι θα του συμβεί στη ζωή. Τα σημερινά ζευγάρια δυσκολεύονται να συνεννοηθούν. Η επικοινωνία εξαρτάται από τα βιώματα του καθενός καθώς και από τις προσδοκίες που έχει από τους άλλους.

- Το διαζύγιο είναι μια οδυνηρή εμπειρία όχι μόνο για την γυναίκα, αλλά και για τον άντρα, το άτομο κλονίζεται από το γεγονός του διαζυγίου. Αισθάνεται απογοήτευση, ενοχές, πόνο και την απώλεια, καθώς επίσης πίκρα και θυμό για τον σύντροφό του. Το άγνωστο προκαλεί πολλούς φόβους και άγχος. Το άτομο αισθάνεται μοναξιά και εγκατάλειψη βρίσκεται σε συνεχή συναισθηματική σύγχυση.

- Σοβαρές επιπτώσεις μπορεί να έχει ένα διαζύγιο όχι μόνο σαν ψυχολογική υγεία των ατόμων, αλλά και στην αυξημένη ευαισθησία στις ασθένειες, καθώς επίσης και στη μεγαλύτερη θνησιμότητα.

- Σημαντικές είναι και οι κοινωνικοοικονομικές επιπτώσεις του διαζυγίου στο ζευγάρι. Επιπτώσεις στο εισόδημα των γυναικών αρχηγών οικογενειών, σε σύγκριση με το εισόδημα της συζυγικής οικογένειας. Παρουσιάζονται προβλήματα σχετικά με την εργασία και την επαγγελματική κατάρτιση των γυναικών, με τον ελεύθερο χρόνο τους για διασκέδαση και διακοπές.

- Προβλήματα αντιμετωπίζει και ο πατέρας αρχηγός μονογονεϊκής οικογένειας, ο οποίος δυσκολεύεται να ανταπεξέλθει στις δουλειές του σπιτιού, και είναι ανέτοιμος να αναλάβει την φροντίδα των παιδιών. Στην αντίθετη περίπτωση, χάνει την οικογένειά του, τα παιδιά του, και έχει να αντιμετωπίσει και την στερεότυπη αντίληψη, ότι αυτός έχει προκαλέσει το διαζύγιο.

- Ο χωρισμός μπορεί να γίνει για τον άνθρωπο μια εποικοδομητική εμπειρία γνωριμίας με τον εαυτό του. Αυτό μπορεί να το επιτύχει αν μετά τον χωρισμό περάσει μια περίοδο περισυλλογής, κατά την οποία θα έρθει σε επικοινωνία με τον εαυτό του, θα κάνει αυτοκριτική.

- Για τα παιδιά το διαζύγιο είναι μια οδυνηρή εμπειρία. Νιώθουν ένταση, πόνο, θλίψη, ενοχές περνούν μια διαδικασία πένθους. Αισθάνονται άγχος, ανησυχία, αβεβαιότητα για το μέλλον.

- Οι αντιδράσεις των παιδιών απέναντι στο διαζύγιο θα εξαρτηθούν από τις οικονομικές συνθήκες, την ηλικία, το φύλο, την προσωπικότητα, τις ικανότητες του παιδιού, να αντιμετωπίζει δυσκολίες, στη φύση της οικογένειας, τον βαθμό επαφής και με τους δύο γονείς και από τον βαθμό της εχθρότητας που έχει εκδηλωθεί. Τα παιδιά δεν επηρεάζονται τόσο, από το διαζύγιο, όσο από τον τρόπο με τον οποίο οι γονείς θα χειριστούν την μεταβατική αυτή φάση, καθώς και το θυμό τους.

- Η συνολική επίδραση του διαζυγίου στα παιδιά, δεν είναι αναπόφευκτα αρνητική και καταστροφική. Το διαζύγιο έχει μεγάλη επίδραση πάνω στα παιδιά, αλλά επηρεάζονται περισσότερο, από τον τρόπο που η οικογένεια ανασυγκροτείται, και χειρίζεται τα συναισθήματα

των μελών της μετά το διαζύγιο, παρά από το διαζύγιο αυτό καθαυτό. Παρά τις δυσκολίες πολλά παιδιά χωρισμένων γίνονται αυτοδύναμα, υπεύθυνοι ενήλικες, ανεξάρτητα και επινοητικά άτομα.

- Σημαντικές μπορεί να είναι οι συναισθηματικές και κοινωνικές επιπτώσεις του διαζυγίου στα παιδιά. Επιπτώσεις στην προσωπικότητα, στον χαρακτήρα, στην αυτοεκτίμηση. Χαρακτηριστικές είναι οι τάσεις των παιδιών διαζευγμένων οικογενειών για αντικοινωνικές πράξεις, η δυσκολία για προσωπική και κοινωνική προσαρμοστικότητα.

A. ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΠΟΥ ΑΦΟΡΟΥΝ ΤΗΝ ΠΡΟΛΗΨΗ
- ΠΡΙΝ ΤΟ ΓΑΜΟ

1) Τα μέτρα που έχουν απόδοση είναι τα προληπτικά και όχι τα μεταδιαζυγικά. Πρέπει να αποφεύγονται γάμοι ανηλικών 12-18 ετών, να υπάρχει κατάλληλη ηλικία ανάμεσα στον άντρα και στη γυναίκα χωρίς μεγάλες διαφορές.

2) Να προηγηθεί μία γνωριμία επί αρκετούς μήνες που να πείσει τους δύο υποψήφιους ότι είναι κατάλληλοι ο ένας για τον άλλο για μία ισόβια συμβίωση αρμονική και για μία υπεύθυνη διαπαιδαγώγηση των παιδιών τους, με συμφωνία χαρακτήρων και αντιλήψεων και οικονομική επάρκεια.

3) Για να δοθεί άδεια γάμου θα πρέπει οι υποψήφιοι να παρουσιάσουν πιστοποιητικά υγείας (αληθινά και όχι ψεύτικα σαν τα σημερινά).

4) Η νομοθέτηση της υποχρεωτικής ψυχοπαιδαγωγικής ενημέρωσης των μελλονύμφων με την δωρεάν παρακολούθηση ορισμένων μαθημάτων ψυχοπαιδαγωγικών σε ενημερωτικούς σταθμούς και την ύστερα απ' αυτό χορήγηση πιστοποιητικού απαραίτητου για την έκδοση άδειας γάμου.

5) Δεν αρκεί όμως μία ατομική πρωτοβουλία, όσο κι αν την εμπνέει το πάθος του επιδιωκόμενου σκοπού. Και εφ' όσον σκοπός είναι η ενημέρωση του συνόλου, απαραίτητη, για πολλούς λόγους, είναι η συμπράσταση του Κράτους. Σημαντικό ρόλο οφείλουν να παίξουν πολλοί φορείς, όπως τα Μ.Μ.Ε., η εκκλησία σε συνεργασία με τους ειδικούς συμβούλους γάμου.

6) Απαραίτητη είναι η οργάνωση σεμιναρίων ψυχοπαιδαγωγικής ενημέρωσης κατά τρόπο υπεύθυνο και όχι ερασιτεχνικά, από πρόσωπα εξειδικευμένα και έμπειρα τόσο για να εξασφαλιστεί η σωστή εξέλιξη του ψυχισμού και της προσωπικότητας του παιδιού, όσο και για να ελαττωθεί στο ελάχιστο η βία, η απάτη, οι κλοπές, τα εγκλήματα και οι ψυχοπάθειες, σ' όλη την κοινωνική κλιμάκωση.

7) Να ενταχθούν στα σχολεία της Μέσης Εκπαίδευσης μαθήματα που θα αναφέρονται στην ψυχολογία του γάμου, στην ψυχολογία των συζύγων στην προετοιμασία των νέων για το γάμο. Είναι ανάγκη να δοθεί ένας κύκλος μαθημάτων ψυχολογίας συζύγων προσαρμοσμένος πάντα στην τοπική - εθνική μας ψυχολογία στα ήθη και τα έθιμα του τόπου μας. Στην Αμερική και στις χώρες της Ευρώπης υπάρχουν πολλές οργανώσεις, πολλά σχήματα για την προετοιμασία του γάμου. Θα πρέπει λοιπόν να γίνει αυτό το σχήμα και στον Ελλαδικό χώρο.

B. ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΟΥ ΓΑΜΟΥ

1) Και όταν ακόμα ο γάμος γίνει κάτω από θεωρητικά καλές συνθήκες, πάλι πρέπει για διάστημα πάνω από ένα χρόνο να αποφευχθεί η τεκνογονία, ώστε να υπάρχει από την πραγματικότητα μία ένδειξη σταθερότητας του γάμου, κυρίως γι' αποφυγή δημιουργίας "παιδιών διαζυγίου" αλλά και να δοθεί η ευκαιρία στους νεόνυμφους να χαρούν ένα-δύο χρόνια της ζωής τους ελεύθερα, με εκδρομές ταξίδια, διασκέδαση, κ.λ.π., που εμποδίζονται όταν η μητέρα είναι απασχολημένη με το βρέφος της.

2) Το συζυγικό ζευγάρι να είναι ανεξάρτητο και αυτοκυβέρνητο χωρίς ανάμειξη των πεθερικών.

3) Σε περιπτώσεις κακοποίησης να έχει δικαίωμα η αρμόδια κρατική υπηρεσία να επεμβαίνει για να σώσει το παιδί από ανάρμοστη και επικίνδυνη συμπεριφορά των γονιών του.

4) Ν' αποφεύγεται όμως η χορήγηση διαζυγίου σε συζύγους που έχουν παιδιά πριν την εφηβική ηλικία.

Στις περιπτώσεις αυτές να τους παρέχεται δωρεάν βοήθεια από ειδικούς συμβουλευτικούς σταθμούς με σκοπό την εξέταση των αιτιών και την ανεύρεση λύσεων, όσο αυτό είναι κατορθωτό για την αποκατάσταση αρμονικής συζυγικής ζωής. Για τους ίδιους λόγους πρέπει να επιβληθούν κυρώσεις στην εγκατάλειψη της συζυγικής στέγης χωρίς διαζύγιο στην περίπτωση που υπάρχουν ανήλικα παιδιά.

5) Ωστόσο οι διαλέξεις, τα άρθρα, οι ανακοινώσεις σε συνέδρια και σε δημοσιογραφικές συνεντεύξεις βοηθούν την διάδοση της ψυχοπαιδαγωγικής ενημέρωσης για γονείς και δασκάλους.

6) Απαραίτητη είναι η αύξηση του αριθμού των "Σχολών Γονέων" που ήδη λειτουργούν. Σ' αυτές οι γονείς ενημερώνονται σε θέματα, που αφορούν την ανατροφή των παιδιών τους και έχουν την ευκαιρία να συμβουλευτούν για τα προβλήματα των παιδιών τους. Και να συζητούν με ειδικούς διατυπώνοντας και τις δικές τους απόψεις στα μαθήματα - συζητήσεις. Προσφέρεται βοήθεια για ξεπέρασμα εμποδίων και λύση προβλημάτων ψυχοπαιδαγωγικών και συζυγικών.

7) Να προγραμματιστεί, η δωρεάν έκδοση από το Εθνικό Τυπογραφείο, ενημερωτικού φυλλαδίου και η διανομή του από τα Κέντρα Νεότητας και τα άλλα ιδρύματά μας, για τους γονείς και ειδικότερα για τις μέλλουσες μητέρες.

Γ. ΟΤΑΝ ΥΠΑΡΧΕΙ ΤΟ ΔΙΑΖΥΓΙΟ

1) Μία καλή πρόθεση για προστασία εγκατελειμμένων παιδιών από διαζύγιο και άλλους λόγους είναι η ίδρυση "παιδικών χωριών" ή ξενώνων φιλοξενίας παιδιών σ' ένα χώρο όπου τα δίχως γονείς παιδιά θα εξασφαλίσουν την ανάπτυξή τους, μέσα σε ατμόσφαιρα "οικογενειακή", που θα συντηρείται από "εθελόντριες μητέρες". Αυτές οι "μητέρες" θα πρέπει να περάσουν από αυστηρή και εξειδικευμένη επιλογή τόσο για την εξέταση της ψυχικής τους ομαλότητας όσο και για τις ψυχοπαιδαγωγικές γνώσεις τους. Η επιλογή των "μητέρων" αυτών πρέπει να είναι αυστηρότερη απ' όλες εκείνες που γίνονται σε διάφορες υπηρεσίες για αποφυγή ανεπανόρθωτων συνεπειών που μπορεί να προκύψουν στο παιδί από λάθη συμπεριφοράς τους και για το ότι οι περισσότερες από τις "εθελόντριες μητέρες", θα είναι γυναίκες ψυχοτραυματισμένες ψυχοπαιδαγωγικά ακατάρτιστες και άλλα που με προσοχή και υπευθυνότητα πρέπει να εξεταστούν.

2) Να απαλλάσσει ο Νόμος τους εργοδότες από τις κοινωνικές επιβαρύνσεις, αν προσλαμβάνουν γυναίκες αρχηγούς μονογονεϊκών οικογενειών. Να επιδοτεί τους εργοδότες για θέσεις στις επιχειρήσεις, γι' αυτές τις γυναίκες.

3) Να δημιουργηθούν προγράμματα δραστηριοποίησης και απασχόλησης των μοναχικών μητέρων. Ειδικά προγράμματα που αναφέρονται στην επαγγελματική κατάρτιση των διαζευγμένων γυναικών που θέλουν να εργαστούν.

- 4) Το Κράτος να δίνει στους αρχηγούς μονογονεϊκών οικογενειών ειδικά επιδόματα κοινωνικές παροχές και διευκολύνσεις - (φύλαξη των παιδιών, εκπαίδευσή τους, κ.α.).
- 5) Αύξηση του αριθμού των κρατικών παιδικών σταθμών.
- 6) Διευκολύνσεις για τις μητέρες αρχηγούς μονογονεϊκών οικογενειών - καθιέρωση μειωμένου ή ελαστικού ωραρίου εργασίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Αργκάουλ Μάικλ, Τράουερ Πήτερ "Πρόσωπο με πρόσωπο - Τρόποι επικοινωνίας" (μετάφραση: Μαρία Σόλμαν), εκδόσεις Ψυχογυιός, Αθήνα 1981.
2. BLOOM BERNARD, CALDWEEL ROBERT "Sex Differences in Adustment During the Process of Marital separation" Journal of Marriage and the family, August 1981, σελίδες 693 - 700.
3. COVE WALTER, HEE - CHOON SHIN "The psychological well Being of Divorsed and Widowed Men and Women" Journal of Family ISSUES, vol 10 No 1, March 1989, σελίδες 122 - 144.
4. Γεωργόπουλος Γεώργιος "Κοινωνική Εργασία με οικογένεια", Αθήνα 1993.
5. Δρακουλίδης Ν. "Τα σωστά και τα λάθη για γονείς και παιδιά. Από την γέννηση ως την ενηλικίωση", εκδόσεις Δίπτυχο, Αθήνα 1983.
6. Δεγλέρης Ν. "Γάμος υπάρχει λόγος για να τον σώσουμε;" από τα πρακτικά του 2ου ετήσιου επιστημονικού συμποσίου, με θέμα Ψυχολογικά θέματα παιδιών και εφήβων, Αθήνα 15 Μαΐου, 1991.

7. DOHERTY J. WILLIAM, NEEDLE RICHARD SUSAN "Marital Disruption and psychological well - being" Journal of Family ISSUES, vol 10 No 1, March 1989, σελίδες 72 - 85.
8. Θωμά Σία "Ανοικτό παράθυρο" Απρίλιος - Μάϊος - Ιούνιος 1985 Αρ. 29, σελ. 29.
9. Ιωαννίδου, Τζόνσον - Τουρνά. Α. Σημειώσεις - Μέθοδοι κοινωνικής εργασίας (Συνέντευξη), Πάτρα 1993.
10. Κακλαμανάκη Ρούλα "Η θέση της Ελληνίδας στην οικογένεια, στην Κοινωνία στην Πολιτεία", εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1984.
11. Κανελοπούλου - Μαντζιάφου Μ. "Οικογένειες με έναν γονέα" Τυπογραφικές εργασίες Γεωργιάδης Γ., Αθήνα 1981.
12. Κατάκη Χάρης "Οι τρεις ταυτότητες της Ελληνικής οικογένειας", εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα 1984.
13. Καρζής Θ. "Η γυναίκα στην αρχαιότητα", εκδόσεις Φιλιππότη, Αθήνα 1987.
15. Κούρος Ι. "Ψυχολογικά θέματα παιδιών και εφήβων", εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1993.

23. Μπουσκάλια Λ. "Προσωπικότητα και ολοκλήρωση", εκδόσεις Γλάρος, Αθήνα 1990.
24. MENACHAN ELIZABETH, LIEBERMAN MORTON, "Changes in Depression following Divorce: A Panel study" Journal of Marriage and the family, May 1986, σελίδες 319 - 328.
25. Νείλ Νένα και Τζωρτζ "Ανοικτός Γάμος" (μετάφραση: Μπάμπη Γραμμένου), εκδόσεις Θυμάρι, Αθήνα 1988.
26. Ντολτό Φρανσουάζ "Όταν οι γονείς χωρίζουν" (Μετάφραση: Χαρά Πέπελη), εκδόσεις Εστία, Αθήνα 1993.
27. Ντραϊκωρς Ρούντολφ "Η πρόκληση του γάμου" (Μετάφραση: Μ. Κασιμάτη - Δ. Χολέβα), εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα 1974.
28. Ομάδα Γυναικών της Βοστώνης "Εμείς και τα παιδιά μας", εκδοσεις Θυμάρι, Αθήνα 1990.
29. Πιντέρης Γιώργος "Εσύ τα δικαιώματά σου και οι άλλοι", εκδόσεις Θυμάρι, Αθήνα 1993.
30. Πιντέρης Γιώργος "Αντιμετωπίζοντας τον χωρισμό", εκδόσεις Θυμάρι Αθήνα 1993.

31. Πιντέρης Γιώργος "Συντροφικότητα α λα ελληνικά", εκδόσεις Θυμάρι, Αθήνα 1993.
32. Πιντέρης Γιώργος "Ερωτας, αγάπη και εξάρτηση", εκδόσεις Θυμάρι, Αθήνα 1993.
33. Παρασκευόπουλος Ιωάννης "Κλινική Ψυχολογία", Αθήνα 1988.
34. Πιντέρης Γιώργος "Συντροφικότητα και αυτονομία στις σχέσεις του ζευγαριού", εκδόσεις Θυμάρι, Αθήνα 1992.
35. Satir V. "Πλάθοντας Ανθρώπους" (μετάφραση: Λιλή Στυλιανούδη), εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα 1989.
36. Satir V. "Ανθρώπινη επικοινωνία" (μετάφραση: Αθηνά Ντούργα), εκδόσεις Δίοδος, Αθήνα 1992.
37. SIMS ANDREW "Marital breakdown and health" St. James university hospital, February 1992, σελίδες 457 - 458.
38. Τσίτουρα Στέλλα "Φροντίδα για την οικογένεια", εκδόσεις Ελληνική εταιρεία κοινωνικής Παιδιατρικής και προαγωγής της υγείας, Ελληνική εταιρεία πρόληψης της κακοποίησης και παραμέλησης των παιδιών, Αθήνα 1990.

39. Τσαούσης Δ. "Η κοινωνία του Ανθρώπου", εκδόσεις Gutenberg, 35η χιλιάδα, Κοινωνιολογική και Ανθρωπολογική βιβλιοθήκη, Αθήνα 1989.
40. Τάκαρη Ντίνα "Η κοινωνική και επαγγελματική θέση της σημερινής γυναίκας", εκδόσεις Βεντούρας - Σπύρου, Αθήνα 1978.
41. Χουρδάκη Μαρία "Οικογενειακή Ψυχολογία", εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα 1982.
42. WILKINSON JILL, CANTER SANDRA "Εγχειρίδιο εκπαίδευσης κοινωνικών δεξιοτήτων" (μετάφραση: Καλλιόπη Παπαϊωάννου και Βαγγέλης Παππάς), Ψυχιατρικό Νοσοκομείο Θεσσαλονίκης 1991.